

**T.C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**MEHMET AKİF ERSOY'UN NAZİM VE NESİRLERİNDE
İCTİMÂÎ TEFSİR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Mehmet GÖZEN**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Tuğrul TEZCAN**

Karabük

KASIM/2019

**T.C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**MEHMET AKİF ERSOY'UN NAZİM VE NESİRLERİNDE
İCTİMÂÎ TEFSİR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Mehmet GÖZEN**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Tuğrul TEZCAN**

Karabük

KASIM/2019

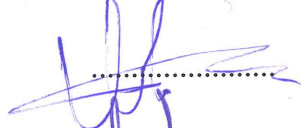
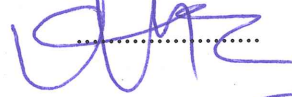

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
DOĞRULUK BEYANI	4
ÖNSÖZ	5
ÖZ.....	6
ABSTRACT.....	7
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	8
ARCHIVE RECORD INFORMATION	9
KISALTMALAR	10
ARAŞTIRMANIN KONUSU	11
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	11
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	12
1. BİRİNCİ BÖLÜM	14
MEHMET AKİF ERSOY'UN HAYATI VE ESERLERİ	14
1.1. Hayatı	14
1.1.1. Doğum Yeri ve Tarihi	14
1.1.2. Soyu ve Ailesi	14
1.1.3. Öğrenim Hayatı	15
1.1.4. Âkif'in Milli Mücadele Yılları	15
1.1.5. Mısır Hayatı	16
1.1.6. Âkif'in Ölümü Vefatı	16
1.1.7. Yazarlığı	17
1.1.8. Âkif'in Milliyetçilik Anlayışı	17
1.1.9. Âkif'in Kur'ân Müfessirliği Tefsire ilgisi.....	19
1.1.10. Âkif'in Kur'ân'a Verdiği Önem.....	19
1.2. Edebiyat (Nazım-Nesir) ve Eğitim Anlayışı.....	23
1.3. Eserleri	26
1.3.1. Nesir Türü Eserleri.....	26
1.3.1.1. Vaazları.....	26
1.3.1.2 Makaleleri.....	26
1.3.1.3. Tercümeleri	27
1.3.1.4. Mektupları.....	29
1.3.1.5. Kur'ân Meâli	29

1.3.2. Tefsir Yazıları	31
1.3.3. Nazım (Manzum) Eserleri	32
1.3.3.1. Safahat	32
1.3.3.2 Safahat Dışında Kalan Şiirler	33
2. İKİNCİ BÖLÜM.....	35
M. AKİF'İN NAZIM VE NESİRLERİNDE İCTİMÂÎ TEFSİR.....	35
2.1.Tefsir İlmine Genel Bakış ve Âkif'in Çalışmalarında Tefsir İlmi	35
2.1.1. Âkif'in Nesir Türü Eserlerinde Tefsiri ve Yöntemi	35
Dirayet Tefsiri ve Âkif'in Tefsirinde Dirayet özelliği.....	44
2.2. Nazım ve Nesir Türü Eserlerinde İçtimai Tefsir Örnekleri.....	49
2.2.1. M. Âkif'in Milleti İlme Teşvik, Cehaleti Tenkit Etme Hususunda Kur'anî Referansları.....	50
2.2.2. M. Âkif'e Göre Dine Sokulan Hurafelere ve Bid'atlere Karşı Durmada Kur'anî Referanslar	58
2.2.3. M. Âkif'in Toplum Ümit Aşılama ve Mücadele Etme Bilinci Yerleştirmede Kur'anî Referansları.....	62
2.2.4. M. Âkif'in Irkçılığa ve Tefrikaya Karşı Durma, Birlik ve Beraberliği Teşvik Etmede Kur'anî Referansları	66
2.2.5. M. Âkif'in Azim ve Tevekkül, Bireysel ve Toplumsal İşlerde İstişareye ve Müşavereye Teşvik Konusunda Kur'anî Referansları	70
2.2.6.M. Âkif'in İyiliği Emretmek ve Kötülükten Uzaklaştırmak Konusunda Kur'anî Referansları.....	74
2.2.7. M. Âkif'in Toplumdaki Fesat'ın Islahı Hususunda Kur'anî Referansları.....	77
2.2.8. M. Âkif'in Dini ve Tabi İlimlerin Eğitiminde Kur'anî Referansları	79
2.2.9. M. Âkif'e Göre İçtimai Hayat ve Din Anlayışı Bakımından Kur'anî Referansları.....	87
2.2.10. M. Âkif'in Genel Ahlak Anlayışının Kur'anî Referansları.....	89
2.2.11. M. Âkif'in Aile ve Kadın Konusunda Kur'anî Referansları.....	96
2.2.12. M. Âkif'in İbadetlerin Müslümanların Hayatındaki Yerine Dair Kur'anî Referansları.....	102
SONUÇ	108
KAYNAKÇA	112
ÖZGEÇMİŞ	114

TEZ ONAY SAYFASI

Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü'ne Mehmet GÖZEN'e ait "Mehmet Âkif Ersoy'un Nazım ve Nesirlerinde İctimâî Tefsir" adlı bu tez çalışması Tez Kurulumuz tarafından Yüksek Lisans programı tezi olarak oybirliği /oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

	Akademik Unvanı, Adı ve Soyadı	İmzası
Tez Kurulu Başkanı	:Doç. Dr. Tuğrul TEZCAN	
Danışman Üye	: Doç. Dr. Tuğrul TEZCAN	
Üye	:Dr. Öğrt. Üyesi: Şükrü MADEN	
Üye	:Dr. Öğrt. Üyesi.:Yunus ABDURRAHİMOĞLU	
Üye	:.....	.....

Tez Sınavı Tarihi: 27.09.2019

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Mehmet GÖZEN

İmza :

ÖNSÖZ

Âlemlerin Rabbi olan Allah'a (c.c.) hamd-ü senalar; O'nun resulü ve habibi olan Hz. Muhammed'e (s.a.v.) binlerce salât ve selam olsun.

M. Âkif Ersoy, birçok incelemeye, araştırmaya mevzu olmuş, hakkında epey kitaplar, makaleler, yazılmış bir şahsiyettir. Âkif hakkında bugüne kadar yazılan eserlerde edebiyat yönü ele alınmış, diğer yönleri fazla öne çıkarılmamıştır. Âkif'in bu öne çıkarılmayan yönlerinin başında, onun nazımlarında, nesirlerinde sergilediği müfessirlik yönüdür.

Âkif bir müfessir olmamakla beraber, içinde yaşadığı toplumun ihtiyaçlarına yönelmek maksadıyla *Sırat-ı Müstakîm* ve *Sebilü'r-Reşâd* mecmualarında tefsir yazıları yazmıştır. Bu yazılar zaman içinde çoğalmış, onun tefsir yaklaşımı olarak değerlendirilebilecek bir külliyat teşkil etmiştir.

Âkif'in, ilmi ve edebi şahsiyetinin temelinde Kur'ân bulunmaktadır. En büyük eseri olan *Safahat*'taki, Kur'ân'dan ilham alarak yazdığı şiirlerinde bir Müslüman'ın nasıl olması gerektiğinin anlatıldığı yerlerde, muttaki bir Müslüman kimliği resmi çizilir.

Âkif, nazım ve nesirlerinde bazı ayetleri kendine has bir biçimde tesir etmeye çalışmış, Türkçe ve Arapça'ya olan vukufiyeti sayesinde eşsiz şiirsel tefsir örnekleri ortaya koymuştur.

Bu çalışmada, Âkif'in göz ardı edilen nesir, nazım türü çalışmaları ele alınıp incelendi, tefsir konuları tespit edildi ve onun tefsirindeki ictimâî tefsir yönü ortaya çıkarılmaya çalışıldı. Hakkında kaleme alınan eserler de toplandı ve değerlendirildi. Çünkü daha önce böyle geniş anlamda bir çalışma olmaması bizleri orijinal bir şey ortaya koymaya, ele alınmayan konulara değinmeğe ve bilinenin tekrarı olmamasına gayret göstermeye yöneltti.

Çalışmalarımızda her türlü desteğini vererek yardımlarını esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Tuğrul TEZCAN Bey'e ve bize konu ile ilgili ışık tutan Dr. Öğr. Üyesi Şükrü MADEN Bey'e şükranlarımı arz etmeyi bir borç bilirim.

ÖZ

Mehmet Âkif Ersoy, edebiyatçılar, şairler ve Türk milleti tarafından sevilmiş ve ‘Milli Şair’ olarak vasıflandırılmıştır. Mehmet Âkif Ersoy, ömrünün her safhasında Kur’ân-ı Kerim ile yakından ilgilenmiş, Kur’ân’ı anlayıp okuyucu kitlesine onu anlatmaya çalışmış örnek bir şahsiyettir. Kur’ân-ı Kerim’den edindiği bilgilerle, Müslümanların toplumsal problemlerine, örneğin ahlaki çöküntüye yönelik çareler aramaya gayret göstermiştir. Çözümün de yine Kur’ân ve Asr-ı Saadete yani İslâm’ın özüne dönmekle mümkün olacağını belirtmiştir.

Âkif, müfessir olmamasına rağmen, Kur’ân’a ve Arap diline hâkimiyeti, onu Kur’ân’ı açıklamaya, yorumlamaya, yönlendirmiştir. Âkif’in Kur’ân alanındaki üretkenliği ele alındığında, tefsir yazıları büyük bir hacme ulaşmıştır. *Safahat*’ındaki Kur’ân’dan aldığı ilhamla yazdığı şiirler, ayet ve surelerdeki ictimâî tefsirleri bu hacmi oluşturan unsurlardan bazılarıdır.

Âkif, ictimâî tefsir tarzındaki yazılarında sade, yalın bir dil kullanmış, ayrıntıya girmemiştir. Fakat bir şair olması sebebiyle icaz ve belagat yönlerine de değinmiştir. Kur’ân ayetlerini dönemin şartları içinde değerlendirmiş, ictimâî ve edebi olarak bir tarzda şiir ve nesirlerine yansıtmıştır.

Anahtar Sözcükler : Mehmet Akif Ersoy, Nesir ve Nazım, Belagat, Kur’ân, İctimai Tefsir

ABSTRACT

Mehmet Akif Ersoy was loved by literary writers, poets and Turkish nation and qualified to be the ‘National Poet’. Mehmet Akif Ersoy was an exemplary person who had been interested in the Holy Qur’an at every stage of his life and tried to explain the Qur’an to his readers by understanding it. With the information he obtained from the Holy Qur’an, he endeavored to seek solutions for the social problems of Muslims, such as moral depression. In his solution, he stated that it would be possible by returning to the essence of the Qur'an and life of the Prophet, which is Islam itself.

Although Akif was not an interpreter, his command of the Qur'an and the Arabic language led him to explain and interpret the Qur'an. Considering the productivity of Akif in the field of Qur'an, the Qur’anic exegesis reached a great volume. The poems and the social interpretation of verses and suras he wrote with the inspiration he received from the Qur'an in *Safahat*, are some of the elements that make up this volume.

For this reason, it was thought that the social interpretation approaches of his poetry and the prose regarding the Qur'anic verses are worth investigating. It was seen that he sought remedies from the Qur'an by bringing the life of the society in which he lived, to the forefront. It was determined that Akif used a simple language and did not go into much detail in his social interpretation. It was thought that he did not go through long analyzes, however, he also touched on the aspects of eloquence and rhetoric in his social interpretation writings. It was found that he carried the verses of the Qur'an to his own period, sought the remedy in the Qur'an through social and literary poetry and reflected them to his writings.

Keywords: Qur’anic Verses; Prose and Poetry; Social Interpretation Writings; Akif and The Qur'anic Interpretation

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Mehmet Âkif Ersoy'un Nazım ve Nesirlerinde İctimai Tefsir
Tezin Yazarı	Mehmet GÖZEN
Tezin Danışmanı	Doç. Dr. Tuğrul TEZCAN
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	27.09.2019
Tezin Alanı	Temel İslam Bilimleri
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	109
Anahtar Kelimeler	Mehmet Akif Ersoy, Nesir ve Nazım, Belagat, Kur'ân, İctimai Tefsir

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Social Commentary in Mehmet Akif Ersoy's prose and poems
Author of the Thesis	Mehmet GÖZEN
Advisor of the Thesis	Asst. Prof. Dr. Tuğrul TEZCAN
Status of the Thesis	Master (M.Sc.)
Date of the Thesis	27.09.2019
Field of the Thesis	Basic Islamic Sciences
Place of the Thesis	KBÜ/LEE
Total Page Number	109
Keywords	Qur'anic Verses, Prose and Poetry, Social Interpretation Writings, Akif and The Qur'anic Interpretation

KISALTMALAR

ad.	: Adet
b.	: Bin, ibn
c.	: Cild
c.c.	: Celle Celâlühü
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
M.	: Miladi
nşr.	: Neşreden
no.	: Numara
R.	: Rûmi
r.a.	: Radıyallahü anh
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahü Aleyhi ve Sellem
sy.	: Sayı
T.B.M.M.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
ts.	: Tarihsiz
v.	: Vefatı
vb.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayınları

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Nüzûlüyle birlikte Kur'ân, her çağda ve toplumsal şartlar içinde ayet ayet anlaşılmaya ve tefsir edilmeye çalışılmış, bu uğurda azımsanmayacak ölçüde dirayet ve rivayet tefsirleri meydana getirilmiştir.

Bu önemli hazine içinde mütevazi bir emek de Osmanlı Devleti'nin yıkılış dönemini yaşamış, *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin* kuruluş dönemlerini görmüş olan Mehmet Âkif Ersoy'un emeğidir. *Sırat-ı Müstakîm* ve *Sebilü'r-Reşâd* dergilerinde kaleme aldığı, Kur'ân ayetlerini tefsir eden yazıları, toplumuna yönelik hitapları/vaazları ve yine Kurân ayetlerinin zamana şiirsel bir eda ile yansması gibi değerlendirilebilecek şiirleri bu emeğin ifade şekilleridir.

İşte Âkif'in Kur'ân-ı Kerîmi tefsir sadedinde ürettiği bütün yazıları (nazım ve nesir türü olarak) bu çalışmanın ana kaynaklarını oluşturmaktadır. Bu kaynaklardan hareketle onun tefsir tarzı olduğunu düşündüğümüz içtimai tefsir özelliğini tesbit etme çabası da çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Âkif'in şiirleri ve nesirleri pek çok yönden, özellikle de edebiyat yönünden incelenmiştir. Ancak Kur'ân'a hâkim bu zatın şiirlerine ve nesirlerine kaynak olan ayet tefsirleri, ayetleri kullanması yönü geniş çaplı bir inceleme konusu olmamıştır. Bu durumun önem arz ettiği düşünülmektedir. Bu konu ile ilgili her ne kadar Ercan ŞEN'in "*İctimâî Tefsir Yaklaşımı Açısından Mehmet Âkif Ersoy'un Kur'ân Yorumu*" isimli makalesi¹, Satılmış ÖZ'ün,² "*Mehmet Âkif Ersoy'da Geri Kalmışlık ve Kalkınma Problemi*", Kemal EROL'un³ "*Mehmet Âkif'in Şiirlerinde İki Kavram: Cehalet ve Kavmiyet*" v.b makaleler ve ayrıca Osman KILIÇOĞLU'nun "*Mehmet Âkif Ersoy'un*

¹ Ercan ŞEN, "Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi", *Yakın Doğu Üniversitesi* 1/2 (2015), s. 7-29.

² Satılmış ÖZ, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 18, Sayı 30, Temmuz–Aralık 2013, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 30 (2013).

³ Kemal EROL, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International*, 7/32 (2012).

Dinde Sosyal Islahatçılığı” yüksek lisans tezi⁴ vb. eserler mevcut olsa da bu eserler konuyla alakalı bilgiler açısından kısa tutulmuş, detaylı bir çalışma meydana getirilmemiştir.

Görüldüğü gibi Âkif’le ilgili birçok eser ortaya konulmasına rağmen onu nazım ve nesirleri yönüyle bir bütün halinde inceleyen bir çalışma tarafımızdan görülmemiştir. İşte bu sebeple böyle bir boşluğu doldurabileceğini düşündüğümüz çalışmamıza yöneldik. Dolayısıyla bu çalışma ile Mehmet Âkif Ersoy’un Kur’ân ayetleri ile olan ilişkisinin hem nazmında hem de nesirlerinde iyi bilinmesi arzulanmaktadır. Âkif’in Kur’ân ayetlerine olan hâkimiyeti, ayetleri şiirsel olarak ele alması, dönemdeki olayları konu edinmesi kendine özgü bir üslup oluşturduğundan, bu üslubun Tefsir ilmi ışığında incelenmesi ve ortaya konması istenmiştir.

Âkif’in nesir ve nazımlarındaki tefsiri kendine has bir nitelik arzetsede de şekil ve muhteva olarak içtimâi-edebi tefsir ile yakınlık göstermektedir. İşte bu yönüyle de onun üslubunun tedkiki amaçlanmıştır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmanın yöntemi, Mehmet Âkif’in kısaca hayatı, şairliği, yazarlığı, ictimâî tefsirciliği, sosyal boyutu ve kişiliği, içtimâî tefsir açısından ele alınarak onun Kur’ân ve içtimâî tefsir anlayışını ortaya çıkarmak olmuştur. Literatür taraması üzerinden, Mehmet Âkif’e ait *Safahat* adlı şiir kitabı, vaazları, *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebilü’r-Reşâd* dergilerindeki yazıları incelenmiş olup, ayrıca müstakil konulu makaleler, hatıralar, Mehmet Âkif ile ilgili anılar, dostları ve ilim adamlarının dile getirdiği görüşler, Akif’in yaptığı tercüme ve konu ile ilgili makaleler ele alınmış olup, onu ve üslubunu tesbit etmeye bu eserlerin incelenmesiyle ulaşılmaya çalışılmıştır.

Âkif’in tefsir yöntemini tespit aşamasında Abdulkerim Abdulkadiroğlu ile Numan Abdulkadiroğlu’nun Mehmet Âkif’in Kur’ân-ı Kerimi Tefsiri Mev’ıza ve Hutbeleri adlı eserinden de istifade edilmiştir.

---

⁴ Osman Kılıçoğlu, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Felsefe ve Din Bilimler. A.B.D., İstanbul, 2011.

Ayrıca Âkif'in *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebilü'r-Reşâd* dergilerindeki yazılarına, yaptığı vaazlarına da yer verilmiştir. Kalem aldığı bu yazıların Kur'ân'daki ayetler ile bağlantıları, ictimâî tefsir bakımından incelikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. BİRİNCİ BÖLÜM

MEHMET AKİF ERSOY'UN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

1.1.1. Doğum Yeri ve Tarihi

İstiklal Marşımızın yazarı merhum Mehmet Âkif, Aralık 1873 (H. Şevval, 1290) senesinde İstanbul'un Fatih ilçesinin Sarı Güzel mahallesinde Sarı Nasuh sokağında dünyaya gelmiştir.⁵ Âkif'in doğumunun Çanakkale ilinin Bayramiç kasabasında olduğuna dair bilgiler, babasının görevli olarak gittiği bu yerde oğlunu nüfusa kaydetmesinden dolayıdır.⁶ Âkif'in dünyaya geldiği evin annesine ait olup, ona da ilk kocası Tokatlı Derviş Efendiden kaldığı, 1888'deki yangında yandığı, yeniden inşa edilerek kullanılmaya devam edildiği ve Âkif'inde bir süre bu evde kaldığı bilinmektedir.

Âkif'in babası olan Tahir Efendi, oğluna ebced hesabına göre doğum tarihine denk gelen "Ragif" ismini koydu. Ragif kelimesi, ebced hesabıyla Âkif'in doğum yılı olan 1290'a tekabül etmekteydi. Bu ismin telaffuzu zor olduğundan dolayı annesi Emine Hanım Âkif'e "Râkif" diye hitap ederdi. Âkif'in çocukluğundan itibaren bu isim zamanla "Âkif" şekline döndü ve daha sonra mektep dairesi bu adı "Âkif" olarak resmi hale getirdi.⁷

1.1.2. Soyu ve Ailesi

Mehmet Âkif'in babası Fatih müderrislerinden olan Mehmet Tahir Efendi (M. 1826-1888), annesi ise Emine Şerif Hanım (M. 1836-1926)'dır. Babası M. Tahir Efendi küçük yaşta Arnavutluk'tan İstanbul'a gelmiş, Fatih Medresesinde müderrislik

---

⁵ M. Ertuğrul Düzdağ, M. Orhan Okay, "Mehmet Akif Ersoy" md., T.D.V. İslam Ansiklopedisi (DİA), Ankara 2003, XXVIII,s. 432.

⁶ Abdülvahit İmamoğlu, *Mehmet Âkif ve İnanan İnsan*, İstanbul: 1996, s. 9.

⁷ İmamoğlu, *Mehmet Âkif ve İnanan İnsan*, s. 10.

yapmıştır. Annesi Emine Şerif Hanım ise soy kökü Buhara'ya kadar dayanan Tokat'a yerleşmiş bir ailedir.⁸

1.1.3. Öğrenim Hayatı

M. Âkif ilk tahsilini babası Mehmet Tahir Efendi'nin tedrisatında almış, manevi yönüyle de yine babası ilgilenmiştir. Âkif'in kendi ifadesiyle *babam benim hem hocam hem de babamdır*⁹ sözü bu olayı açıkça ifade etmektedir. Arapça tahsili de yine babası tarafından verilmiştir.¹⁰ Hafızlığını Fatih Cami İmamı Hafız Mehmet Rasim Efendi'den altı ay içinde hatimle namaz kıldırarak seviyede yapmıştır.¹¹

1882'de ilkokulu bitiren Âkif; Arapça, Türkçe ve Fransızca da öğrenmeye başlamış ve dile yatkın olması nedeniyle başarı ile tamamlamıştır.¹²

Âkif, çıkan yangında evlerinin yanması, ardından babasının vefatı, parasal sıkıntı çekmesi yüzünden Mülkiye Mektebini terk edip yeni eğitime açılmış olan baytar mektebine girmiştir.¹³

1.1.4. Âkif'in Milli Mücadele Yılları

Âkif'in milli mücadele yılları 1919-1920 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bu mücadeleye kalemiyle vaazlarıyla destek vermiş ve mücadele etmiştir.

Birinci Dünya Harbinde 1920 de İstanbul işgale uğramış, Anadolu'da düşman istilasına karşı milli mücadele hareketi başlamıştı. Âkif, bu süreçte Milli Mücadele içinde yer almak için Ankara'ya geldi.

Türk Milletinin Millî Mücadeleye etkin katılımını sağlamak için Konya, Afyon, Sandıklı, Antalya, Burdur'da konuşmalar yapmış, insanların mücadele hislerini diri tutmaya çalışmıştır.

⁸ M. Ertuğrul Düzdağ, *D.İ.B. Mehmet Âkif Ersoy Tefsir Yazuları ve Vaazları*, Ankara: 2013, s. 19.

⁹ Hasan Basri Çantay, *Âkifnâme*, İstanbul: 1966, s.14.

¹⁰ Düzdağ, *M. Âkif Ersoy*, s.5; Düzdağ-Okay, *Mehmet Âkif Ersoy md. DİA*, XXIII, s. 432-433.

¹¹ Düccane Cündioğlu, *Bir Kur'an Şairi-M. Âkif Ersoy ve Kur'an Meali*, İstanbul: 2004, s. 21.

¹² Düzdağ, *M. Âkif Ersoy*, s.6; Düzdağ-Okay, *Mehmet Âkif Ersoy md. DİA*, XXIII, s. 433-434.

¹³ Kâzım Yetiş, *Bir Mustarip-Mehmet Âkif Ersoy*, Ankara: 2006, s. 11.

Mehmet Âkif yaptığı etkili vaazları ve konuşmalarının yanında, yakın arkadaşı Eşref Edip ile birlikte yayınladığı *Sebilü'r-Reşâd* mecmuası ile Milli Mücadeleye yazılı basın yolu ile de destek vermişlerdir. Âkif'in yazılarını okuyanlar çok etkilenmiş, bu yazılar askerlere, zamanın müftü ve idarecilerine gönderilmiştir.¹⁴

İstiklal Marşıyla verilen milli mücadele ruhunu diri tutmak istemiştir. Milli Şair Âkif'in Milli Mücadeleye en büyük katkısı İstiklal Marşı'dır. Yarışma da 724 şiir arasından Âkif'in şiiri birinci seçilmiştir. Yazdığı bu şiirini Türk Milletine ithaf etmiştir. Âkif İstiklal Marşı'nı Safahat adlı eserine almamıştır. Bunun nedeni kendisine sorulunca *o benim değil, memleketimindir* demiştir.¹⁵

1.1.5. Mısır Hayatı

M. Âkif yakın arkadaşı Abbas Halim Paşa'nın yardımı ile Mısır'a 1914, 1915, 1923 ve 1924 olmak üzere dört sefer gitmiştir.¹⁶ Âkif'in Mısır'da devamlı bulunması Ekim 1925 yılıdır.¹⁷

Mısır'a gittiği ilk yıllarda maddi sıkıntı içerisinde bulunan Âkif, 1929 yılından 1936 yılına kadar Kahire'deki el-Camiatü'l-Mısriyye'nin Edebiyat Fakültesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı dersleri vererek geçimini sağlamıştır.¹⁸

Âkif, Mısır'da kaldığı yıllarda TBMM'nin kendisine verdiği Kur'an hazırlama işi ile meşgul oluyordu. Dolayısıyla Mısır'daki zamanını şiire ayıramamıştır. 1935 yılında Mısır'da hastalanmış bir yandan hava değişimi için, bir yandan da vatan toprakları özlemi ile İstanbul'a gelmiş ve tedavisini Türkiye'de devam ettirmiştir.¹⁹

1.1.6. Âkif'in Ölümü Vefatı

Âkif'in vatan topraklarından ayrı kalması, sıkıntılı bir yaşam sürmesi onu kanser hastalığına sürüklemiş, 1935 yılında kanser teşhisi konulmuş, tüm tedavilere

¹⁴ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, s. 25.

¹⁵ İsmail Hekimoğlu, *Âkif'e Göre Dün Bugün Yarın*, İstanbul: 2005, s. 3-5.

¹⁶ Ertuğrul Düzdağ, *M.Âkif-Mısır Hayatı ve Kur'an Meali*, İstanbul:2005, s. 5.

¹⁷ Düccane Cündioğlu, *Âkif'e Dâir*, İstanbul: 2005, 12-15.

¹⁸ Düzdağ-Okay, *Mehmet Âkif Ersoy md.* DİA, XXIII, s. 432-433.

¹⁹ Düzdağ-Okay, *Mehmet Âkif Ersoy md.* DİA, XXIII, s. 435.

rağmen bir sonuç alınamamıştır.²⁰ 27 Aralık 1936 yılında vefat etmiştir. Cenazesi sessiz bir şekilde kılınmak istendiyse de Âkif'in vefatını duyan vatanperver insanlar cenazeye katılmış, çok büyük bir kalabalıkla cenaze namazı kılınmış ve Edirnekapı mezarlığına defnedilmiştir.²¹

1.1.7. Yazarlığı

Âkif'in en büyük özelliği şair ve edip olmanın yanında iyi bir muharrir olmasıdır. 1908 yılında yayımlanmaya başlayan *Sırât-ı Müstakim* daha sonra *Sebilü'r-Reşad* ismiyle devam eden mecmuada baş muharrirlik yapmıştır. Din, hukuk, edebiyat, felsefe ve ulûm gibi başlıklar altında haftada bir gün çıkan bu dergide *Tefsir-i Şerif* başlığı altındaki yazılar Âkif tarafından yazılmaktaydı.²²

Bu dergilerde Muhammed Abduh (ö.1905), Abdülaziz Çaviş (1929), Muhammed Ferit Vecdi (ö.1954), Şeyh Salih eş-Şerif et-Tunûsî (ö.1920), Şibli Nûmânî (ö.1914), Refik el-Azm (ö.1965) gibi ilim adamlarının yazılarını Arapça'dan Türkçe'ye çevirmiştir.

Âkif Ankara'ya geldiğinde yaptığı ilk icraatlardan biri *Sebilü'r-Reşad* dergisinde Milli Mücadeleyi destekleyen yazılar yazmasıdır. Dergide vaazlar ve yazılar kaleme almış, bu yazılar askerlere dağıtılmış, askerin moral ve şevkini arttırması hedeflenmiştir.²³

1.1.8. Âkif'in Milliyetçilik Anlayışı

Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulduğu yıllara tanıklık eden Âkif'in hayatında Kur'an, en temel merkezdi. İyi bir yazar ve edebiyatçı olarak şiir ve nesirleri, İslam ve onun temel kaynağı Kur'an'dan beslenmekteydi. Âkif yaşadığı dönemin Avrupa'sını görmesi, aynı zamanda İslam dünyasını çok iyi bilmesi, ikisinin farklılıklarını çok yakından takip etmesine ve bilmesine vesile olmuştur. Âkif eserlerinde Müslümanların İslam dinini algısını

²⁰ M. Ertuğrul Düzdağ, *M. Âkif-Mısır Hayatı ve Kur'an Meali*, İstanbul:2005, s. 126.

²¹ Düzdağ-Okay, *Mehmet Âkif Ersoy md.* DİA, XXIII, s. 435.

²² Düzdağ-Okay, *Mehmet Âkif Ersoy md.* DİA, XXIII, s. 148.

²³ Ahmet Kabaklı, *Mehmet Âkif*, İstanbul: 2003, s. 25.

eleştirmiştir. Müslümanlardaki uyuşukluğu, vurdumduymazlığı, pasifliği, tevekkül anlayışını, hurafelere bağlılığı ve taklide dayalı din anlayışını tenkit etmiştir.

Bu dönemde Âkif, şiirleriyle, makaleleriyle, verdiği derslerle, çevirdiği çağdaş İslam mütefekkirlerinin eserleriyle, aydınlara hakikatleri anlatmaya çalıştı. İslam'dan kopmanın felaketlerini gösterdi. Sefaletimizin maddi ve manevi tablosunu çizdi.

Sömürge devletlerinin hâkimiyetinde olan Müslümanların özgürlüklerini kazanmak için saba sarf eden Cemalettin Afgani ve onun talebesi Muhammet Abduh, Mehmet Âkif'e hem fikirsel anlamda, hem de tefsir yazılarında örnek teşkil etmiş, özellikle Abduh'un ıslah yönü ve eğitim alanındaki düşünceleri Âkif'in ilgisini daha çok çekmiştir.²⁴

Âkif'in yaşadığı dönemde, toplumun din anlayışı, sosyo-kültürel değişim, siyasi anlayış ve değişik fikri görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu düşüncelerin temelinde Osmanlı'nın yıkılışına mani olmak için çeşitli düşünceler meydana getirilmeye çalışılmıştır. Âkif bu düşüncelerin içerisinde "İslam Birliği" düşüncesine inanmış²⁵ ve bu düşüncesi ile Osmanlı'nın eski güçlü İmparatorluk dönemine dönebileceği fikrini benimsemiştir. Âkif bu düşüncesi ile İslamcılık fikrini savunanların içerisinde düşünülmekte ve değerlendirilmektedir.²⁶ Prens Sait Halim Paşa'nın yazmış olduğu 'İslamlaşmak' adlı eserini Türkçe'ye çevirmiş ve konu ile ilgili yazılar yazmıştır.²⁷ Bu konularla ilgilenmesi, Âkif'in bu fikirlerden ne kadar etkilendiğinin göstergesidir. Âkif, milliyetçi, vatanperver bir düşünceye sahip olmakla beraber onun "Milliyetçilik" anlayışı kavmiyetçilik, asabi bir ırkçılık değildir. O, fikr-i kavmiyeti tel'in ediyor, Peygamber hadis-i şeriflerini de kaynak gösteriyordu.²⁸ Âkif, temeli İslam Dini olan milliyetçiliği kabul etmiştir. Onun milletini sevmesi, milliyetçilik anlayışı, Müslümanlık ile iç içe geçmiş bir durum arz etmektedir.²⁹

---

²⁴ Abdülkerim-Nuran Abdulkadiroğlu, *M.Âkif Ersoy'un Makaleleri*, D.İ.B. Ankara:1992.

²⁵ İsmail Hakkı Şengüler, *Mehmet Âkif Külliyyatı*, İstanbul: 1992, s. 38.

²⁶ Sezai Karakoç, *Mehmet Âkif*, İstanbul: 2005, s. 22-24

²⁷ Yetiş, *Bir Muzdarip Mehmet Âkif Ersoy*, s. 23.

²⁸ Ahmet Kabaklı, *Mehmet Âkif*, İstanbul: 2003, s. 29.

²⁹ Necla Pekolcay, *İslami Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: 1996, s. 339.

İslami milliyetçiliği, Türkçü milliyetçiliğe nazaran daha çok tercih etmiştir. Âkif milliyetçiliğinin özü toprak yani vatan ve milletin geçmişi, tarihidir. O kendini ve milletini, tarihi ve toprağı ile bütünleşmiş olarak görmektedir.³⁰

Âkif'e göre birliğimiz ve bütünlüğümüz o kadar önemlidir ki bu topraklarda yaşayan insanların din, dil, ırk farkı gözetmeksizin bu birliği sağlaması gerekir. Birlikten uzaklaşmak, dinle imanı bir tarafa bırakmak anlamındadır.³¹

Âkif, Türkiye'yi İslam'ın son kalesi olarak görmekte, Türklük yıkılırsa, İslam'ın bayrağının da düşeceğine inanmaktadır. Âkif'in Milliyetçilik anlayışını bu perspektifte görmek gerekmektedir.

1.1.9. Âkif'in Kur'ân Müfessirliği Tefsire İlgisi

Âkif çocukluk dönemlerinde Kur'ân eğitimi almış, gençlik dönemlerinde ayetlerin anlamlarını öğrenmeye gayret göstermiştir. O dönemlerde elinden hiç düşürmediğı Celaleyn Tefsirini defalarca okuyup milli mücadelede sürekli Celaleyn Tefsirini yanında taşımıştır. Kastamonu'da kendisine yanındaki kitabın ismi sorulmuş, Tefsir-ü Celaleyn demiş ve şunları söylemiştir: *Bunu yanımda taşır, kelam-ı kadîm gibi okurum. Şimdiye kadar on sekiz defa hatmettim, şimdi on dokuzuncu hatme devam etmekteyim.*³²

1.1.10. Âkif'in Kur'ân'a Verdiği Önem

Âkif, hayatını inancı ile birlikte yaşayan bir insan haline gelmiş ve iyi bir Kur'ân şairi olmuştur. Âkif, yazdığı şiirlerini de Kur'ân ile yoğurmuş, diğer eserlerinin temel kaynağını Kur'ân oluşturmuştur.

Âkif, İslam'ın gayesini, ruhunun derinliklerinde yaşamış, hayatına tatbik etmiş, şiirleri, yazıları ve sohbetleri ile hayatını bu minvalde şekillendirmiştir.

---

³⁰ Nurettin Topçu, *Mehmet Âkif*, İstanbul: 2006, s. 38-43.

³¹ Hatice İslamoğlu Erdem, *Kur'ân ve Âkif*, İstanbul: 2012, s. 46.

³² Düzdag, *M. Âkif- Mısır Hayatı ve Kur'ân Meali*, s. 3-5.

Bunu yaparken de meseleleri toplumsal açıdan ele almış ve konulara da bu açıdan yaklaşmıştır.

Onun hayat felsefesinin merkezinde Kur'ân bulunmaktadır. Bu değeri anlamak için de *Kur'ân'a Hitâb* adlı şiirini burada belirtmek yerinde olacaktır.

Piraye-i hafızam sen oldun,
Sermaye-i hafızam sen oldun.
Sensin hele ey kitab-ı a'zem
Haşa buna hiç tereddüd etmem,
Dünyada refik ü hemzebanım,
Ukbada mu'in ü müste'anım.³³

Âkif bu şiirinde Kur'ân'ı, kendi dönemine iniyormuş gibi değerlendirmiş ve toplumun ictimâî sorunlarını ele almıştır. Âkif, Allah'ın kelamını değerlendirirken toplumun güncel meselelerine rehberlik ettiğine kesintisiz inanıyordu. Bunu da eserlerine yansıtması ile ispatlıyordu.

Âkif dönemin Müslümanlarının Kur'ân anlayışını tasvip etmemiştir. Bir takım din adamlarının toplumu din adına yozlaştırdığını, dine hurafeler soktuğunu, Kur'ân'ın da yalnızca mezarlıklarda okunan bir kitap olduğunu tenkit etmektedir. Çünkü Kur'ân'ın getirdiği İslam, yaşayan insanlar için gelmiş, ictimâî açıdan hayata tatbik için gönderilmiş, ölümlere mezarlıklarda okunmak için gelmemiştir. Kur'ân'ın hayata dönüştürülmesine engel olan bütün fikirlere de karşı çıkmıştır. Bunu da şu dizelerde ifade etmektedir.

İbret olmaz bize her gün okuruz ezberde!
Yoksa hiç mana aranmaz mı bu ayetlerde?

Lafzı muhkem yalnız anlaşılın Kur'ân'ın,
Çünkü kaydında değil, hiçbirimiz ma'nânın.

Ya açar Nazm-ı Celil'in bakarız yaprağına
Yahut üfler geçeriz bir ölünün toprağına.

İnmemiştir hele Kur'ân şunu hakkıyla bilin,
Ne mezarlıkta okunmak ne de fal bakmak için!³⁴

³³ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, İstanbul 2006, s. 494-497.

Âkif, Safahat'ta sıklıkla Kur'ân ayetlerine başvurur ve düşüncelerini bu ayetler etrafında örür. Yer yer bütün bir şiir, Kur'ân ayetlerinin açıklaması, ictimâî tefsir olarak karşımıza çıkar; bazı şiirlerinde bir mısranın içinde tırnak içinde konuyu güçlendirmek ve anlattıklarını daha belîğ bir ifadeye havale etmek için Kur'ân'dan ayetlerle süsler.³⁵

*Hiç bilenler le bilmeyen bir olur mu?*³⁶

Âkif şiirin ana konusundan farklı bir konuya geçip, bilenlerle bilmeyenlerin aynı olmamasına, karanlıkla aydınlığın, diri ile ölünen aynı olmamasına benzetir. Farklılığın ve çift kutupluğun ilahi bir hikmet olduğunu, bunun Allah'ın yarasının bir gereği olduğunu söyler.³⁷

Âkif, o dönemdeki eğitim ve öğretimin bozukluğundan ve özellikle dini ilimlerdeki gerilemeden bahsederken manen şunları ifade eder: Eskiden olduğu gibi yüksek düzeyde âlimlerin yetişmediğini ve ilmin sadece şerh yazılarak geçiştirildiğini söyler. Mevcut olan eserlerle yetinmenin doğru olmadığını ısrarla dile getiren Âkif, eğitim hususunda yeni bir anlayışa ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu anlayışın temelini Kur'ân teşkil etmektedir. İslam toplumlarının cahil ve geri kalmasının sebebini, onu yanlış uygulayanlarda aramak gerekmektedir. Bunun için Âkif, Kur'ân'ı ictimâî sorunların çözüm kaynağı olarak görmüştür. Kuran'ın iyi anlaşıldığı dönemlerde Razi, İbn-i Sina, Gazali, Farabi gibi ünlü ilim adamları yetişmiştir. Yine bu dönemde çok sayıda keşif ve icatlarda bulunulmuştur. Kur'ân ile doğrudan bir ilişki kurup ondan yeterince faydalanabilirsek, asrımıza İslam'ı ancak bu şekilde anlatabiliriz düşüncesine sahiptir.³⁸

Konu ile ilgili olarak bir şiirinde şöyle ifade eder;

Medresen var mı senin? Bence o çoktan yürüdü.

Hadi göster bakayım şimdi de İbnü'r-Rüşd'ü?

İbn-i Sinâ niye yok? Nerde Gazali görelim?

---

³⁴ Ersoy, *Safahat*, s. 498.

³⁵ Recep Şentürk, *Direnen Meal Âkif Meali*, İstanbul: 2016, s. 27.

³⁶ Zümer Suresi, 39/9.

³⁷ Hatice İslamoğlu Erdem, *Kur'ân ve Âkif*, s. 49.

³⁸ Kabaklı, *Mehmet Âkif*, s. 69-70.

Hani Seyyid gibi, Râzi gibi üç beş âlim?
En büyük fâzılınız; Bunların âsarından,
Belki on şerhe bakıp, bir kuru ma'nâ çıkararak,
Yedi yüz yıllık eserlerle bu dinin hâlâ,
İhtiyâcâtını kabil mi telâfi? Aslâ.
Doğrudan doğruya Kur'ân'dan alıp ilhamı,
Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı.
Ölümler dini değil, sen de bilirsin ki bu din,
Diri doğmuş, duracak dipdiri, durdukça zemin.³⁹

Âkif'in dünyasında iki mazi vardır. Bunlar şanlı mazi, köhneleşmiş dünya. Şanlı mazi İslam, onun kanunlarına ve kâinat kitabına uyularak yükselme dönemidir. Bu dönemdeki kahramanlar sıklıkla Âkif'in yazı ve şiirlerinde yer alır. Köhneleşmiş dönem aslında yaşanan döneme yakın olan, tembelliğin, miskinliğin, hurafelerin kol gezdiği yıkım dönemi ve onun gelenekleridir. Bu durumda Âkif, geleneğin bir kısmını kabul edip diğerini reddeder görünür ancak, genel olarak geleneğin reddinde bir tarihteki altın çağ vurgusu vardır. Geçmişin köhneliğinden bahseden bütün ilerlemeci düşüncelerin tarihten bir dönemle gönül bağı kurmaları söz konusudur.⁴⁰

Âkif bir şiirinde bu konuya şu şeklide yer vermektedir:

Bu nasıl dar, ne kadar basmakalıp bir görenek?
Müslümanlık mı dedin? Tövbeler olsun, ne demek!
Hani Kur'ân'daki ruhun şu heyûlâda izi,
Nasıl İslam ile birleştiririz kendimizi,
Ye'si tedriç ile zerk etmiş edenler dine...
O ne mel'un aşısı, hiç benzemiyor, hiçbirine!
Dikkat et: Bin senesinden beri, a'sâbını harab,
Yatıyor koskoca bir âlemi imanı bitâb.
Pıhtı halinde yürekler, cevelânsız kanlar;
Çevirip yastığı tekrar uyuyor kalkanlar!
Gözünün gördüğü yok beynine çarpan güneşi!⁴¹

³⁹ Ersoy, *Safahat*, s. 486-488.

⁴⁰ Şentürk, *Direnen Meal Âkif Meali*, s. 29.

⁴¹ Ersoy, *Safahat*, s. 489-490.

1.2. Edebiyat (Nazım-Nesir) ve Eğitim Anlayışı

Türk Edebiyatının en önemli simalarından biri olan Mehmet Âkif Ersoy, yaşadığı dönemde nazım ve nesir olarak çok sayıda şiir ve mensur kaleme almıştır. Âkif içinde bulunduğu toplumun sıkıntılarına çözüm ararken Kur'ân'ı referans almış, yazdığı tüm eserlerinde milletin sıkıntılarını çözecek reçeteleri, nazım ve nesir olarak ortaya koymuştur. Onun bir edebiyatçı olarak sunduğu çözümün ana merkezi Kur'ân olmuştur.

Âkif yazdığı eserleri, içinde bulunduğu millete bir çözüm olarak sunmuştur. Sanat, sanat içindir anlayışını reddeden Âkif'e göre sanat, eğer içinde bulunduğu toplum için olursa bir anlamı vardır. İçinde yaşadığı topluma, millete yarar sağlamayan sanatı kabul etmez. Bu yönde onun "Sanat toplum içindir" anlayışına sahip olduğunu söyleyebiliriz.⁴² Bu konu ile ilgili olarak *Sebilü'r-Reşâd*'de *Edebiyat* isimli yazısında şunlar ifade edilmiştir:

Sanat toplum içindir düşüncesi ile şiir için, edebiyat için "süs" çerez diyenler var. Karnı tok, sırtı pek milletlere göre bu söz belki doğrudur. Lakin bizim için aç, çıplak milletlere süsten, çerezden evvel giyecek lazım. Onun için ne kadar süslü ne kadar tatlı olursa olsun, libas hizmetini, gıda vazifesini görmeyen edebiyat bize hiçbir şey söylemez. Hele "sanat sanat içindir, sanatta gaye sanattır, edebiyatta edebiyattan başka bir gaye aramak sanatı takyid etmektir" gibi yüksek nazariler idrakimizin fevkindedir. Zaten bu türlü nazariyeler, ahlaksızlığa felsefi şekli veren edebiyat namına milletin namusuna, hayatına, mevcudiyetine yürüyen bir takım hazelenin eser diye ortaya koydukları bahanelere revaç verilmek için ileri sürülüyor.⁴³

Âkif 1908-1913 yılları arasında Darü'l-Fünûn Edebiyat Şubesi'nde Osmanlı Edebiyatı okutmuştur. Bu dönemde derslerinde okutmak üzere hazırladığı metinlerden bir kısmı ise bir araya getirilerek Darü'l-Fünûn dersleri umumi başlığı altında

⁴² Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, s. 161-162.

⁴³ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, *Sebilü'r-Reşâd*, 24 Şubat 1327, c. 8-1, ad. 183, s. 5-6.

yayınlanan ders kitapları serisinde basılmıştır. Unvan sayfasında Darü'l-Fünûn Dersleri *Kavâid-i Edebiyye* başlığı vardır.⁴⁴

Âkif, yazılarında, topluma fayda verecek gerçekleri ele alır. Vakıa tespitlerinde son derece gerçekçidir. Tabloyu ortaya koyarken gerçekliği acımasızlık boyutuna vardığı da olur. Ama o bundan usanmaz ve utanmaz.⁴⁵

Âkif'in edebiyat sanatı alanında da bu sahalarda ulaştığı ve sanat vasıtasıyla ifade ettiği bütün halinde görüşleri var. İfadenin heyecanlı oluşu bunu değiştirmez daha değerlendirir. “Bu mütefekkir sanatkârın bugüne kadar felsefi değerinin araştırılmamış olması, bize tefekkürün iri kitapların kaba cildinden, sanat anlayışının ise şarkvari gazelhanlıktan ileri gitmemiş olmasındandır.” diye belirtir.⁴⁶

Mithat Cemal, Âkif'in edebiyat, sanat tahlil anlayışını ifade ederken şunlara yer verir. Âkif, o insandı ki sanatının tek dalı çok meyve versin diye, sanatının bünyesini öteki dallardan tecrid ediyor, hatta öteki dalları kesiyordu. Bu tek dal, nazımdı; öteki dallar da nazmın haricinde kalan şeyler. Âkif'in şiirlerinde esrarenizlik yoktur. O, şiire karanlık sokmadı.

Nazmı bir kalp meselesidir. Bizzat nazmı bazen düşünce, bazen duygudur. “Nâ-mâlum”u, “namütenahi”yi yazmadı. Görüleni görülmeyen tarafıyla yazdı; *Çanakkale* şiirinde sathın bu derin yerini buldu. *Çanakkale* şiirinde toprakta yürürken, Âkif'in adımlarına yıldızlar takılır. Bunda bir ruh yırtılışının kıvılcım saçan sesi vardır. Üstünde bu sesin titrediği nazım! İşte Âkif'in nazmı! Nazmında natıka, beşer kudretinin üstüne çıkar. Bu natıka, nazmından duyulan sestir. Çünkü onun şiirleri bir ses vakıasıdır. Nazmının nâtıkası “malum'u” yazmaktan korkmayacak kadar büyüktür.⁴⁷

Yazılarında edebiyatın dili ve Türkçe için söyledikleri dilini seven şuurlu bir aydının, nispeten ilmi esaslara istinat eden görüşlerini ve samimi temennilerini ortaya koymaktan öte, bizce geçersizliğini bugün de muhafaza eden değerleri ihtiva

⁴⁴ Yusuf Turan Günaydın, *Kavâid-i Edebiye*, İstanbul: 2016, s. 16.

⁴⁵ Metin Önal Mengüşoğlu, *Müstesna Şair Mehmet Âkif*, İstanbul: 2016, s. 32.

⁴⁶ İsmail Hakkı Şengüler, *Mehmet Âkif Külliyyatı* İstanbul:1992, s. 38.

⁴⁷ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, s. 180.

etmektedir. Edebiyatın hava için değil avam için olması gerektiğini ifade edip havas için yazmayı sersemlikle nitelendirdikten sonra edebiyatın lisanı hakkında da şunları sade yazmak bizim için asıldır. Ne zaman bu asıldan ayrı düşmüşsek, mutlaka muztar kalmışızdır. Yalnız sadelikte, “Cenneti” beğenmeyip “uçmak”, “Cehennemi” bırakıp “tamu” diyecek kadar ileri gidecek değiliz.

Hele dilimizin şivesini -ister Napolyon çizmesini çekmiş ister İngiliz çorabı giymiş olsun- hiçbir ecnebi ayağında çiğnetmeyeceğiz. Bu hususta ne kadar taassup, ne kadar muhafazakârlık kabilsse göstereceğiz. Evet, eskiler gibi Arapça, Acemce düşünüp yahut yeniler gibi Fransızca, Almanca tertip eyleyip Türkçe 'ye ondan sonra nakil olunan yazılara karşı gücümüz yettiği kadar hücum edeceğiz.⁴⁸

Dilin mutlaka sadeleştirilmesi gerektiğine Âkif de inanmaktadır. Bu temennisini “Evet, lisanın sadeleştirilmesi farzdır.” cümlesiyle belirtmektedir. Ancak bu konuda yapılan münakaşaların hep ifrat ve tefrit noktalarına varıldığından şikâyet etmektedir.⁴⁹

Âkif'in, maneviyatı yüksek bir ailede yetişmesi, daha sonraki yıllarda bütün manasıyla kendisi bu maneviyatın etkisi altında kalması, bu maneviyatı kendi düşünce ve duygularıyla bütün hayatında yoğurması ve kendisinin tam bir mücadele adamı olarak yetişmesini sağlamıştır. Zaman zaman o çocukluğunun yetiştiği eve giderek eski yıllardaki babasının kendisine verdiği eğitimi bütün ruhuyla hissediyordu.⁵⁰

Âkif'in çocukluğunda ilk ilim hocası babası olması münasebetiyle, dini ilimlerin temelini babasından almıştır.

Âkif'in babası olan Mahmut Tahir Efendi dini inancı sağlam, ilim sahibi ve samimi bir Müslüman olması, onun zamanın gereklerini hakkıyla kavramış bir din adamı olması, özellikle oğluna verdiği eğitimden açıkça belli oluyordu. Bir taraftan camilerde Acem ve Arap dilleriyle İslâmi ilimleri ayrıntılı bir şekilde öğrettiği hayırlı oğluna, bir taraftan da İstanbul Mülkiye İdadisinde ikinci bir tahsil gösteriyordu.

---

⁴⁸ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebülü'r-Reşâd, 7 Haziran 1328, c.8-1, ad. 198, s. 293.

⁴⁹ Şentürk, *Direnen Meal Âkif Meali*, s. 42.

⁵⁰ Şengüler, *Mehmet Âkif Külliyyatı*, s. 56.

Yükseköğrenimini de birincilikle çıkmış olduğu Baytar Mektebi'nden 22 Aralık 1893 de tamamlamıştır.⁵¹

1.3. Eserleri

Âkif'in eserlerini nazım ve nesir türü şeklinde tasnif ederek incelemeye çalıştık.

1.3.1. Nesir Türü Eserleri

Âkif'in Nesir'e ait eserleri, vaazları, mektupları, tercümeleri, Kur'ân Meali, diğer eserleri ve tefsir yazılarından oluşmaktadır.

1.3.1.1. Vaazları

Şairin, Balkan Savaşları sırasında, birlik ve beraberlikle ilgili olarak yaptığı dokuz tane vaazı vardır. Vaazlarının ilkinin İttihat ve Terakki'nin Şehzadebaşı kulübünde şifahi olarak gerçekleştirmiştir. Diğer sekiz vaazı, İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli illerinde gerçekleştirilmiştir. Bir kısmı Beyazıt, Fatih ve Süleymaniye camilerinde, birisi Balıkesir Zağnos Paşa Camii'nde; dördü ise Kastamonu'da Nasrullah Camii'nde ve şehrin diğer kazalarında yapılmıştır. Bu yaptığı vaazların sekiz tanesi, Âkif'in konuşmaları esnasında kaydedilmiş ve *Sebilü'r-Reşad* dergisinde *Hutbe ve Mevaiz* başlığıyla hülasa olarak yayınlanmıştır.⁵²

Âkif'in değişik camilerde yaptığı bu vaazlarında, Kur'ân ayetlerini ictimâî sorunların çözümü için reçete olarak kullanmış ve tefsir etmiştir. Bu vaazların temel gayesi toplumun birlik ve beraberliğini sağlamaktır.

1.3.1.2 Makaleleri

Âkif'in toplumun çeşitli problemlerine ve edebiyata dair elli adet makalesi bulunmaktadır. Bu yazıların on yedisi *Hasbihal*; on biri *Edebiyat Bahisleri*; dördü eski

⁵¹ Mustafa Kurt, *Mehmet Âkif Süleyman Nazif*, Ankara: 2015, s. 66.

⁵² Düzdağ, *Mehmet Âkif-Mısır Hayatı ve Kur'ân Meâli*, s. 163.

hatıralar, ikisi *Letâif-i Arabdan* başlıkları ile bazen de alt başlıklarla kaleme alınmıştır. On bir makalenin ise kendine ait başlıkları bulunmaktadır.⁵³

1.3.1.3. Tercümelere⁵⁴

Âkif'in tercümelere, 1908 yılı öncesi ve sonrası olarak tasnif edilmiştir.

1908 Yılından Önce Yaptığı Tercümelere:

1898 yılında *Uranie*⁵⁵ adlı eser ile Servet-i Fünûn'da yayımlanan üç adet tercümesi vardır. 1895 yılında Ma'arif mecmuasında tefrika edilmiş olan Âkif'e ait olduğu tahmin edilen *Mebahis-i İlmi Servet* yazılarının da tercüme olması muhtemeldir.⁵⁶

1908 Yılından Sonra Yaptığı Tercümelere:

Şair, bu dönemde 55 tercüme yapmıştır. Yaptığı tercümelere bazısında "Sadî" mahlasını kullanmıştır. Tercümelere altı yazardan yapılmıştır. Bu yazarların beş tanesi Arapça bir tanesi de Fransızca yazılmıştır. Yapılan tercümelere ve yazarların dağılımı şu şekildedir:

Ferit Vecdi: 7 tercüme, 77 tefrika; Muhammed Abduh: 27 tercüme, 44 tefrika; Azm-zade Refik: 1 tercüme, 3 tefrika; Şeyh Şibli en-Nu'mâni: 1 tercüme, 10 tefrika; Abdülaziz Çavuş: 13 tercüme, 122 tefrika; Said Halim Paşa: 2 tercüme, 12 tefrikadır.

Ferit Vecdi: Âkif, ilk tercümesini Ferit Vecdi'den yapmıştır. Bu tercüme 10 Eylül 1908 tarihli "*Müslüman Kadını*" başlığıyla *Sırat-ı Müstakîm*'de 17 tefrika olarak yayımlanmıştır. Toplam 7 tane olan tercümelere, dördü birer yazılık olup; diğere "*Hadika-i Fikriye*" (önce ayrı yazı, sonra 21 tefrika) ve "*Müslümanlık'la Medeniyet*" (31 tefrika)dır.

⁵³ Düzdağ, *Mehmet Âkif-Mısır Hayatı ve Kur'an Meâli*, s. 168.

⁵⁴ Düzdağ, *Mehmet Âkif-Mısır Hayatı ve Kur'an Meâli*, s. 159-161.

⁵⁵ Camille Flammarion'dan tercüme ettiği bu eser Resimli Gazetenin Ağustos-Aralık 1898 sayılarında tefrika edildi.

⁵⁶ Düzdağ, *Mehmet Âkif-Mısır Hayatı ve Kur'an Meâli*, s. 169-170.

Muhammed Abduh: Âkif'in Abduh'tan ilk tercümesi 27 Ekim 1908 tarihinde *Sebilü'r-Reş'âd*'ın 10. sayısında çıkan "*Müslümanlıkta Esaslar*"dır. Âkif, Abduh'tan 23'ü tek makale halinde olarak toplam 27 tercüme yapmıştır. Uzun olan iki makale "*Hanoto ile Şeyh Muhammed Abduh'un Münakaşası* (12 tefrika) ve *Tûr Sure-i Celilesinin Tefsiri* (5 tefrika) dır. İlk tercüme ise iki tefrika sürmüştür. Abduh'tan yapılan bütün tercümeleler 1-3. ciltlerdedir. (1908-1911).

Azm-zade Refik: Âkif, bu zattan "*Müslümanlık'ta Ferdin Hâkimiyetiyle Cemiyetin Hâkimiyeti*" adlı bir tercümesi bulunmaktadır. Bu tercüme üç sayı devam etmiştir.

Şeyh Şibli en-Nu'mâni: Âkif, Şeyh Şibli'den "*Medeniyeti İslamiyye Tarihinin Hataları*" adlı tercüme yapılmıştır. Bu tercüme on sayı devam etmiştir.

Abdülaziz Çaviş: Âkif'in kendisinden en fazla tercüme yaptığı kişi Abdülaziz Çaviş'tir. İlk tercüme "*Kavmiyet ve Din*" adıyla 15 Nisan 1915 tarihli 335. sayıda çıkmıştır. Bu zattan yapılan tercümeleler hayli uzun olup 122 sayı devam etmiştir. Bunların en uzunları 55 tefrikalık "*Esrar-ı Kur'ân Tercümesi*"dir. Ayrıca Abdülaziz Çaviş'e ait olan 28 tefrikalık "*Anglikan Kilisesine Cevap*" ve 11 tefrikalık "*Alem-i İslam Hastalıkları ve Çareleri*" adlı makaleleri de Âkif tercüme ederek yayımlamıştır.

Said Halim Paşa: Âkif, fikirlerini benimsediği ve "İslamcılık" fikrinin ilham kaynağı olan Said Halim Paşa'dan iki eser tercüme etmiştir. Bu tercümeleler 4 tefrika olan "*İslamlaşmak*" ile 8 tefrika olan "*İslam'da Teşkilat-ı Siyasiye*" tercümeleleridir.

Divan-ı Lügati't-Türk Tercümesi: Âkif, şair ve lisan âlimi Sâmi Rıfat'la beraber *Divan-ı Lügati't-Türk*'ü Türkçeye çevirmişlerdir. Bu çalışma Maarif Vekaleti adına yapılmış ve vekaletle teslim edilmiştir.⁵⁷

*Kitap Olarak Basılmış Tercümeleleri:*⁵⁸

⁵⁷ Düzdağ, *Mehmet Âkif-Mısır Hayatı ve Kur'ân Meâli*, s. 152.

⁵⁸ Düzdağ, *Mehmet Âkif-Mısır Hayatı ve Kur'ân Meâli*, s. 172.

“*Müslüman Kadını*”, İstanbul, Ahmet Sâki Bey Matbaası (R. 1325), 165 sayfa, Sırât-ı Müstakîm Kütüphanesi, adet: 5.

“*Hanoto'nun Hücumuna Karşı Şeyh Muhammed Abduh'un İslam'ı Müdafası*”, İstanbul, Tevsi-i Tıbbât Matbaası, (R. 1337), 80 sayfa, Sebilü'r-Reşâd Kütüphanesi, adet: 8.

“*İslamlaşmak*” İstanbul, Hukuk Matbaası, (R. 1337), 32 sayfa, Sebilü'r-Reşâd Kütüphanesi Neşriyatı.

“*İçkinin Hayat-ı Beşerde Açtığı Rahneler*”, Ankara, Ali Şükrü Matbaası, (R. 1339-1341), 68 sayfa, TBMM Hükümeti Umûr-i Şer'iyeye ve Evkâf Vekaleti Tedrikât ve Te'lifat-ı İslamiyye Neşriyatından, adet: 4.

“*Anglikan Kilisesine Cevap*”, İstanbul, Evkâf-ı İslamiyye Matbaası, (R. 1339-1341), 290 sayfa, TBMM Hükümeti Umûr-i Şer'iyeye ve Evkâf Vekaleti Tedrikât ve Te'lifat-ı İslamiyye Neşriyatından, adet: 9.

1.3.1.4. Mektupları

Hayatının bir kısmını Mısır'da geçirmiş olması nedeniyle Âkif'in dostlarına birçok defa mektup yazdığı bilinmektedir. Bundan dolayı değişik şiirlerde Âkif'e ait yüzlerce mektupları olduğu tahmin edilmektedir.⁵⁹

1.3.1.5. Kur'ân Meâli

Âkif'in en önemli çalışması mealidir. Bu mealin serancamı şöyledir. Âkif, Mısır'a temelli olarak gideceği sırada TBMM tarafından Kur'ân'ın Türkçe tercüme tefsirinin yapılması kararı alınmıştı.⁶⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı, tefsir işini Elmalılı Hamdi Yazır'a, tercüme işini ise Türkçe ve Arapça'ya olan vukufiyeti sebebiyle Mehmet Âkif'e vermek istiyordu.⁶¹ Ancak Âkif, bunun mesuliyetli bir iş olması ve

⁵⁹ Düzdağ, *Mehmet Âkif-Mısır Hayatı ve Kur'ân Meâli*, s.174.

⁶⁰ Düzdağ, *Mehmet Âkif-Mısır Hayatı ve Kur'ân Meâli*, s. 175.

⁶¹ Cündioğlu, *Âkif'e Dâir*, s. 19-20.

tercümenin mümkün olmaması nedeniyle istemiyordu.⁶² Arkadaşlarının ısrarına dayanamayıp “yapacağı tercümeyle meal denilmesi ve tefsir ile beraber basılması” şartıyla bu teklifi kabul etmişti.⁶³

Âkif, Kur’ân mealini 1928 yılının sonlarında Mısır’da tamamlamış ancak ezanın Türkçe okutulmasının ardından namazlarında Türkçe kıldırılması girişimleri, Âkif’in Kur’ân mealini teslim etmemesine sebep olmuştur.⁶⁴ Kur’ân mealini hayatının sonlarına kadar daha ince tahkiklerden geçirmiş ve kemale erdirmiş, ölmeden önce hastalandığı sıralarda Türkiye’ye geldiğinde, Mısır’a geri dönmemesi durumunda mealin yakılması vasiyetinde bulunmuş, ölümünün ardından vasiyetine uyularak meal yakılmıştır.⁶⁵

Bir başka görüşe göre ise; Meal yakılmadan önce, 1936-1961 arasında geçen 25 yıl içerisinde meraklı birileri mealin üçte birlik kısmını istinsah edip daktiloya çekip muhafaza altına almışlar: İşte merhum Mustafa Runyan (1917-1978) hocanın oğlu Ali Yahya Bey kanalıyla bize ulaşan ve yayımladığımız meal bu nüshaya dayanmaktadır.⁶⁶ Meal, Mahya yayınevinden, başta dokuz surenin, 206 sayfanın karşılığı olarak 153 sayfalık metin olarak çıkmıştır.⁶⁷

1.3.1.6. Diğer Eserleri⁶⁸

Âkif’in yazdığı diğer eserler şunlardır. Bunlar genelde Edebiyatla ilgili eserleridir.

“*Kavâid-i Edebiye*”, İstanbul 1329, 16. Sayfa, *Sırat-ı Müstakîm Darü’l-Fünûn* derslerinin bir kısmı.

“Edebiyat Dersleri”: Mehmet Âkif’in 1914 yılında Dârü’l-Hilâfeti’l Aliyye Medresesi’nde edebiyat dersine girdiği sırada çıkan “*Cerîde-i İlmiye*”de böyle bir

⁶² Pekolcay, *İslamî Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 309.

⁶³ Hasan Basri Çantay, *Âkifnâme*, İstanbul: 1966, s. 14.

⁶⁴ Düzdağ-Okay, *Mehmet Âkif Ersoy md.* DİA, XXIII, s. 435.

⁶⁵ Düzdağ-Okay, *Mehmet Âkif Ersoy md.* DİA, XXIII, s. 436.

⁶⁶ Şentürk, *Direnen Meal Âkif Meali*, İstanbul: 2016, s. 42.

⁶⁷ Şentürk, *Direnen Meal Âkif Meali*, İstanbul:2016, s. 44.

⁶⁸ Düzdağ, *Mehmet Âkif-Mısır Hayatı ve Kur’ân Meâli*, s. 174.

kitabın 4 formasının yayımladığı, ders kitapları listesine yazılmıştır. Ancak bu kitap elimizde mevcut değildir.

“Dârü’l-Hikme” başkâtibi bulunduğu sırada bu kuruluşun başkâtipliği tarafından yayımlanan “*Cerîde-i İlmiye*” adlı aylık ilmi dergideki beyannamelerin ve imzasız yazılarında Âkif tarafından yazılmış olması muhtemeldir. Âkif’in henüz bulunamamış başka eserlerinin de olduğu varsayılmaktadır.

1.3.2. Tefsir Yazıları

Mehmet Âkif Ersoy tefsir yazıları yazmaya yakın dostları ile birlikte çıkarttıkları *Sebilü’r-Reşâd* dergisinde 1912 yılında başlamıştır.⁶⁹ Bu derginin ilk sayısından itibaren ictimâî tefsir yazılarına yer vermiştir. Yazdığı tefsir yazılarının başlığı ise “*Tefsir-i Şerif*”dir. Üç adet tefsir makalesini bu ad altında yazmıştır. Çıkarılan derginin sayfalarının yeterli olmaması nedeni ile Âkif, diğer tefsir kitaplarında olduğu gibi meseleleri detaylı bir şekilde anlatmamıştır.⁷⁰

Daha önceki ismi *Sırât-ı Müstakîm* olan *Sebilü’r-Reşâd* dergisine eklenen yeni kısımların başında tefsir yazıları gelmektedir. Fakat bu yazıları kimin yazacağı konusu gündeme gelmiş, Âkif’i yakından tanıyan arkadaşları bu işi, kendisinin yapması gerektiği konusunda hemfikir olmuş, onun bu görevi yapması konusunda kendisini ikna etmişlerdir.⁷¹

İşte böylece Âkif, Kendisine hidayet olan Kur’ân’ı, yaşadığı toplumun dertlerine çareler olacak şekilde, açık ve net bir üslûp ile tefsir yapma imkânı bulmuş olacaktır.

Âkif, kendi dünya görüşü olan, “Kur’ân’ı hayatta rehber edinme” fikrini, toplumun anlayacağı bir şekilde, tefsir etmeye ve açıklamaya çalışacak ve okuyucuyu aydınlatmaya çalışacaktır.

⁶⁹ Düzdağ, *Mehmet Âkif-Mısır Hayatı ve Kur’ân Meâli*, s. 178.

⁷⁰ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, *Sebilü’r-Reşâd*, 24 Şubat 1327, c.8-1, ad. 183, s. 5-6.

⁷¹ Düzdağ, *Mehmet Âkif-Mısır Hayatı ve Kur’ân Meâli*, s. 180.

Âkif, Kur'ân'ı tefsir ederken maksadını, *Sebilü'r-Reşâd* dergisinin 24 Şubat 1327'de çıkan ilk sayısında aynen şu şekilde anlatır.

“Zamanımızda tefsir-i şerif tahsilinin hayli tedenni etmiş olduğu malumdur. Adeta Kur'ân'ı bilmek, anlamak ehemmiyetsiz, fâidesiz bir iş gibi telakki olunmaya başlamıştır. Ortada Kur'ân'ı Kerim artık anlaşılmiş, hâşâ daha bilinecek bir yeri kalmamış gibi bir zehab-ı batıl türemiştir. Bu mantık kitabı ile senelerce uğraşıldığı halde talebe-i ulûmun Celaleyn malumatı kadar olsun tefsirden bibehre oluşu şüphesiz pek büyük bir kusurdur.

İşte bütün şu mülahazalardan dolayı mecmuamız mümkün mertebe tefsir-i şerif ilminin ihyasına çalışacak ve bu bâb da ayrıca makaleler neşredecektir.”

Âkif'in bu fikri, tefsir makalelerinde de belirttiği gibi, Müslüman halk ile Allah kelamı arasındaki engelleri kaldırmak, toplum için Kur'ân'ı tefsir etmek ve açıklamaktır.

1.3.3. Nazım (Manzum) Eserleri

Âkif'in Nazım Eserleri; Safahat ve Safahat dışında kalan şiirleri, şiir denemeleri, *Hazine-i Funun* dergisinde, *Mektep* adlı Mecmuada, Gayret Gazetesinde yayınlanmıştır.

1.3.3.1. Safahat

Âkif'in şiirlerini topladığı yedi kitaplık şiir külliyatının adıdır. İçinde 11.249 mısra tutan 108 şiir bulunmaktadır. Birinci kitap, yalnız “*Safahat*” adını taşır. Bundan başlayarak sıra numarası almış bulunan öteki kitapların ayrıca isimleri vardır. Müstakil ciltler halinde ve farklı zamanlarda birkaç baskı yapmış olan kitapları latin harfli baskılardan önce bir arada, tek cilt içinde yayımlanmamıştır. Safahatı teşkil eden yedi kitabın ilk altısının mısra sayıları ile eski harflerimizle yapılmış baskılarının tarihleri şöyledir:

1. *Safahat*: 44 şiir, 3084 mısra. Üç baskı: 1911, 1918, 1928.

2. *Süleymaniye Kürsüsünde*: Bir şiir, 1002 mısra. Dört baskı: 1912, 1914, 1918, 1928.
3. *Hakkın Sesleri*: 10 şiir, 482 mısra. Üç baskı: 1913, 1918, 1928.
4. *Fatih Kürsüsünde*: Bir şiir, 1692 mısra. Dört baskı: 1914 (iki baskı), 1918, 1924.
5. *Hatıralar*: 10 şiir, 1314 mısra. Üç baskı: 1917, 1917, 1918.
6. *Âsım*: Bir şiir, 2292 mısra. İki baskı: 1924, 1928.
7. *Gölgeler*: 41 şiir, 1374 mısra. Bir baskı: 1933.

Safahat, 1943 yılından itibaren yeni harflerle de basılmaya başlanmıştır. Şimdiye kadar yüzden fazla ve beşyüzbin adet basılmış *Safahat*, yurdumuzda en fazla alınan ve okunan bir şiir ve fikir kitabıdır.⁷²

1.3.3.2 Safahat Dışında Kalan Şiirler

Âkif, ilk şiir denemelerini, Halkalı Baytar Mektebinde yapar ve ilk şiirleri, 1893'te ' *Hazine-i Fünun* ' dergisinde, 1895'te, ' *Mektep* ' adlı mecmua da ve Gayret gazetesinde, 1898 yılında da " *Resimli Gazete* "de yayımlanmıştır.⁷³

Yayımlanmayan şiirleri 1900-1908 yıllarında yazdığı şiirlerdir. Sonraki yıllarda aralarından hoşuna giden şiirlerine *Safahat*'ın ilk kısmında yer vermiştir.

Âkif, 1908 yılından sonra kaleme aldığı şiirlerinden bir kısmına *Safahat*'ta yer vermemiştir. O yıllarda kaleme aldığı 17 şiirde 700 mısra mevcuttur.⁷⁴

Yine bu dönemde *Tan*, *Ses*, *Yenigün* gibi gazetelerde de şiirleri yayımlanmıştır. Ancak bu şiirler tespit edilememiştir.⁷⁵

1933-1936 yıllarında vatanından uzak olması, Mısır'da sıkıntılı bir dönem geçirdiğinden şiire yoğunlaşamamıştır. Ayrıca bu yıllarda Kur'an Meali ile uğraşması

---

⁷² Düzdağ, *Mehmet Âkif-Mısır Hayatı ve Kur'an Meali*, s. 168.

⁷³ Düzdağ, *Mehmet Âkif-Mısır Hayatı ve Kur'an Meali*, s. 169.

⁷⁴ Düzdağ, *Mehmet Âkif-Mısır Hayatı ve Kur'an Meali*, s. 178.

⁷⁵ Düzdağ, *Mehmet Âkif-Mısır Hayatı ve Kur'an Meali*, s. 179.

ŕiire vakit ayırmamasının nedenlerindedir. Bu yıllarda *Safahat*'ın son kitabı olan *Gölgeler*'i kaleme alabilmiştir.⁷⁶

Ayrıca Mehmet Âkif Ersoy'a milli ŕair vasfını kazandıran en önemli eseri olan *İstiklal Marşı*; 1 Mart 1921' de TBMM' de okunarak kabul edildikten sonra, Âkif tarafından bu aziz millete vakfedildiğinden dolayı bu ŕiirini "*Safahat*" adlı eserine almadığını sorulan sorular üzerine beyan etmiştir.⁷⁷

---

⁷⁶ Ersoy, *Safahat*, s. 178-180.

⁷⁷ Düzdağ, *Mehmet Âkif-Mısır Hayatı ve Kur'an Meâli*, s. 180.

2. İKİNCİ BÖLÜM

M. AKİF'İN NAZİM VE NESİRLERİNDE İCTİMÂÎ TEFSİR

2.1. Tefsir İlimine Genel Bakış ve Âkif'in Çalışmalarında Tefsir İlimi

Âkif, yaşadığı yıllarda halkın sorunlarını çözmeye, ayetleri açıklayarak ve yorumlayarak çaba sarf etmesi yönündeki çalışmaları genel anlamda ictimâî olarak değerlendirebiliriz. İctimâî yöndeki bu çalışmasının genel özelliği içinde yaşadığı toplumun gerçekliğinden hareket etme bilinciyle oluşmuştur.

2.1.1. Âkif'in Nesir Türü Eserlerinde Tefsiri ve Yöntemi

Milli Şair'in tefsir metoduna geçmeden önce “tefsir” kelimesinin tanımı ve çeşitleri hakkında bilgi vermeyi daha doğru buluyoruz.

Tefsir kelimesi taklib⁷⁸ yoluyla türediği iddia edilen “sefir” veya “fesr” kelimelerinden tef'il babından gelen masdardır. “Fesr” lügatte “ bir şeyi açıklamak, beyan etmek, ortaya çıkarmak ve keşfetmek manalarına gelmektedir.” “Sefir” kelimesi ise “kapalı bir şeyi açmak, üzerindeki örtüyü açmak ve aydınlatma” anlamında istimal edilmektedir”.⁷⁹ Emin el-Huli “sefir” ve “fesr” kelimelerinden türeyen mastarların ikisinin de aynı anlama geldiğini fakat “sefir” kelimesinin görünen bir şeyi açmak, maddi keşif; “fesr” de ise görünmeyen manevi bir keşif olduğunu beyan etmiştir.⁸⁰ İstilah olarak ise; Kelamullah'ı dil kurulları açısından ve Kur'ân ilimleri etrafında kendisi ile kast edilen ve anlaşılması zor olan kapalı ifadeleri açmak olarak ifade edebiliriz.⁸¹ Her ne kadar Kur'ân-ı Kerim'in ayetlerindeki beyanatlar için olmuş olsa bile bu sadece Kur'ân'a mahsus edilmiş bir ilim değil, diğer ilim dalları için de kullanılmıştır.⁸²

⁷⁸ Bir kelime de bulunan harflerin yer değiştirilmesi suretiyle farklı bir kelime ortaya çıkarma sanatıdır.

⁷⁹ Abdulhamit Birışık, *Tefsir md. DİA*, XXXI, s. 486.

⁸⁰ Abdulhamit Birışık, *Tefsir md. DİA*, XXXI, s. 435.

⁸¹ Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, İstanbul: 2015, s. 34.

⁸² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, İstanbul: 2013, s. 42.

Birçok ilim dallarında olduğu gibi tefsir ilminde de müfessirin yaklaşım veçhine ve durumuna göre çeşitli kısımlar/metotlar oluşmuştur. Bunları rivayet ve dirayet tefsir metotları olarak iki ana kısımda ele alabiliriz.

Rivayet Tefsiri

Kur'ân'ı tefsir ederken Hz. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) hadisleri, Sahabe ve Tâbiûn sözlerine dayanan tefsirdir. Bu usul ile yapılan tefsire nakli, rivayet veya me'sur tefsir denilir.⁸³ Nakli tefsirler, kıraat vecihlerini, ayetlerin manalarını, muhkem veya müteşabih olduklarını, esbab-ı nüzulü, nasih ve mensuhunu bizlere bildirmektedir. Genel olarak bu malumatlar, Hadis-i Şerif, Siyer-i Nebi ve Tarih kitaplarında mevcuttur. Nakli tefsir, rivayetlerle başlamış olup Hz. Peygamber'den ashabına, sahabeden ise tabiuna intikal ederek gelmiş ve tedvin döneminde toplanmaya başlanmıştır.

Meşhur rivayet tefsiri müellifleri ve eserleri;

1. İbn Cerir et-Taberi, *Camiu'l-Beyan an Tefsiri'l-Kur'ân*.
2. Ebu'l-Leys Semerkandi, *Tefsiru'l-Kur'ân'il- Azim*
3. el-Vahidi, *el-Veciz fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Aziz*.
4. el-Begavi, *Mealimu't-Tenzil*.
5. İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Veciz fi Tefsiri Kitabi'l-Aziz*.
6. İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*.
7. Celaleddin es-Suyuti, *ed-Dürrü'l-Mensur fit-Tefsir bi'l-Me'sur*.

---

⁸³ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 44.

Dirayet Tefsiri

Rivayet tefsirinde olduğu gibi eldeki rivayetlerle yetinilmeyip, dil, kıraat, edebiyat, çeşitli dini, akli ve fenni ilimler çerçevesinde yapılan tefsire; dirayet tefsiri, re'y ve ma'kul tefsir isimleri verilmiştir.⁸⁴

Sürekli büyüyen ve gelişen İslam coğrafyası içinde dirayet tefsiri bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü İslam'ın ilk yıllarında toplum daha bu kadar yayılmamış ve dilleri de bu denli bozulmamıştı. Daha sonraki yıllarda büyüyen coğrafya birtakım etmenleri beraberinde getirdi ve bu etmenler ile dirayet tefsiri ortaya çıktı.⁸⁵

Meşhur dirayet tefsiri müellifleri ve eserleri;

1. Fahrüddin er-Razi, *Mefatihü'l-Gayb (Tefsir-i Kebr)*.
2. Kadi Beyzavi, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*.
3. Neseî, *Medarikü't-Tenzil ve Hakakiku't-Te'vil*.
4. Ebussuud Efendi, *İrşadi'l-Akli's-Selîm ila Meza'e'l-Kur'âni'l-Kerim*.

Dirayet tefsir çeşitlerini teferruatlıca değinmeden sadece çeşitlerini zikredip asıl konumuz olan ictimâî tefsiri geçmek istiyoruz.

1. İşari (Tasavvufi) Tefsir
2. Felsefi Tefsir
3. Fıkhi Tefsir
4. Lugavi Tefsir
5. Kelami Tefsir
6. Bilimsel Tefsir
7. Tarihi Tefsir
8. Sosyo-İçtimai Tefsir

Müfessirler ayetleri tefsir ederken kelimelerin lügat manalarından da yararlanırlar. Kur'ân-ı Kerim, Arap dilinin en mükemmel bir örneği olduğu için onun tefsirini yapacak olan kişilerin, Arap dilindeki mevcut lafızların mana ve medlullerine

⁸⁴ Abdulhamit Birışık, *Tefsir md. DİA*, XXXI, s. 435.

⁸⁵ Demirci, *Tefsir Usülü*, s. 50.

halim olması bir zorunluluktur. Mehmet Âkif de tefsirinde bazı lafızların lügat açısından değerlendirilmelerine yer vermiştir.

Bu duruma örnek verecek olursak İnşirah Suresi'nin 1. ayetinde *Biz senin göğsünü genişletmedik mi?* mealindeki ayette bulunan “neşrah” ifadesini “açmak”, “genişletmek” olarak tefsir etmiştir.⁸⁶

Başka bir örnekte ise Nâziat Suresi 42. ayetinde *Senden kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar.* anlamındaki ayette geçen “mürsaha” kelimesinin “ikamet, istikrar, husûl, vuku” manalarına geldiğini dile getirmiştir.⁸⁷

Âkif'in Çalışmalarında Kur'an'ı Ayet ile Tefsiri

Bir müfessir için Kur'an-ı Kerim'i tefsir ederken başvuracağı ilk kaynak yine Kur'an'ın kendisidir. Bu bütün müfessirlerin önem verdiği bir metottur. Çünkü Kur'an'da bir yerde mücmel ve muhtasar olan ayetler, başka yerde tafsil ve izah suretiyle açığa kavuşturulur. Bir yerde mutlak olan bir ayet, başka yerde takyid edilmiş, müphem ifadeler beyan edilmiş olabilir.⁸⁸ Kur'an'ı Hz. Muhammed (s.a.v.)'e indiren ve o kelamın asıl sahibi Allah (c.c.) olduğu için ayetlerden murad edilen manayı en iyi O'nun bilmesi pek tabidir. Bundan dolayı bu metot, müfessirler tarafından en güzel tefsir olarak kabul edilmiştir.⁸⁹

Mehmet Âkif de Kur'an'ın tefsir edici özelliğini dikkate almıştır. Nadiren de olsa tefsirlerinde bu metodu kullanmıştır. Bunu da ayetlerin manalarını takviye edici ya da açıklayıcı bir tarzda yapmıştır.

Ayeti tavzih etmesine örnek verecek olursak Bakara Suresi'nin 154. ayeti olan *Allah yolunda öldürülenlere ölümler demeyiniz. Bilakis onlar diridir. Lakin siz farkında değilsiniz.* manasına gelen ayet, Al-i İmrân Suresi'nin 169. ayeti olan “Bilakis onlar diridir, nezd-i ilahîde merzuk oluyorlar.” manasındaki ayet ile tefsir edilmiştir.

⁸⁶ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebîlü'r-Reşâd, 22 Mart 132, c.8-1, ad. 187, s. 73.

⁸⁷ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebîlü'r-Reşâd, 22 Mart 132, c.8-1, ad. 187, s. 94.

⁸⁸ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, Mısır: 1976, s. 12.

⁸⁹ Bedruddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulûm'il-Kur'ân*, Mısır: 1957, s. 8.

Böylelikle ikinci ayet birinciye açıklayıcı yani ayeti tavih eden bir nitelik kazandırmıştır.⁹⁰

Müphem bir durumu beyan etmesi durumuna örnek verecek olursak Araf Suresi'nin 31. ayetinde *Ey âdemoğulları! Her namaz yeri için temiz libasınızı giyiniz. Bir de yiyiniz, içiniz yalnız israf etmeyiniz. İyi biliniz ki Allah müsrifleri sevmez.* mealindeki ayette geçen “mescit” kaydı olduğu için, bundan mescit haricinde libasa itina edilmeyecek gibi bir anlam çıkabilmektedir. Bu ayetin hemen devamında bulunan kısım ile buradaki müphem durum beyan edilmiştir.⁹¹

Manayı te'kit etmek için yapılan tefsire de örnek verecek olursak Nâziât Suresi 42. Ayeti olan *Senden saatin irsâsını soruyorlar.* manasındaki ayette geçen “saat” ifadesi “kıyamet” olarak tefsir edilmiştir.⁹²

Âkif'in Çalışmalarında Kur'ân'ı Sünnet ile Tefsiri

Müfessirlerin Kur'ân-ı Kerim'i tefsir etme yollarından biri de Kur'ân'ın Sünnet ile tefsir edilmesidir. Bilindiği üzere Kur'ân'dan sonra gelen en güvenilir kaynak sünnettir. Sünnet'in Kur'ân'ı açıklayıcı ve şerh edici bir özelliği bulunmaktadır. Hz. Muhammed (s.a.v.) kendisine indirilen ayetleri tebliğ ve beyan etmekle görevlendirilmiştir.⁹³ Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.v.) Kur'ân'ın ilk müfessiri olarak kabul edilmektedir.⁹⁴ Bundan dolayı Kur'ân'ın Sünnet ile tefsiri müfessirler tarafından önem verilmesi gereken bir husustur.

Milli şairimiz Mehmet Âkif de tefsirlerinde Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hadislerini kullanmıştır. Âkif, genellikle hadisleri ayetlerin manalarını te'kit etmek için kullanmıştır.

Müphem bir kelimeyi tefsir etmesi açısından örnek verecek olursak Al-i İmran Suresi 103. ayette *Hepiniz birden Allah'ın kitabına sımsıkı tutununuz; birbirinizden*

⁹⁰ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebülü'r-Reşâd, 22 Mayıs 1328, c.8-1, ad. 194, s. 213.

⁹¹ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebülü'r-Reşâd, 06 Eylül, 1328, c.9-2, ad. 211, s. 41-42.

⁹² Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebülü'r-Reşâd, 06 Eylül, 1328, c.9-2, ad. 211, s. 43-44.

⁹³ Maide, 5/6; Cin, 72/73.

⁹⁴ ez-Zerkeşi, *el-Burhan*, II, s. 156-157.

ayrılmayınız. Cenab-ı Hakk'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayınız. manasına gelen “hablullah” kelimesi “Kur’ân” olarak tefsir edilmiştir. Buna dayanak olarak da *Allah'ın kitabı gökten yere gönderilmiş bir ışık hüzmesi gibidir. O ışık hüzmesi Kur’ân'ın ta kendisidir.* manasına gelen hadis-i şerifi dile getirmiştir. Daha sonra bu kavramı “İslam” olarak tefsir edenlerin de bulunduğunu belirterek İslam ile Kur’ân’ın ayrı şeyler olmadığını vurgulamıştır.⁹⁵

Ayetin manasını izah etmesine örnek verecek olursak Kasas Suresi 77. ayette bulunan *Dünyadan da nasibini unutma!* mealindeki ayeti, *Dünya için hiç ölmeyecek gibi; ahiret için de yarın ölecek gibi çalış* manasındaki hadis-i şerif ile tefsir edilmiştir. Bu hadis ile ayetin manası açıklanmış ve pekiştirilmiştir.⁹⁶

Ayetin manasını te’kit etmesine de örnek verecek olursak Hucurat Suresi 10. ayette geçen *Mü'minler birbirlerinin kardeşlerinden başka bir şey değildir.* anlamındaki ayeti pekiştirmek ve anlamını kuvvetlendirmek için *Bir mü'minin diğer mü'mine karşı vaziyeti yekpâre bir duvarı vücuda getiren perçinlenmiş kayaların birbirine karşı aldığı vaziyet gibidir.* anlamındaki hadis ile açıklanmıştır.

Âkif'in Çalışmalarında Sahabe Sözü ile Tefsir

Sahabelerin sözleri müfessirlerin Kur’ân tefsirlerinde kullandıkları yollardan biridir. Ayetlerin nüzullerine şahit olmaları, Hz. Muhammed’in (s.a.v) sohbetinde bulunmaları ve ayetlerin ilk muhatapları olmaları, müfessirler tarafından ayetlere yaptıkları yorumlar dikkate alınmış ve gerekli görülmüştür.⁹⁷ Mehmet Âkif de tefsirlerinde sahabelerin sözlerine yer vermiştir.

Bu duruma örnek verecek olursak mescitlere girilirken kıyafetlere dikkat edilmesi ve bu hususa özen gösterilmesini ifade eden Araf Suresi 31. ayetinde geçen *Ey âdemoğulları! Her namaz yeri için temiz libasınızı giyiniz. Bir de yiyiniz, içiniz yalnız israf etmeyiniz!* manasındaki ayetin tefsirini Hz. Ömer’den (r.a) gelen bir nakilden yola çıkarak yapmıştır.

⁹⁵ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebîlü’r-Reşâd, 13 Eylül 1328, c.9-2, ad.212, s. 62-63.

⁹⁶ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebîlü’r-Reşâd, 07 Şubat, 1328, c.9-2, ad. 232, s. 405-408.

⁹⁷ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebîlü’r-Reşâd, 06 Eylül, 1336, c.11, ad. 464, s. 251-253.

“Hz. Ömer günün birinde Medine’yi dolaşırken, sokağın kenarına çekilmiş bir adam gördü ki sırtına bililtizam gayet müstekreh bir paçavra yığını geçirmiş; zelil bir vaziyet ile boynunu yan tarafına eğmiş; mâsivayı görmekten mütezzî olacak gibi gözlerini de kapamış, duruyor! Halife bunu görür görmez Böyle miskin tavırlarla dinimizi öldürme, hey Allah’ın kahrına uğrayası!” diyerek elindeki kırbacını herifin omuzuna indirdi.”⁹⁸

Bu duruma başka bir örnek verecek olursak Sâff Suresi’nin 4. ayetinde *Allah o kimseleri sever ki parçaları birbirine kaynamış yekpâre binayı andırır*. mealindeki ayetin tefsirini Âkif, Hz. Peygamber’in ashabından olan Huzeyfetü’l- Adevî’nin (r.a.) şu sözleriyle yapmaktadır:

“Yermük vak’ası günü kimi zîruh yatan, kimi bîruh serilen ecsâd-ı müslimîn arasında amcamın oğlunu arıyordum. Yanımda azıcık su vardı. Şayet henüz ölmemişse hem bir iki yudum içiririm hem de yüzünü gözünü silerim diyordum. Nihayet kendisini baygın bir halde buldum. “Su ister misin?” dedim. Gözleriyle “evet” cevabını verdi. Lâkin bu sırada öte taraftan bir inilti işitildi. Amcazâdem suyu ona götürmemi işaret etti. Gittim baktım ki Hişam b. el-Âs imiş. Tam ağzına bir iki yudum su vereceğim anda biraz arkadan bir inilti daha duyuldu. Bu sefer de Hişam suyu içmekten imtinâ ederek, gözleriyle “ona götür” dedi. Ben, o son nefesin geldiği yere gittim, lâkin biçareyi ölmüş buldum. Hemen koşarak Hişam’ın yanına geldim, baktım ki ölmüş; amcazademe koştum. O da ölmüş.”⁹⁹

Âkif’in Çalışmalarında Nüzul Sebebi ile Tefsir

Kur’ân-ı Kerim toptan nazil olmayıp peyderpey şeklinde indirilen bir kitaptır. Kur’ân’ın tamamı 23 seneyi kapsayan bir süre içinde nazil olmuştur. Ayetlerin bazıları Hz. Muhammed’e (s.a.v.) sorulan sorular nedeniyle, bazıları birtakım olaylar üzerine, bazıları da muhtelif sebepler üzerine nazil olmuştur. Bazıları da herhangi bir sebebe veya olaya bağlı olmaksızın nazil olmuştur.¹⁰⁰

⁹⁸ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebîlü’r-Reşâd, 06 Eylül, 1336, c.9, ad.9-2, si 41-42.

⁹⁹ ez-Zerkeşi, *el-Burhan fi Ulûmil- Kur’ân*, III, s. 124.

¹⁰⁰ ez-Zerkeşi, *el-Burhan fi Ulûmil- Kur’ân*, III, s. 126.

Ayetler ve nüzul sebepleri arasında sıkı bir bağ olmasından dolayı müfessirler ayetleri tefsir ederken esbab-ı nüzulü dikkate alarak eserlerini kaleme almışlardır. Bir ayetin inme nedenini bilmek o ayette var olan murad-ı ilahiyi anlama açısından önemli bir husustur. Bundan dolayı İslâm âlimleri iyi bir tefsir eseri ortaya koyabilmek için esbab-ı nüzul ilmine vâkif olmayı şart koymuşlardır. Müfessirlerin birçoğu anlamada güçlük çektikleri ayetlerin sebab-i nüzulünü bildikten sonra müşküllerini gidermişlerdir.¹⁰¹

Milli şairimiz Âkif de esbab-ı nüzul ilminin değerini bilmesinden dolayı tefsir yazılarında ayetlerin inme nedenine çokça yer vermiştir. Mehmet Âkif ayet ve sünnet ile Kur'ân'ı tefsir etme metotlarında olduğu gibi, sebebi nüzulleri de bir ayetin manasını izah etmek, te'kid etmek ve bazı müşküllerini ortadan kaldırmak için kullanmıştır. Tüm bunlara örnek verecek olursak:

Farklı rivayetlerin bir noktada birleştiğini söylemesi: Duhâ Suresi'nin 4. ayeti olan *Rabbın seni bırakmadı. Senden muhabbetini kesmedi. Akıbet senin için evvelinden daha hayırlıdır* manasındaki ayetleri sebebi nüzulüne binaen şöyle tefsir ediyor:

“Muhtelif rivayetler şu noktada birleşiyorlar ki bu sure-i şerife'nin nüzulüne sebep aleyhisselâtü vesselâm efendimize inmekte olan vahyin bir aralık kesilmesidir. Bunun üzerine: “Allah, Muhammed'i bıraktı, gazabına uğrattı” zannedenler yahut öyle diyenler bulundu. Şimdi bizim için zan yahut inat sevki ile bu sözü söyleyenlerin kimler olduğunu tahkike lüzum yoktur. Muhakkak bir şey varsa o da sure-i şerîfenin üslub-ı semâvisinden anlaşılan şu hakikattir ki: Cenâb-ı Hak birer birer saymış olduğu şu nimetleri bu sûretle te'kid ederek Nebiyyi Muhterem sallallahü aleyhi vesellem Efendimiz'in rûh-ı müştâkına itmân vermek; hakkında sebk eden o nimetlerin sırf fazl-ı ilâhî eseri olduğunu düşündürüp geçmişte kendisinden inâyetini esirgemeyen Kerîm-i Lâyezâl'in gelecekte de esirgemeyeceğini istidlâl ettirmek murat ediyor.¹⁰²

Sebeb-i nüzule dair farklı rivayetler belirtmesine örnek verecek olursak: Saff Suresin'in 2 ve 3. ayetlerinde *Ey iman eden kimseler, yapamayacağınız bir şeyi niçin söylüyorsunuz. Sizin böyle yapamayacağınız işi söylemeniz indellah ne kadar çirkin*

¹⁰¹ ez-Zerkeşi, *el-Burhan*, III, s. 129.

¹⁰² Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebülü'r-Reşâd, 01 Mart, 1328, c.8-1, ad. 184, s. 17.

oluyor! anlamındaki ayetlerine müteallik olarak milli şairimiz bazı sebab-i nüzuller dile getirmiştir.

“1- Müslümanlar daha cihat farz olmazdan evvel, *Nezdi ilahide en makbul amel hangisidir? Bilesek de o uğurda malımızı canımızı feda ediversek* demişler. Yahut Cenâb-ı Hak Şühedâ-yı Bedir’in nâil olduğu sevabı haber verince *Bir cihat olursa bizde olanca vüs’ümüzü sarf ederiz* ahdinde bulunmuşlar. Uhud Gazvesi’nde ise sözlerini yerine getirmedikleri için böyle bir itaba müstahak olmuşlar.

2- Adamın biri muharebede öldürmemiş, saplamamış, vurmamış, sebat göstermemiş iken *Öldürdüm, sapladım, vurdum, sebat ettim* dermiş. Binaenaleyh takdir ona râci imiş.

3- Süheyb’in öldürdüğü müşriğin katlini kendisine mal etmek isteyen adam hakkında; diğerlerinin re’yince de münafıklar hakkında inzal buyurulmuş.”¹⁰³

Âkif’in Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde vuku bulmuş olayları nakletmesine örnek verecek olursak: Hucurat Suresi’nin 13. ayetinde *Ey insanlar bilmiş olunuz ki biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık, sonra, tanışabilmeniz için her birinizi asıllara, kabilelere ayırdık. Allah’tan en ziyade korkanınız kim ise, işte indellah en büyüğünüz odur. Allah sizin içinizi, dışınızı bilir.* anlamındaki ayeti milli şairimiz şu şekilde bir sebab-i nüzulle tefsir etmiştir:

“Beş vakit namazını Aleyhissalâtu Vesselâm Efendimiz’in arkasında kılar, bu tertibi hiç bozmaz bir siyah köle varmış. Günün birinde Efendimiz bu köleyi mescitte göremeyerek, nerede olduğunu sahibinden sormuş. Sahibi de “hummadan yatıyor” demiş. Aradan üç gün geçtikten sonra resûl-i muhterem sallallahü aleyhi vesellem Efendimiz, kölenin halini sordurup son nefese geldiğini öğrenince tekrar bulunduğu eve uğramış. Hastanın vefatını müteakip cenazesini kendileri yıkamış, kendileri defin buyurmuş.

---

¹⁰³ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebülü’r-Reşâd, 24 Mayıs 1328, c.8-1, ad.196, s. 253-254.

Gerek Muhacir gerek Ensar bu vakayı pek büyük bir şey olarak telakki etmişler. İşte onun üzerine Sure-i Hucurât'a mensup olan bu ayet-i kerime nazil olmuş.”¹⁰⁴

Dirayet Tefsiri ve Âkif'in Tefsirinde Dirayet özelliği

Bu tefsir metodu, Kur'ân-ı Kerim'i anlama ve yorum yapmada akıl ve dil-bilim ilkeleri ön planda çıkmaktadır. Rivayetlerin, dinin genel prensipleri ve akıl çerçevesinde değerlendirilmesidir. Dilbilim, kelam, fıkıh, tasavvuf başta olmak üzere, diğer ilimlerden de istifade edilerek, ayetler akıl ile tefsir edilmektedir.¹⁰⁵

Fıkıhî Yorumları

Fıkıh ilmi İslâmî ilimler arasında bulunan en önemli ilimlerden biridir. Fıkıh ilmi müstakil bir ilim olmakla beraber, İslâmî ilimlerin birbirine olan giriftliği nedeniyle, bazı İslâmî ilimler de Fıkıh ilmiyle alakalı konulara değinmiştir. Tefsir ilmi de bu ilimlerden biridir. İslâmî ilimlerin tümünün kaynağı Kur'ân'dır. Bundan dolayı müfessirler yer yer fikhî bilgilere de yer vermiştir. Müfessirler fikhî ayetleri açıklarken fıkıh ile ilgili açıklamalara da yer vermişlerdir. Bazı müfessirler fikhî konulardaki ayetleri açıklarken ayrıntılara inmiş, bazı müfessirler de ayrıntılara inmeyi uygun bulmamıştır. Mehmet Âkif de yazılarında yer yer fikhî değerlendirmelere yer vermiştir.

Buna örnek verecek olursak Mehmet Âkif, Hicr Suresi'nin 56. ayetinde yer alan *Cenab-ı Hakk'ın inayetinden, kereminden ancak dalâlete düşenler ümidini kesebilir, ye'se düşebilir.* manasındaki ayet ile ilgili şu şekilde fikhî izahlar yapmıştır:

Erbab-ı iman için ye'se düşmek imkânı yoktur. Elhasıl nazar-ı İslâm'da Allah'tan ümit kesmek haramdır. Haram da değil, küfürdür, şıktır. Ancak Mevla'nın merhametine bel bağlayarak emrettiği tariki tutmamak tabii câiz olmaz.

¹⁰⁴ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebülür-Reşâd, 01 Mart, 1328, c.8-1, ad. 184, s. 193.

¹⁰⁵ Şükrü Maden, *Üsküdarlı Alim Abdulhay Celveti ve Sure Tefsirleri*, Ankara:2018, s. 36.

Allah'ın inayetini temenni için elbette o inayete velev cüz'i olsun istihkak lazım. Feyyaz'da buhl yoktur. Şu kadar var ki o feyze isti'dâd şarttır.¹⁰⁶

Başka bir örnekte ise Âkif, Gâsiye Suresi'nin 17-26. ayetlerinde *Deveye bakmıyorlar mı ki nasıl yaratılmıştır? Göğe bakmıyorlar mı ki nasıl kaldırılmıştır? Dağlara bakmıyorlar mı ki nasıl dikilmiştir? Yere bakmıyorlar mı ki nasıl döşenmiştir? Öyle ise hatırlarına getir. Sen yalnız ihtara memursun; yoksa onların üzerinde tahakkümde, murakabede bulunacak değilsin* mealindeki ayette var olan *Sen yalnız ihtara memursun; yoksa onların üzerinde tahakkümde, murakabede bulunacak değilsin* ifadesinin, *iman* ile *ikrahın* bir arada bulunamayacağına işaret ettiğini dile getirmektedir. Mehmet Âkif, bu ayetin tefsirinden yola çıkarak şöyle bir fikhî neticeye varmıştır:

Âyât-ı Kur'âniye'yi mensuh göstermeye pek hevesli olanlardan biri bu âyetin cihat âyetleriyle nesh edilmiş olduğunu söylüyor. Sanki Müslümanlıkta cihad insanları zorla mu'tekid yapmak için meşrû imiş. Bu sözü ileri süren adam düşünmüyor ki cebr ile, kahr ile îman elde edilemez. İkrahin dinde hiçbir mevkii yoktur; sonra muharib ister Yahûdî, ister Nasranî, ister Mecûsî olsun, yine kendi dininde kalmak şartıyla haraç vermeye râzı olursa -ekseriyetin re'yine göre- cihadın vucûbu kalmaz.¹⁰⁷

Akaid ve Kelamî Açıklamalar

Kelam ilmini bilmeyen bir kişinin ayetlerin tefsirinde hataya düşeceği olası bir durumdur. Kelamî konulara vâkıf olan bir müfessirin, ayetleri izah ederken daha isabetli ve Hakk'ın muradına daha uygun açıklamalar yapacağı bir gerçektir. Mehmet Âkif de yeri geldikçe yazılarında kelamî konulara yer vermiştir. Fakat kelamla ilgili konular onun yazılarında küçük bir hacme sahiptir.

Örneğin Bakara Suresi'nin 170. ayetinde "*Hem onlara 'Allah ne göndermiş ise ona uyunuz' dediği zaman, 'Biz daha iyi, atalarımızı müdâvim bulduğumuz şeylere uyarız' derler. Pekâlâ! Ataları bir şeye akıl erdirmemiş, doğru yolu seçmemiş ise, yine mi uyacaklar?'"* mealindeki tefsirinde bugün Müslümanların da bu tür hataya düştüklerini dile getirmektedir. Dinin körü körüne taklit edildiğini ve hurafelerle dolu

¹⁰⁶ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebülü'r-Reşâd, 12 Şubat, 1920, c.8-1, ad. 184, s. 185.

¹⁰⁷ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebülü'r-Reşâd, 08 Ağustos, 1328, c.10, ad. 258, s. 351.

bir dinin bulunduğunu ve bunun “batıl bir inanç” olduğunu söylemektedir. Mehmet Âkif, dinin bir görenek haline geldiğini dile getirerek, bu ayetlerin ibret olarak karşımıza çıktığını söylemiştir. Bu ayetin tefsirinde hurafe ve bid’at meselelerinde şunları söylemektedir:

“Tercüme ettiğimiz nazm-ı celfin uslub-u hâkimine dikkat olunursa görülür ki; körü körüne taklit edenleri, yani görerek denilen o “akâid-i batıla hülasasının” kuyruğuna yapışıp gidenleri; Allah-ü zü’l-Celâl’in lisan-ı şerâitle, lisanı fitratla tebliğ eylediği hakikatlere karşı gözlerini yumup kulaklarını tıkayanları, Hallâk-ı azîm, velev ‘itab ile olsun, hitabına layık görmüyor da onların halini hikâye suretinde beyan buyuruyor. Emr-i dini taklit ile kaim bilmenin seyyiesidir ki batından batına birer ikişer bid’at, üçer beşer hurafe miras ola ola bugün akaidimiz, tâatımız, mumelâtımız adeta hurafât mecmuası, bid’at yığını haline gelmiş! Dinin şekli şahihini kolay kolay tahattür bile edemiyoruz. Öyle bir hâl aldı ki bugün bid’at-ı seyyieyi dinden çıkarıp atmak dinin en büyük erkânından birini yıkmak demektir; belki ondan ziyade galeyanı mucip olur.”¹⁰⁸

Başka bir örnekte ise Al-i İmrân Suresi’nin 159. ayetinde *Bir kere de azmettin mi, artık Allah’a mütevekkil ol!* manasındaki ayetin tefsirinde Mehmet Âkif, Müslümanların tevekkül anlayışlarını, atâlet ile bezenmiş cebrî bir anlayış olarak dile getirmektedir. Kur’ânî olmayan bu anlayışı M. Abduh’tan alıntı yaparak şöyle tefsir etmiştir:

“Görülüyor ki tevekkül ile atalet iki müntehadır. Zaten Cenâb-ı Hakk’ın emrettiği tevekkül de budur. Şeyh Muhammed Abduh’un dediği gibi kaza ve kader akidesi cebrîlik şenaatinden tecerrüd ederse azim, cür’et, istihkar-ı hayat, şecaat gibi secâyâyı fâzılanın kâffesi bu akidenin etrafında pervane gibi dönmeye başlar.”

Konunun Siyak ve Sibakına Dair Açıklamaları

Kur’ân-ı Kerim’de bazı ayetler kendinden önceki ve sonraki ayetlerle irtibatlıdır. Bu tür ayetler ele alınırken kendinden önceki ve sonraki ayetlerin ışığında ele alınması gerekir. Bu yüzden müfessirler, bu ayetlerin tefsirlerini yaparken, bu tür durumları dikkate almışlardır. Bu şekilde müfessirler, Hakk’ın muradına uygun bir

¹⁰⁸ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebülü’r-Reşâd, 1008 Ağustos, 1328, c.10, ad. 201, s. 246.

şekilde ayetlere mana verme imkânına sahip olmuşlardır. Mehmet Âkif de yazılarında bu tür durumlara dikkat ederek ayetleri açıklamıştır.

Bu duruma da örnek verecek olursak Mehmet Âkif, Fussilet Suresi 34. ayette *İyilikle kötülük bir olamaz; kötülüğü, en büyük iyilik hangisi ise onunla def'et. Böyle yaparsan aranızda düşmanlık bulunan adam âdeta sadık dost olur.* mealindeki ayeti tefsir ederken kendinden sonraki ayetle yani Fussilet Suresi 35. ayet ile irtibatlandırarak tefsir etmiştir. Bu birbirini takip eden ayetlerden “*fenâlığı affettikten başka fazla olarak bir de iyilikte bulunmak büyüklüğü, ancak sabır denilen seciye-yi mübârekeden geniş mikyasta nasip alanlarla insanlıktan hazz-ı azîmi bulunanların kârı olduğu musarrahtır*” yorumunu çıkarmıştır.¹⁰⁹

Bu duruma bir başka örnek verecek olursak Enfâl Suresi'nin 25. ayeti olan *Bir de belânın öylesinden sakınınız ki o hiçbir zaman yalnız içinizden zâlimlere isabet etmez. Sonra bilmiş olunuz ki Allah'ın azabı yamandır* mealindeki ayetin tefsirini Mehmet Âkif hemen üstünde var olan Enfâl Suresi 24. ayet *Ey mü'minler! Allah ile Peygamber'in size hayat verecek olan da'vetine icâbet ediniz.* anlamındaki ayetle ilişkilendirerek tefsir etmiştir.¹¹⁰

Sarf ve Nahve Dair İzah

Arap dilinin kelime yapısını inceleyen ve çeşitli gramer kâideleri koyan ilim dalına *sarf ilmi* denir. Arap dili çekimli dil gruplarından bir dil olduğu için belli kurallar ve kalıplar ile çekimli hale getirilir. Bu da sarf ilminin sahasıdır.

Mehmet Âkif de Arap dilinin gramer yapısına son derece vâkif olduğu için tefsir yazılarında bazı kelimeleri sarf açısından tahlil etmiştir.

Örnek verecek olursak Hucurat Suresi'nin 13. ayetinde *Ey insanlar, bilmiş olunuz ki biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık, sonra, tanışabilmeniz için her*

¹⁰⁹ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebîlü'r-Reşâd, 08 Ağustos, 1328, c.10, ad. 207, s. 473.

¹¹⁰ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebîlü'r-Reşâd, 20 Eylül, 1328, c.10, ad. 213, s. 81.

birinizi asıllara, kabilelere ayırdık mealindeki ayette geçen “şüûban” kelimesini Âkif, Türkçe karşılığı “kötülük” olan “şa’b” kelimesinin çoğulu olarak açıklamıştır.¹¹¹

Başka bir örnek verecek olursak Saf Suresi 3. ayet olan “*Sizin böyle yapamayacağınız işi söylemeniz indellah ne kadar çirkin oluyor.*” mealindeki ayetin tefsirini yaparken “kebura mekten” ifadesinde bulunan “mekten” kelimesinin taaccüb sîgası olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Zemahşeri’nin bu konudaki görüşü manen, yani sîgası üzere gelmemek şartıyla fi’ili taaccüb olarak nakledilmiştir.¹¹²

Nahiv ilmi, Arap dilinde cümle yapısını inceleyen, i’rab durumlarını açıklayan, cümledeki hareke ve durum değişikliklerini sebepleriyle birlikte ortaya koyan gramer bilgisidir. Kısaca nahiv ilmi cümle bilgisi anlamına gelmektedir. Dirayet metodunu takip eden müfessirler açısından sarf ve nahiv ilimlerinin önemi büyüktür. Bu müfessirlere göre dilin inceliklerini bilmeyen, i’raba göre değişen farklı durumlara aşına olmayan, gramer bilgisinden yoksun kimselerin, Kur’ân âyetlerini tefsir edebilmeleri söz konusu değildir. Bu ilimlere sahip olmayan kişilerin âyetlerden mana ve hüküm çıkarmaları haramdır.¹¹³

Daha önce belirtmiş olduğumuz gibi Mehmet Âkif yüksek bir Arapça bilgisine sahiptir. Şairin tefsir yazılarında bu durum açıkça görülmektedir. O her ne kadar tefsirlerinde Arapça’nın dil ve gramer özelliklerinden bahsetmese de az da olsa nahiv ilmini ilgilendiren açıklamalara yer vermiştir.

Buna örnek verecek olursak Nâzi’at suresinin 46. ayetinde *Onlar kıyameti gördükleri zaman, dünyada bir sabah yahut bir akşam kalmışlar, sanacaklar* anlamındaki ayetinde geçen “duhâhâ” kelimesinde bulunan “hâ” zamirini “aşıyyeten” kelimesine ircâ etmektedir. Bunun sebebini ise; ayrı ayrı zaman dilimleri olan, akşam ile sabahın aynı güne ait olduklarını göstermek olarak açıklamaktadır.¹¹⁴

Bir diğer örnekte ise Ankebut Suresi’nin 69. ayeti “*O kimseler ki bizim uğrumuzda çalışmışlardır, elbette kendilerine yollarımızı göstereceğiz. Zaten hiç şüphe*

¹¹¹ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebîlü’r-Reşâd, 3 Mayıs, c.8-1 ad.213, s. 193-194.

¹¹² Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebîlü’r-Reşâd, 24 Mayıs 1328, c.8-1 ad.196, s. 253-254.

¹¹³ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 68.

¹¹⁴ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebîlü’r-Reşâd, 29 Mayıs 1328, c.8-1, ad.188, s. 94.

yok ki Allah iyilerle beraberdir.” anlamındaki “el-muhsinin” kelimesinde, ilahi vaadin te’kit ve kat’iyyet ifade ettiğini bildirmektedir.¹¹⁵

2.2. Nazım ve Nesir Türü Eserlerinde İctimai Tefsir Örnekleri

Milli Şair ’in en önemli eserlerinden biri olan *Safahat* isimli eserindeki ictimâî tefsir yöntemini yansıtan şiirlerine, ayrıca müstakil olarak yazılmış makale ve icra edilmiş vaazlarına yer verildi. Önemli görülen tüm eserleri ictimâî tefsir açısından ele alındı ve incelendi. Çalışmamızda arapça metinler onların Türkçe karşılıkları yerine mealleri kullanarak incelememizi sürdürdük. Bu sebeple Âkif’in eserlerindeki metodundan biraz uzaklaşmış olduk. Bu tavrımız ayetlerin arapça metinlerinin ciddi yer kaplaması sebebiyledir.¹¹⁶ Ayetin orijinal (Arapça) kısımları verilmeden meali nakledilip akabinde şiirin değerlendirme faslına geçildi. Âkif’in yazdığı eserlerde ayetlerden mülhem öne çıkan kavramlar, konu başlıkları olarak ele alıp toplumun sıkıntılarına ürettiği çareler açıklanmaya, ictimâî tefsir anlayışı ile paralel bir şekilde değerlendirilmeye çalışıldı.

Âkif’in, Kur’ân ayetlerini tefsir olarak ele aldığı yazılar kırk sekiz makale şeklindedir. Bu yazılar *Sebilü’r-Reşâd’ın* 183. sayısında yayımlanmıştır. Makalelerinin on altısı nazım olarak konu başlıkları şeklinde *Safahat*’ta yer almıştır. Geriye kalan otuz ikisi nesir türü olup ictimâî tefsir niteliğindedir. Yayımlanan makaleler *Sebilü’r-Reşâd’ın* birinci sayfasında *Tefsir-i Şerif* başlığı altında yer almıştır.

Âkif ayetleri toplumsal problemlere ışık tutması için kısa fakat öz olarak değerlendirmiştir. Şimdi onun İctimâî Tefsir niteliğinde olduğunu düşündüğümüz tefsir örneklerini arz etmek istiyoruz.

---

¹¹⁵ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, *Sebilü’r-Reşâd*, 6 Nisan, 1328, c.8-1 ad.192, s. 173-174.

¹¹⁶ Milli Şair tefsir özelliği taşıyan bu şiirlerinde; önce ayetin Arapça’sını verip daha sonra ayetin mealini vermiştir. Bkz: *Safahat*, 34.

2.2.1. M. Âkif'in Milleti İlme Teşvik, Cehaleti Tenkit Etme Hususunda Kur'âni Referansları

M. Âkif, Müslüman toplumların içinde bulunduğu en önemli sorunların başında cehalet geldiğini düşünmektedir. Fâtır suresi 19-22.¹¹⁷ ayetle ilgili açıklamalarında bu hususu şöyle dile getirmektedir:

“Fakat cahille âlim büsbütün nisbet kabul etmez;
O bir kördür, bu lâkin doğru yoldan hiç udul etmez.
Diyor Kur'ân: Bilenler, bilmeyenler bir değil. Heyhat!
Nasıl yeksan olur zulmetle nûr, ahyâ ile amvat!”¹¹⁸

Âkif bu dizelerde Kur'ân'ın ifadesiyle ölüyle dirinin, bilenlerle bilmeyenlerin, gören ile görmeyenlerin arasındaki fark nasılsa aynı şekilde cahille âlim arasında karşılaştırma bile yapılamayacağını ifade etmektedir.

Bir başka dizede öğrenme, bilgi ve ilim düşüncesini Zümer Suresi 9. ayette¹¹⁹ ictimâî olarak şu şekilde tefsir ediyor;

“Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?
Olmaz tabii, Biri insan, biri hayvan!”¹²⁰

Fatih Camii'nde bu konuyu ictimâî olarak izah ederken, dünyanın ve ahiretin bilimle kaim olacağını, Kur'ân ve sünnetlerdeki hakikatin ilimle anlaşılacağını izah etmiş, müslümanların ilimle ayakta kalabileceğini sosyal açıdan ele alarak bu tesbiti toplumsal olarak değerlendirmiştir.

Şair şiirinde ictimâî bağlam olarak ele almış olduğu ayette, ilim ve cehaleti, bilenlerle bilmeyenlerin eşit olmadığına vurgu yapıp, iki temel kelime olarak ilim ve cehaleti ele alıp açıklamıştır.

¹¹⁷ Görenle görmeyen (âmâ) bir olmaz. Karanlıklarla aydınlık, gölge ile sıcaklık, ölülerle diriler bir olmaz. Allah dilediğini hakkıyla işitir. Sen kabirde olanlara elbette işittiremezsin. Fâtır, 35/19-22.

¹¹⁸ Ersoy, *Safahat*, s. 146.

¹¹⁹ Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak akıl sahipleri öğüt alır.

¹²⁰ Ersoy, *Safahat*, s. 148.

Âkif bilmeyen cahil insanı, anlama, bilme kabiliyeti olmadığından hayvana benzetip teşbih etmiştir. Bu teşbihin ise hakaret olmadığı, bir uyarı mahiyetinde olduğunu belirtmiştir. Daha çok dikkat çekerek insanlara ilimi bilmenin anlayıp kavramının ne kadar önemli olduğu izah edilmeye çalışılmıştır.

Şair cehaleti müslümanların en büyük sorunu görmüş, hem kişinin kurtuluşunu hemde toplumların kurtuluşunu ise ilim öğrenmede olduğunu sosyal olarak ifade etmiştir. Müslümanların gerçek düşmanın cahillik olduğunu, cahilliğin ise ortadan kaldırılması gerektiğini gerçek anlamda ayeti ictimâî olarak tefsir etmiştir. Bunu yaparken de müslümanların anlayabileceği bir dilde yapmış, pratik ve çok net ifadeler kullanması, çözümler üretmesi, detaya girmemesi, sosyal yönden ele alması, tam bir ictimâî tefsir özelliği taşımaktadır.

Âkif buradaki bilmekten maksadın ne anlama geldiğini merhum Elmalılı ile aynı dönemde yaşamaları ve Kur'ân'ın tefsirinin o dönemde verilmesi münasebetiyle, şöyle ifade etmektedir. Ancak temiz akıl sahiplerinin anlayabileceğini, tertemiz dinine uyan, hiçbir şirke girmeyen, tam manasıyla Allah'ın varlığına ve birliğine inanan Allah'a itaat eden akıl sahiplerini bilmeyenlerle ayrı tutulduğunu tefsir etmektedir.¹²¹

Genellikle Âkif'in kaleme aldığı toplumsal yazıların önemli başlıklarından birini de cehalet olarak ele almış, müslümanların gelişmesini ve beraberliğini engelleyen temel meselelerden biri olarak görmüştür. Âkif'e göre bir toplum için en büyük problem cehalettir. Kaleme aldığı yazılarında cehaleti açıklarken bilgisizlik, İslam'ı anlamada ve idrak etme ve yorumlama konusundaki hata ve yanlışlardır.

Âkif'in eserlerinde genel olarak verdiği mesaj bütün müslümanların cehalete karşı birlikte mücadele ederek birlik beraberlik içinde kardeşçe hep birlikte yaşama arzusudur.

Âkif'in cehalete yüklediği anlam, İslamı doğru yorumlamama ve bilgisizliktir. Cehaletin ilacını Âkif *Safahat*'ta yer alan *Asımın Nesli* şiirinde şöyle ifade ediyor:

“Çünkü milletlerin ikbali için evladım,

---

¹²¹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul: 2011, s. 156.

Marifet bir de fazilet...iki kudret lazım.

...

Marifet kudreti olmazsa bir ümmette eğer,

Tek faziletle teali edemez, za'fa düşer.

...

Şimdi, Âsım,bana müfrid de,ne istersen de,

Marifetten de cüdâ Şark, faziletten de.”¹²²

Âkif'e göre, İslam dünyası fazilet ve marifetten uzaklaştığı için ileri gidememiş, Batı dünyasının çiftliği haline gelmiştir. Zaman ilim zamanıdır. Yer ve gök uyanırken İslam dünyasının uyuması maskarılıktır.¹²³ Bu düşüncesi ile Âkif, İslam dünyasının asıl ve en büyük sıkıntısının cehalet ve cahillik olduğunu iddia etmektedir. Cehaletin asıl ilacının eğitimden geçtiğini, cahilliliğin her türlü felaketin ana unsuru olduğunu şu dizelerde belirtmektedir:

“Felaketin başı, hiç şüphe yok, cehaletimiz;

Bu derde çare bulunmaz –ne olsa-mektepsiz.

...

Hülasa milletin efradı bilgidan mahrum.

Unutmayın şunu lakin: Zaman: zaman-ı ulûm”¹²⁴

Burada Âkif, eğitimle cehalet felaketinin üzerinden gelineceğini, zamanın ilim zamanı olduğunu izah etmeye çalışmıştır.

Âkif, ictimâî olarak ele aldığı *Süleymaniye Kürsüsünde*'ki şu bölümünde, dönemin eğitim kurumlarını ve din adamlarının da sorumluluktan kurtulamayacağını onların da sosyal olarak bu toplumun tam ortasında olduğunu ifade etmektedir.

“Bu ilimsiz hocalardan beyinsizlerden,

Çekecek memleketin hali ne olmaz? Düşünün!”¹²⁵

¹²² Ersoy, *Safahat*, İstanbul, 2006, s. 148.

¹²³ Yavuz Bülent Bakiler, *M. Âkif Ersoy'da Çağdaş Türkiye İdeali*, Ankara: 2006, s. 124.

¹²⁴ Ersoy, *Safahat*, İstanbul 2006, s. 149.

¹²⁵ Ersoy, *Safahat*, İstanbul, 2006, s. 159.

Ayrıca Âkif'in düşüncesi iyi yetişmiş muallimlerle toplumun kalkınacağını bu muallimlerde bulunması gerekli vasıfları da şöyle izah etmektedir:

“Muallim diye olmak gerektir imanlı;
Edepli, sonra liyakatli, sonra vicdanlı.
Bu dördü olmadan olmaz:Vazife, çünkü, büyük”¹²⁶

Bu dizelerde Âkif ictimâî olarak yaklaştığı bu durumda iman, edep, vicdan ve liyakatı ön planda tutmuş, müslüman toplumların kalkınmasına reçete sunmuştur.

M.Âkif bazen şiirlerinde gerçek, net anlaşılması düşüncesiyle ictimâî olayları zıt yönleri ile ele almaktadır. Yaradılışın adaletinde ilerlemek ve bilgi almak için çalışmayanları üstün tutmak gibi bir olayın olmadığını ifade eden şair, Allah'ın dünyadaki düzeninin yaşamayı hak edenlere tanıdığını, cehalet ve tembellikten kaynaklı geri gitmiş milletleri teker teker ortadan kaldırdığını dizelerinde şöyle ifade eder:

“Bekâya gaye sayanlar koşup ilerleme de;
Yolunda zahmeti rahmet bilip müzahamede”¹²⁷

Şair, toplumların sosyal yönlerini ifade ederken tespiti de yapmış ve ilim, fen ve sanata değer veren milletlerin ilerlediğini, bunun aksine müslüman toplumların geri kalmışlığını rahatına düşkünlüğüne bağlamaktadır. Bu toplumlara örnek olması için ileri teknolojiye sahip, çalışkan milletleri ortaya koyar. Bunu yaparken de fert ve toplumların tefekkürünü sağlamak, uyandırmak için toplumun ileri gelenlerini çalışmak “say”dan ziyade taklid yapanları da eleştirir. Bunu da şu dizelerinde izah eder:

“Bakın mücahid olan Garb'a şimdi bir kerre:
Havaya hükmediyor, kaani olmuyor yere,
Dönün de âtil olan Şark'ı seyredin:Ne geri.
Yakında kalmayacak yeryüzünde belki yeri!”¹²⁸

---

¹²⁶ Ersoy, *Safahat*, s. 162.

¹²⁷ Ersoy, *Safahat*, s. 178.

Bu dizelerde Doğu ve Batı toplumlarını karşılaştırmış, sosyo-kültürel, ekonomik ve teknolojik yönden gelişmişlik düzeyinin İslam toplumu adına ciddi endişeler gördüğünü belirtmektedir. Buna sunduğu çözüm önerisini de taklid etmek değil üretim gücünü ortaya koymak olduğunu ifade etmiştir.

“İctimai edebi,hasılı,her meselede
Garb’ı taklid edemezsek, ne desek beyhude”¹²⁹

Şair bu dizelerde konuyu yine ictimâî olarak ele almış ve toplumun ileri gelenlerini taklitçi anlayış, kendine güvenmeme olarak ifade etmiştir.

Âkif için aslolan örnek insan tipi *Safahat*’ın altıncı kitabı *Asım*’da edepli, ahlaklı, her türlü ırkçılığa karşı duran, çalışkan, vatan ve millet sevgisi ile dolu, dürüst, bilgili, dindar bir gençlik olarak tanımlar.

Âkif bir millet için cahilliğin bir düşman olduğunu, çalışmanın, öğrenmenin son derece önemli olduğunu “*Vaiz Kürsüde*” isimli şiirinde şu şekilde ifade etmektedir:

“Bekâyı hak tanıyan, sa’yi bir vazife bilir;
Çalış, çalış ki beka sa’y olursa hak edilir.”¹³⁰

Âkif’e göre insanda olması gereken asıl unsur, marifet sahibi olması, bilim ve teknoloji ile donanmış, erdemli ve faziletli bir birey olmasıdır. Fazilet ise vatanperverlik, çalışkanlık, dindarlık, doğruluk, hakka imandır. Bu özelliklere sahip olan insanlardan oluşan toplumların da daha müreffeh, kalkınmış bir millet olacağını tarif ederek konuya ictimâî olarak yaklaşmıştır.

Milli Şair, Alâk Suresini ictimâî olarak tefsir ettiği Kastamonu’da halka verdiği bir vaazında şöyle ifade etmektedir.

“İlk nazil olan ayet-i celile¹³¹ ikra oku demektedir. Artık bir din ki onun Allah tarafından nazil olan altı yüz sahifelik Kitab-ı Mübin’i ‘Oku’ diye başlıyor; dünyada

---

¹²⁸ Ersoy, *Safahat*, s. 151.

¹²⁹ Ersoy, *Safahat*, s. 182.

¹³⁰ Ersoy, *Safahat*, s. 148.

okumayı, yazmayı, ilmi, irfanı böyle bir din kadar intizam edeni emreden, himaye eden diğer bir din tasavvur edilebilir mi?” Vaazın devamında, ‘Hiçbilenlerle bilmeyenler bir olur mu?’¹³², ‘Allah’ın kulları içinden ancak alim olanlar korkar.’¹³³ Ve bizim Âyet-i celillerimizdeki hikmetleri, ibretleri ancak alim olanlar idrak edebilir, başkaları edemez.”¹³⁴ gibi bir çok ayet ilmin, erbab-ı ilmin kadrini tasavvurun fevkine kadar yükseltmiştir. Pekâlâ, bu günkü Müslümanlar senin dediğin gibi ilimden, irfandan mahrum ümmi birer insan yığını derekesine düşmüşlerse ben ne yapayım yahut din ne yapsın?”¹³⁵

Âkif, ayetleri halkın anlayacağı şekilde ele almış, muhatab olan insanların sosyal ve bireysel ihtiyaçlarının, güncel hayatın öne alınmasıyla ictimâî bir tefsir yapmıştır.

Yaşadığı dönemin sorunlarını, ayetlerin açıklaması ile çözmek için çaba sarf etmesi ictimâî tefsirin en önemli özelliğidir.

Ele alınan ayetlerde görüldüğü gibi Âkif, toplumun gerçekliğinden hareket etme bilinci ile Kur’ân’ın sosyal yönünü öne çıkarmaya gayret etmiştir ki, bu gayretli çalışma ictimâî tefsirin genel özelliklerindedir.

Ayrıca Âkif’in düşüncesine göre toplumda insanların ilimde ilerlemesinin aslı, gerekli konularda ihtisaslaşma ve verilen vazifenin taksimidir. Her kişinin her işe karışmasının toplumda kaos oluşturduğunu, bir netice getirmediğini ve kurtuluşa çare olmadığını anlatmaya çalışmıştır. Aynı kişinin hem felsefeci, hem fakih, hem tarihçi, hemde müçtehid olduğunu, işten anlamayan herkesin her işe burnunu soktuğunu, bunun da toplumun selamete ermesinde mümkün olmadığını şöyle ifade etmektedir.

“Sokarsa burnunu herkes düşünmeden her işe,
Kalır selâmet-imilliyemiz öbür gelişe,
Neden vezâif-i taksime hiç yanaşmıyor?”

---

¹³¹ Alak Suresi, 96/1.

¹³² Zümer Suresi, 39/9.

¹³³ Fatır Suresi, 35/28.

¹³⁴ Ankebut Suresi, 29/43

¹³⁵ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebülü’r-Reşâd, 22 Mayıs 1328, c.8-1, ad. 194, s. 216.

Öbür gelişte de mümkün değil selametimiz...’’¹³⁶

Bu dizelerde Âkif, kim hangi işte daha iyi ise onun ileri çıkması ve işinde çok iyi olması gerektiğini ifade etmektedir. Aksi takdirde *Bukalemun fitratında züppelerin* elinde toplumun maskara olacağını kaçınılmaz olduğudur. Bunu da şair şöyle ifade etmektedir.

“İşin recüleri kimlerse, çıksın orta yere;
Ne var, ne yok...Bilelim hiç değilse bir kere.
Sabahleyin mütefelsif, ikindi üstü fakih;
Sular karardı mı pek yosma bir edib-i nezih...
Hulâsa bukalemun fitratında züppelerin.
Elinde maskara olduk...’’¹³⁷

Âkif, eğitim ve öğretimin ilmi ve bilgiyi tam öğretmediği, ezberleyen, taklid eden insanlar yetiştirdiği ve böyle yetişen insanların toplumun ahlak ve terbiyesini de bozduğunu izah eder. Bir iki yıl okuyarak, birkaç kelam öğrenen insanların bu ilmi kötü yönde kullanarak *Bu dini nasıl yıkmalı* diye düşündüklerini şöyle ifade eder:

“Sivrilen züppelerin hepsi beş on söz beller,
Düşünür “Dini nasıl yıkmalı” bunlarla diye.’’¹³⁸

Dönemin yazarları ve düşünürlerinin ise iyice cahilleştiğini, bu kişilerin bu haliyle toplumu irşad etmelerinin mümkün olmadığını, bunların Batının etkisinde kaldığını bazılarının da eski hurda sattığını şöyle ifade etmektedir:

“Üdebânız hele gayretle bayağı mahlukat...
Halkı irşad edecek öyle mi bunlar? Heyhat...
...
Kimi yalnız Garb’ın fuhşuna hasbi simsar;
Kimi ‘İran malı’ der köhne alır,hurda satar.’’¹³⁹

¹³⁶ Ersoy, *Safahat*, s. 278.

¹³⁷ Ersoy, *Safahat*, s. 278.

¹³⁸ Ersoy, *Safahat*, s. 184.

¹³⁹ Ersoy, *Safahat*, s. 148.

Kur'ân'da ilk nazil olan ayet-i celile¹⁴⁰ ikra, oku! demektedir. Fakat toplumun bunu iyi idrak edemediğini ifade eden Âkif, maarif yani öğrenmenin kıymetini şöyle değerlendirmiştir:

“Çünkü milletin ikbâli için, evladım,
Mârifet bir de fazilet... iki kudret lâzım.”¹⁴¹

Safahat'ta yer alan altıncı kitap'da *Âsım*'da maarifle ilgili görüşlerini daha da net izah eden Âkif, toplumun maarifle kurtulabileceğini izah ederken bunu da aynı bölümde Cemalettin Afgani ile Muhammed Abduh sohbetleri ile şöyle açıklamaktadır:

“Mısır'ın en muhteşem üstadı Muhammed Abduh,
Konuşurken neye dairse Cemalettin'le;
Der ki tilmizine Afgan'lı Muhammed dinle,
İnkılâp istiyorum, başka değil, hem çabucak...”¹⁴²

Ayrıca Âkif, Âli İmran Suresi 26. Ayeti tefsir ederken,¹⁴³

“İlahi, “Malike'l mülk'üm” diyorsun... Doğru,âmenna .
Hakiki bir tasarruf var mıdır insan için?Asla!
Eğer almışsa bir millet, edip bir mülkü istila;
Eğer vermişse bir millet bütün bir mülk bi pâre;
Alan sensin, veren sensin, senin, senin hükmündedir dünya.”¹⁴⁴

Kişinin eşya üzerinde bir tasarrufu olmayacağını izah ederken Âkif, Allah'ın her şeye kadir olduğunu, dilediğine mülkü verip aldığını, buna karşı feryadın dinlenmediğinden yakınır. İctima adaletin tecelli etmediğini, Allah'tan yardım istemek yerine sosyal adaletsizliğin müslümanlar tarafından ortadan kaldırılabilceğini, çoğunluğun galip gelmede önemsiz olduğunu, sanki isyan derecesine varacak şekilde anlatmaya çalışır.

---

¹⁴⁰ Alak Suresi, 96/1.

¹⁴¹ Ersoy, *Safahat*, s. 442.

¹⁴² Ersoy, *Safahat*, s. 441.

¹⁴³ *Ya, Muhammed, deki; Ey mülkün sahibi olan Allah'ım sen mülkü dilediğine verirsin; sen mülkü dilediğinden alırsın; dilediğini aziz edersin; hayır yalnız senin elindedir; sen hiç şüphe yok ki; her şeye kadirsin.*

¹⁴⁴ Ersoy, *Safahat*, s. 195.

M. Âkif'e göre, Müslüman toplumların içinde bulunduğu en önemli sorunların başında cehalet gelmektedir. Aslında İslam dini ilme, bilime meşru olan tüm dünyevi meseleleri de ön planda ele almaktadır.

2.2.2. M. Âkif'e Göre Dine Sokulan Hurafelere ve Bid'atlere Karşı Durmada Kur'âni Referanslar

Âkif, toplumun yaşayışında gördüğü yanlışları ayetler bağlamında düzeltmeyi kendine şiâr edinmiş, toplumun Allah'ın ayetlerine ters düşen hurafeler ve dine sokulan ve dinmiş gibi anlatılan batıl inançlara uymamalarını izah etmeye çalışmıştır. Bu konu başlığı Âkif'in yazdığı tüm eserlerinde gerek vaazlarına gerek şiirlerinde ve yazılarında ön plandadır.

Âkif, kaleme aldığı ayetler üzerinde tefekkür ederken onlardan aldığı ilhamları şiirlerine, vaazlarına ve yazılarına yansıtarken, toplumun Allah'ın ayetlerinden uzaklaştığı konular üzerinde yoğunlaşmış, toplumu ıslaha dayalı ayetlere yer vermiş, olayların çözümünde ictimâî tefsirle öneriler getirmiştir. Bu konuların başında dine sokulan hurafelere karşı durmadaki bakışı önemlidir.

Âkif, *Sirât-ı Müstakîm*' de yayınlanan "*Tefsir-i Şerif* (taklit)" isimli yazısında¹⁴⁵ Kur'ân'dan; *Hem, onlara 'Allah ne göndermiş ise ona uyunuz'*, dendiği zaman, *'biz daha iyi, atalarımızı müdâvim bulduğumuz şeylere uyarız'* derler. *Pekâlâ! Ya ataları bir şeye akıl erdirememiş, doğru yolu seçmemiş ise, Yine mi uyacaklar?*¹⁴⁶ "Hayır, belki onlar, *'biz babalarımızı bu yol üzerine bulduk, biz onların izini tutarak gidiyoruz'* derler. *Böylece senden önce her ne zaman bir beldeye korkutucu (uyarıcı) bir peygamber gönderdiysek, o beldenin zenginleri ve ileri gelenleri, 'babalarımızı bu yolda bulduk, biz de onların izine uyararak gidiyoruz' dediler*¹⁴⁷ "*Siz Rabbiniz tarafından vahy olana uyunuz, O'ndan başka sahte dostlara uymayız...*¹⁴⁸ ayetlerini delil göstererek İslam'ı körü körüne taklit etmelerini, yani gelenek-görenek ve âdet halini almış uydurulmuş dinin hurafelerine uyanlar, Allah'ın ve O'nun peygamberinin emrettiği hakikatlere karşı kulaklarını tıkayıp, gözlerini yumanlar, olarak tarif

¹⁴⁵ Ersoy, *Safahat*, s. 175.

¹⁴⁶ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebülü'r-Reşâd, 22 Mayıs 1328, c.8-1, ad. 194, s. 209.

¹⁴⁷ Bakara Suresi, 2/170.

¹⁴⁸ Araf Suresi, 7/3.

etmektedir. Âkif'in asıl tenkit ettiği bu zihniyeti, Kur'an'ın da birçok ayette tenkit ettiğini görmekteyiz.

“Onlar bir kötülük yaptıkları zaman: "Babalarımızı bu yolda bulduk, bunu bize Allah emretti." derler. De ki: "Allah kötülüğü emretmez. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"¹⁴⁹

“Allah'a ortak koşanlar dediler ki: Allah dileyseydi, ne biz, ne atalarımız O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık ve O'nun emri dışında hiçbir şeyi haram kılmazdık" Kendilerinden öncekiler de böyle yapmıştır. Buna karşı peygamberlerin vazifesi, ancak açık seçik bir tebliğden, ibarettir.”¹⁵⁰

“Onlara: Allah'ın indirdiğine ve Peygambere gelin" dediği zaman: Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şey bize yeter, derler. Ataları bir şey bilmeyen ve doğru yolu da bulamayan kimseler olsalar da mı?”¹⁵¹

“Yok, dediler, ama biz babalarımızı böyle yapar bulduk.”¹⁵²

“Onlara: Allah'ın indirdiğine tabi olun!” dediği zaman: Hayır, biz atalarımızı neyin üzerinde bulduksa, onun ardınca gideriz. diyorlar. Ya şeytan onlara cehennem azabına çağırıyor idiyse de mi onlara uyacaklar?¹⁵³

M. Âkif'e göre Müslümanların hayatlarında din olarak yaşadıkları ve adını İslam olarak koydukları din, yukarıda ele alınan ayetlerde de tenkit edilen, atalarından ve dedelerinden gördükleri şekliyle adet, gelenek görenek haline sokulmuş olan bir din olduğunu, günümüz Müslümanlarının Kur'an'ın da söylediği gibi yeni bir takım şeyler duyduklarında doğru ya da yanlışlığını düşünmeden, tefekkür etmeden reddetmesini, önceki milletlerin *Biz atalarımızdan dedelerimizden böyle gördük* sözüyle eş değer görmüştür.

“Böyle gördük dedemizden! sesi titrek titrek!

Böyle gördük dedemizden! sözü din merdud;

---

¹⁴⁹ Araf Suresi, 7/28.

¹⁵⁰ Nahl Suresi, 16/35.

¹⁵¹ Maide Suresi, 5/104.

¹⁵² Şuara Suresi, 26/74.

¹⁵³ Lokman Suresi, 31/21.

Acaba saha-i tatbiki neden na-mahdud?
Çünkü biz bilmiyoruz dini. Evet, bilseydik,
Çare yok gösteremezdik bu kadar sersemlik.”¹⁵⁴

Âkif geleneklerin din olarak değerlendirilmesini *Böyle gördük dedemizden!* ifadesiyle tenkit ederek bu fikrin dinde yerinin olmadığını ifade eder. Ona göre asıl din Allah'ın dini olan İslam, geleneklerin göreneklerin, hurafelerin ve cahilliğin de tesiriyle öz olan dinden uzaklaştırılmıştır.

Yine Âkif'e göre Müslümanlar, ibadetleri özünden ve gayesinden uzaklaştırarak onları gerçek dinmiş gibi atalarından gördükleri ve duydukları üzere taklit etmektedirler. Dinin gönderiliş gayesinin farkına varmadıkları gibi, İslam'dan Kur'an'dan uzak bir hayat biçimin de Kur'an'ı ve İslam'ı hayata yönelik olmaktan çıkarıp, ölümlerin arkasından okunan ya da gelecekte haber vermek için kullanılan (kehanet) bir kitap haline getirilmiş düşüncesidir.

“Çin'de, Mançurya'da din bir görenek, başka değil.
Müslüman unsuru gayet geri, gayet cahil.
Acaba meyl-i teâli ne demek onlarca?
“Böyle gördük dedemizden!” sesi milyonlarca
Kafadan aynı tevehhürle bakarsın, çıkıyor!
Arş ı amâli bu ses ta temelinden yıkıyor”¹⁵⁵

Âkif'in, hurafelere boğulmuş bu geleneksel din fikrini şiddetle tenkit ettiği görülmektedir. Âkif'e göre geçmişten günümüze kadar her yeni düşünce, görüş, fikir ve uygulamalara *Böyle gördük dedemizden!* sözüyle karşı çıkmıştır.

Âkif, Müslüman toplumunda bidatlerin din olarak algılandığını belirtmektedir. Fakat yine aynı topluma yeni bir şey söylendiğinde bidat diyerek karşı çıkmaktadırlar.

“Ya ta'assubları? Hiç sorma, nasıl maskaraca?

---

¹⁵⁴ Ersoy, *Safahat*, s. 202.

¹⁵⁵ Ersoy, *Safahat*, s. 208.

O, uzun hırkasının yenleri yerlerde, hoca,
Hem bakarsın eşi yok dine teaddisinde,
Hem ne söylersen olur dini hemen rencide!
Milletin hayrı için her ne düşünsen: Bid'at,
Şer'i tagyir ile tersi! ise -haşa- sünnet!"¹⁵⁶

Âkif'e göre, İslam dini taklit ile devam eden inancın sonucunda, büyükten küçüğe aktarılan bidatler, bir sonraki nesle miras olarak kalmış bugünkü dini inançlarımız ve ibadetlerimiz, hurafeler ve bidat din haline gelmiştir. Dinin gerçek anlamının unuttuğunu düşünmektedir. Âkif bidatlere ve hurafelere söz söylerken toplumun yararına olan yeni düşünceleri ise desteklemektedir. Âkif, gerçek manadaki ilk Müslümanlarının örnek alınarak geleneğin ve bid'atların kutsanmadan aklın süzgecinden geçirilip değerlendirilmesini istemektedir.

Âkife göre dinin temel kaynakları olan Kitap, sünnet ve icmanın ortadan kaldırılıp hayata geçirilmemesini eleştirmektedir. Bu temel kaynakların hayata yansıtılmamasını eleştiren Âkif, temel kaynaklardan kopuşu şu mısralarıyla izah etmektedir:

“Kitab’ı Sünnet’i, icma’ı kaldırıp attık,
Havassı maskara yaptık, avâmı aldattık.
Yıkıp, Şeri’ati, bambaşka bir bina kurduk,”¹⁵⁷

Âkif, Muhammed Abduh gibi geleneği ciddi anlamda sorgulamıştır. Sadece ahirette ihtiyaç gibi kadere teslimiyet din anlayışını reddettiği gibi dinin dünyamıza ait ihtiyaçlara ışık tutması gerektiğini de söylemektedir. Geleneksel mezhep ve din anlayışını tasvip etmeyerek, mezhebi görüşlere ve dine kuru kuruya bağlı kalmayı da istememiştir. Âkif'e göre ana kaynak olan Kur'an ve sünnet, aklın önderliğinde dünyamız için yeniden düşünülebilir. Âkif bir şiirinde mescitlerde ve camilerde ele alınan ve pratikte uygulanılmakta olan dini şu ifadelerle tenkit eder.

“Sağın solun dolu mescit, beğen beğen dalıver.
-Namaz değil yalnız maksadım... Bugün bir adam

---

¹⁵⁶ Ersoy, *Safahat*, s. 206.

¹⁵⁷ Ersoy, *Safahat*, s. 208.

Çıkıp da vaaz edecek öğle üstü halka... Tamam!
Zamanıdır oturup, şimdi herze dinlemenin;”¹⁵⁸

2.2.3. M. Âkif’in Topluma Ümit Aşılama ve Mücadele Etme Bilinci Yerleştirmede Kur’ânî Referansları

Âkif’in ictimâî tefsir yazılarında üzerinde durduğu konularda hiç şüphesiz biri de Müslümanlarda görülen ümitsizlik problemidir. Şunu da söyleyebiliriz ki, kişilerin ahlakını bozan ve Türk milletini perişan eden durumları ele alırken en fazla üzerinde durduğu durumlardan biri olarak ümitsizlik halini öne almış ve ümitsizliği şiddetle eleştirmiştir. Bu durumu Hicr süresinin 9. ayeti¹⁵⁹ ictimâî yönden ele almış ve şöyle tefsir etmiştir:

“Kur’ân’ı muhafaza İslam’ı, İslam’ı muhafaza ise Müslümanları muhafaza demek değil midir? Müslümanların yokluğunu tasavvur edersek Kur’ân’ın yeryüzünde yaşamasına imkân düşünebilir miyiz? O halde bu kadar ye’s, bu kadar fütur neden icap ediyor?(...) Zaten cihan-ı İslam’ı şu ağlanacak hale getiren sebep ukalay-ı musliminin ye’sinden başka bir şey değildir ki...”

Ye’sten büyük sâik-i atâletin, ye’sten yaman delil-i zilletin, ye’sten fena delil-i meskenetin olmadığını ifade ederek asırlardan beri cemaatin ruhunu kemiren, iliklerini kurutan sosyal hastalığın ye’sten ve azimsizlikten ibaret olduğuna kanaat getirmiştir. Âkif, Müslüman’ın en büyük özelliklerinin başında Allah’ın rahmetinden ümit kesilmemesinin olduğunu, yoksa müşriklerin hastalığına yakalanacağını Zümer süresinin 53. ayetinden¹⁶⁰ hareketle şu şekilde ifade etmiştir:

“Buyurdu: ‘Kesmeyiniz rûh-i rahmetimden ümîd;
Ki müşrikîn olur ancak o nefhadan nevmîd’”¹⁶¹

¹⁵⁸ Ersoy, *Safahat*, s. 209.

¹⁵⁹ *Kur’ân’ı biz indirdik, onu muhafaza edecek de elbette yine biziz*

¹⁶⁰ *De ki: Ey kendilerinin aleyhinde aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz, Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır., çok merhamet edendir.*

¹⁶¹ Ersoy, *Safahat*, s. 212.

Müslümanların ümitsizliğinden yakınan Âkif, bundan kurtulmanın elzem olduğunu Taha süresinin 43-44. ayetlerini¹⁶² ictimâî olarak ele alırken Hz. Musa ve Harun'un firavunla olan mücadelesini örnek vererek şöyle anlatmaktadır:

Ona göre, hakikati müdafaa edenlerin, bütün dünya Firavun kesilse hiç fütür getirmemeleri gerekir. Mübeccel bir maksat uğrunda bütün mesaisini, bütün mücâhedâtını heder olmuş gören bir adam bile ye'se düşmemelidir.¹⁶³

Ayrıca Âkif, geleceğe karamsar bakılmasını ve buna mukabil ye'se kapılarak azmin bırakılmasını eleştirmekte ve bunun imanı olan kimselere yakışmadığını, insanların çalışılması gereken vakitte gayret etmeleri gerektiğini belirtmektedir.¹⁶⁴ Aynı zamanda tüm İslam coğrafyasında bütün olumsuzluklara rağmen herhangi bir hareketliliğin olmamasından, ümmetteki bütün kanın adeta uyuşmuş gibi olmasından da yakınmaktadır.¹⁶⁵ Ayrıca Âkif, toplumsal duyarsızlıktan yakınmakta, sosyal sıkıntılar karşısında vurdum duymazlıktan gelindiğini, susmanın daha evla kabul edildiğini belirtir.¹⁶⁶ Genel olarak tüm şark diyarının toplumsal sıkıntılar ile dolu olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁷

Âkif halkın memleketin problemlerden kurtulma konusunda, ümitsizliğe düştüklerini, bu problemlerden kurtulmak için halkın ye'se düştüğünü, bunlara çözüm aramak yerine kabuklarına çekildiklerini izah etmektedir. Kur'ân'da geçen ayette *Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz.*¹⁶⁸ ayetini şu şekilde izah eder:

“İkinci zümreyi teşkil eden cemaat ise,
Hayata küskün olanlardır ki: saplanıp ye'se,”¹⁶⁹

¹⁶² “*Firavun'a gidin. Çünkü O, iyiden iyiye azdı. Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır yahut korkar.*”

¹⁶³ Ersoy, *Tefsir-i Şerîf*, Sebîlü'r-Reşâd, 01 Mart, 1328, c.8-1, ad. 184, s. 153-154.

¹⁶⁴ Ersoy, *Safahat*, s. 298.

¹⁶⁵ Ersoy, *Safahat*, s. 299.

¹⁶⁶ Ersoy, *Safahat*, s. 301.

¹⁶⁷ Ersoy, *Safahat*, s. 302.

¹⁶⁸ Zümer Suresi, 53/4.

¹⁶⁹ Ersoy, *Safahat*, s. 304.

Bu dizelerinde, ayeti ictimâî yönden değerlendirirken halkın küserek ümitsizliğe kapıldığını, fakat Allah'ın rahmetinden ümidini kesmemelerini ifade etmektedir.

Âkif, çalışmak ve gayret konusundaki görüşlerini de Kur'ân'da geçen şu ayetleri ictimâî olarak değerlendirip tefsir etmektedir. *Doğrusu insana çalışmasından başka bir şey yoktur. Ve çalışması da yakında görülecektir. Sonra ona karşılığı tastamam verilecektir*¹⁷⁰ ayetlerini yorumlamaya çalışarak, mücadele edilmesi gerektiğini şöyle izah etmektedir:

“İntihâr etmek değilse yolda durmak, gitmemek,
Âsûmandan refref indirsin demektir bu melek!
“Leyse li“I-insâni illâ mâ seâ” derken Hudâ:
Anlamam hiç meskenetten sen ne beklersin daha;
Davran artık kârbânın arkasından durma, koş!
Mahvolursun bir dakîkan geçse hattâ böyle boş”¹⁷¹

Yine Âkif Yusuf suresindeki *Oğullarım! Gidiniz de Yusuf'la kardeşini araştırınız; hem sakın Allah'ın inayetinden ümidinizi kesmeyiniz. Zirâ, kâfirlerden başkası Allah'ın inayetinden ümidini kesmez.*¹⁷² ayetini ele alırken şunları ifade etmektedir:

“Âtîyi karanlık görerek azmi bırakmak...
Alçak bir ölüm varsa, emînim, budur ancak.
Dünyâda inanmam, hani, görsem de gözümle:
Îmânı olan kimse gebermez bu ölümle.
Ey dipdiri meyyit! “İki el bir baş içindir”
Davransana... Eller de senin, baş da senindir!
His yok hareket yok, acı yok... Leş mi kesildin?
Hayret veriyorsun bana... Sen böyle değildin.
Kurtulmaya azmin, niye bilmem ki, süreksiz?
Kendin mi senin, yoksa, ümîdin mi yüreksiz?
Âtîyi karanlık görüvermekle apıştın?
Esbâbı elinden atarak ye'se yapıştın!

¹⁷⁰ Necm Suresi, 53/39-41.

¹⁷¹ Ersoy, *Safahat*, s. 148.

¹⁷² Yusuf Suresi, 12/87.

Karşında ziyâ yoksa, sağından, ya solundan,
Tek bir ışık olsun buluver... Kalma yolundan.
Âlemde ziyâ kalmasa, halk etmelisin, halk!
Ey elleri böğründe yatan, şaşkın adam, kalk!
Herkes gibi dünyâda henüz hakk-ı hayâtın,
Varken, hani herkes gibi azminde sebâtın?
Ye's öyle bataktır ki: Düşersen boğulursun.
Ümmîde sarıl sımsıkı, seyret ne olursun!
Azmiyle, ümîdiyle yaşar hep yaşayanlar;
Me'yûs olanın rûhunu, vicdânını bağlar,
Lâ'netleme bir ukde-i hâtır ki: Çözülmez...
En korkulu cânî gibi ye'sin yüzü gülmez!
Mâdâm ki alçaklığı bir, ye's ile şirkin;
Mâdâm ki ondan daha mel'un, daha çirkin"¹⁷³

Şair, bu şiirinde ictimâî bağlamda ele almış olduğu ayette “ye’s” kelimesi üzerinde çok durmuş, adeta şiire bu kelimeyi nakış nakış işlemiştir. Âkif bu kelimeyi; “Ümit kesmek olarak” tercüme etmekle beraber bazı kıtalarda “yılmak, azmi elden bırakmak” kelimeleri ile de açıklamıştır. Alçak bir ölümle eş değer tuttuğu azmi bırakmayı; azmi bırakan ve yılgınlık gösteren kişiyi de “dip diri meyyit”, yani yaşayan ölü olarak değerlendirmiştir.

Âkif, İslam dünyasının dirilmesine katkı sağlayacak en büyük işin, azme sarılmakla olacağını öngörmektedir. Ümit ve azim, insanı hayata bağlayan, ona ruh ve can veren en yüksek ulvi duygu olduğunu ifade etmekte ve “ye’s” kapılan kişiyle şirki eşdeğer olarak kabul etmektedir.

Mehmet Âkif, vatanın müdafaası ve mücadelesinde ümitsizliğe düşülmemesi, ye’s kapılmaması, azimli olunması ve mücadelede yılgınlık gösterilmemesi yönünde hedefler çizmekte ve tavsiyelerde bulunmaktadır. Mehmet Âkif, Kastamonu’daki konuşmasında Allah’ın kendi yolunda olanların yanında olduğunu izah eden şu ayeti kerimeyle açıklamaktadır.¹⁷⁴*Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka*

¹⁷³ Ersoy, *Safahat*, s. 139.

¹⁷⁴ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebülü’r-Reşâd, 01 Mart, 1328, c.8-1, ad. 184, s. 460-464.

yollarımıza ileticeğiz. Şüphesiz Allah, mutlaka iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlarla beraberdir.¹⁷⁵

Ayrıca Âkif, Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz.¹⁷⁶ ayetini tefsir ederken mana ve okuyuşu ile ele alırken *Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak!* mısralarındaki anlamındaki paralellik, Âkif'in ayetleri şair gözüyle değerlendirmesinin en canlı örneğidir. Aslında *İstiklâl Marşı*'ndaki ruh da vahiy kaynaklı düşünceden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple onun şiirlerindeki derinliği ve kendine özgü anlam örgüsüyle yarışmaya giren öteki şiirleri geride bırakmıştır.¹⁷⁷

2.2.4. M. Âkif'in Irkçılığa ve Tefrikaya Karşı Durma, Birlik ve Beraberliği Teşvik Etmede Kur'ânî Referansları

Âkif'in yaşadığı yıllar, milliyetçilik hareketlerinin yayılmaya başladığı, Müslümanların birliğinin bozulmaya yüz tuttuğu buna bağlı olarak da birlik ve beraberlik kardeşlik ve kavmiyet temaları Âkif'in üzerinde durduğu en başta konular arasında yerini alır.

Bu konuyu izahında Mehmet Âkif, Hucurat suresinin 13. ayeti¹⁷⁸ çerçevesinde kavmiyetçiliği reddederek insanların çeşitli ırklara ayrılmasındaki hikmeti şöyle ifade etmektedir: *Ayet açıkça belirtiyor ki insanların kavimlere ayrılması, soyları diğerine karışmasın, her şahsın soyu belli olsun diye ayrılmıştır Yoksa babalarla, dedelerle ve soyla övünmek için değildir.*

Kur'ân'ın kardeşlik ilişkisini ortaya koyan Hucurat süresinin 10. ayeti¹⁷⁹ kapsamında değerlendirirken gerçek Müslümanın diğer bir Müslümana kardeş gözüyle

¹⁷⁵ Ankebut Suresi, 29/69.

¹⁷⁶ Zümer Suresi, 53/12.

¹⁷⁷ Düzdağ-Okay, *Mehmet Âkif Ersoy md.* DİA, XXIII, s. 104.

¹⁷⁸ *Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Birbirimiz tanıyıp sahip çıkmanız için milletlere, sülalere ayırdık. Şunu unutmayın ki Allah'ın nazarında en değerli, en üstün olanınız, takva da (Allah'ı sayıp haramlardan sakınmada) en ileri olandır. Muhakkak ki Allah her şeyi mükemmel bilir, her şeyden hakkıyla haberdardır.*

¹⁷⁹ *Müminler sadece kardeşlerdir. O halde ihtilaf eden kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki O'nun merhametine nail olasınız.*

bakmasının zorunlu olduğunu, şeriat-ı mutahharanın neredeyse bütün hükümlerinin kardeşlik ve vahdet esasını kuvvetlendirdiğini belirtmektedir.¹⁸⁰

Âkif'in yaşadığı yıllarda asabiyet akımlarının Âl-i İmran süresinin 103. ayetinden zikredilen birlik ve beraberlik emrine ters düştüğünü ve sözü edilen birlik ve beraberliğin nasıl zedelendiğini ve tefrikaya neden olduğunu söyleyerek ayet ile bağlantısını ictimâî olarak şu şekilde ifade eder:

“Müslümanlık ırk, renk, lisan, muhit, iklim itibarıyla birbirine büsbütün yabancı unsurlarını aynı milliyet altında cem eden yegâne rabita iken; Hele biz Osmanlılar için dünyada bu rabıtaya dört el ile sarılmaktan başka selamet yolu yokken; Şu son senelerde meydana çıkardığımız kavmiyet, asabiyet gürültülerine şaşmamak elden gelmez! Bu kadar halk-ı Osmanî İslamiye hep tefrika yüzünden mahvoldu; Hem birçoğu gözümüzün önünde kaynayıp gitti de biz hala intibaha gelmiyoruz; hala milleti namütenahi parçalara ayıracak bir siyaset güdüyoruz.”¹⁸¹

Mehmet Âkif, Enfâl süresinin 25. ayetinde izah edilen konuları ele almamanın sonuçlarını izah ederken, ayetteki fitne kelimesinin yaşadığı yıllardaki olaylarla bağlantısını şöyle ifade etmektedir:

“Yazıklar olsun ki kendilerinin pek sağlam Müslüman oldukları iddiasında olanlar çoğumuz bu tehditlerden, bu ihtarlardan zerrece müteessir, hatta haberdar değil. Hayatını bizim ölümümüzde arayan yabancı milletlerle yabancı hükümetlerin aramıza serpiştirdiği nifak, fesat, kavmiyet, cinsiyet, ırk davalarını; hülasa vahdet-i milliyemizi perişan edecek her türlü esbab-ı izmihlal tohumlarını biran evvel büyütme, bir an evvel mahsul verecek devre-i kemaline getirmek için o kadar faaliyet gösteriyoruz ki...”¹⁸²

Mehmet Âkif, birlik ve beraberlik içinde yaşamamanın, tefrikadan fitneden kaçınmanın o dönemdeki Müslümanlar için çok önemli olduğunu Enfâl sûresinin 46. ayetinde şöyle izah eder:

¹⁸⁰ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebülü'r-Reşâd, 20 Haziran, 1328, c.8-1, ad. 184, s. 98.

¹⁸¹ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebülü'r-Reşâd, 01 Haziran, 1328, c.8-1, ad. 184, s. 99.

¹⁸² Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebülü'r-Reşâd, 20 Eylül, 1328, c.9-2, ad. 184, s. 98.

“Yaşamak isteyen millet için ittihadın lüzumu bedihiyyat-ı evveliyedendir. Öyle efradı birbirine kaynamış, heyet-i mecmuası bir bünyan-ı mersus vücuda getirmiş olan cemaatler düşmanın copuyla, tüfengiyle kolay kolay devrilmezler. ‘Kale, içinden fetholunur’ sözü ne büyük bir hakikattir. Müslümanlar için bu hakikatten gafil olacak zaman değildir. Hariçteki düşmanı bırakıp da dâhilde birbirleriyle uğraşmasınlar...”¹⁸³

Mehmet Âkif, Müslümanların yaşadığı zillet ve perişanlık, tefrikayı; sahip oldukları ahlaki değerleri ayetleri ictimâî yönden ele alarak tahlil etmektedir.

Âkif, Allah’ın gösterdiği yoldan gitmeyen, Peygamberlerin sözüne değer vermeyen milletlerin ağır zillete ve yenilgiye düşeceklerini izah ederken Mücadele sûresinin 20-21. ayetlerini kendi dönemine tatbik ederek Allah’ın kitabına dört elle sarılmayanların sonunun hüsrana olacağını belirtmiştir.¹⁸⁴

Âkif birlik ve beraberliği Hucurat suresini tefsir ederken şöyle ifade etmiştir. *Mü’minler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.*¹⁸⁵ Mehmet Âkif, bu ayet buyrulmasına rağmen Müslümanların bu ayetin emrinden, kardeşlikten çok uzak olduklarını anlatmaktadır. Müslümanların camiye, cemaate az gelmelerinden şikâyet eden Mehmet Âkif, namazdan sonra Müslümanların birbirlerine düşman kesildiklerinden, birbirlerine karşı habersiz olduklarından yakınmaktadır.

Âkif, milletin birlik beraberlik içerisinde olması gerektiğini, milletlerin topla, tüfikle, zırhlı ordularla ve savaş uçaklarıyla yıkılmadığına; milletlerin ancak herkesin kendi derdine kendi menfaatine düşüğü zaman yıkılabileceğine dikkat çekmektedir. Mehmet Âkif, cemaate atalarımızın bir ifadesidir diyerek; *kale içinden alınır* sözüne işaret etmektedir. İslam tarihini gözden geçirdiklerinde kuzeyde, güneyde, doğuda ve batıda ne kadar İslam devleti varsa aralarında fitneler, fesatlar olduğu için istiklallerine veda ettiklerine veya başka devletlerin esareti altında yaşadıklarına değinmektedir. Emevîlerin, Abbasîlerin, Fatımîlerin, Endülüslülerin, Gaznelilerin, Moğolların, Selçukluların, Mağrıbluların, İranlıların, Fasluların, Tunusluların ve Cezayirliilerin hep

¹⁸³ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebîlü’r-Reşâd, 20 Haziran, 1328, c.8-1, ad. 184, s. 233-234

¹⁸⁴ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebîlü’r-Reşâd, 20 Haziran, 1328, c.8-1, ad. 184, s. 101-102

¹⁸⁵ Hucurat Suresi, 29/10.

bu ayrılık hislerine kapıldıkları için saltanatlarını kaybettiklerini de cemaate hatırlatmaktadır ¹⁸⁶

Yine Enfal Suresinin sekizinci ayetini ictimâî olarak ele alan Âkif, ayeti şöyle tefsir etmektedir: *Birbirinize de girmeyin ki, ma'neviyâtınız sarsılmasın, devletiniz gitmesin.* ¹⁸⁷

Sen! Ben! Desin efrâd, aradan vahdeti kaldır;
Milletler için işte kıyâmet o zamandır.
Mâzilere in, mahşer-i edvârı bütün gez:
Kânûn-i İlâhî, göreceksin ki, değişmez:
Târih, o bizim eştiğimiz kanlı harâbe,
Saklar sayısız lâhd ile milyonla kitâbe,
Taşlar ki biner parçadır üstünde zemînin,
Ma'nâ-yı perîşânı birer nakş-ı cebînin!
Eczâsını birleştirebildinse elinle.
Gel, şimdi o elfâz-ı perâkendeyi dinle.
“Her hufre bir ümmet, şu yatanlar bütün akvâm;
Encâma bu âhengi veren aynı serencâm!”¹⁸⁸

Ayet-i Kerime’ye uygun olarak şairin ictimâî bağlam olarak yazdığı bu şiirinde birlik ve beraberlik konusu üzerinde yoğunlaşmış olup, toplumda birliğin olmamasının nedeni, insanların birbirine karşı cephe alıp fitne ve kargaşaların oluşmasına bağlanmıştır.

Âkif şiirinde geçmiş tarihi kaynaklardan yararlanarak beyan ettiği bilgilere göre, geçmiş nice kavimlerin birbirine düşmeleri, fesat çıkarmaları nedeni ile yok olduklarını, birçok milletlerden geriye yalnızca bir yığın harabe ve yığıntıların kaldığına değinmiş olup, Müslümanların bu tarihi bilgilerden ders çıkararak birbirine kenetlenip birlik şuuruyla birleşmeleri gerektiğini, aksi takdirde diğer toplumlarda olduğu gibi Müslümanların da aynı şekilde Allah ile karşı karşıya gelebileceğini açıklamaya çalışmıştır.

¹⁸⁶ Ersoy, *Tefsir-i Şerîf*, Sebîlü’r-Reşâd, 20 Haziran, 1328, c.8-1, ad. 184, s. 104.

¹⁸⁷ Enfal Suresi, 8/6. (Ayetin bir bölümü).

¹⁸⁸ Ersoy, *Safahat*, s. 103.

Ayrıca Âkif, Beyazıt Camii'nde yaptığı vaazda Enfal Suresi'nin 56. ayetinin¹⁸⁹ tefsirinde Müslümanların İslam'dan uzaklaştıkça başlarına neler gelebileceğini izah etmiştir. Allah'ın emirlerinin tümünde gerçek hayat olduğunu, bütünüyle bir takım faydaların olduğu ifade eden Âkif, ilahi emirlerin birlik ve beraberliğe davet ettiğini, sorunların kaynağının birlik ve beraberlikten ayrılmak olduğunu söylemiştir.¹⁹⁰

2.2.5. M. Âkif'in Azim ve Tevekkül, Bireysel ve Toplumsal İşlerde İstişareye ve Müşavereye Teşvik Konusunda Kur'anî Referansları

Âkif azim ve tevekkülü birlikte şu şekilde ele almıştır: *Azim ne demektir? Azim bir işle başa çıkabilmek için ona canla başla sarılmaya karar vermek demektir. Tevekkül ise, o işin husûlü için mümkün olan esbâbın hepsini tedarik ettikten sonra Cenâb-ı* Bu açıklamanın devamında ise doğru tevekkül anlayışının şu âyeti kerimelerde bulunduğu dikkat çeker: *Hele o yara aldıktan sonra Allah'ın ve resulünün çağrısına uyup gönül verenlere, hele onlar gibi ihsan ve takvâ sahiplerine pek büyük mükâfatlar vardır. Onlar öyle kimselerdir ki halk kendilerine: Düşmanlarınız olan insanlar size karşı ordu hazırladılar, aman onlardan kendinizi koruyun!' dediklerinde, bu tehdit onların imanlarını artırmış ve 'Hasbunallah ve ni'me'l-vekil/Allah bize yeter. O ne güzel vekildir!' demişlerdir.*¹⁹¹

Mehmet Âkif İslam dünyasının tevekkülü yanlış anladıklarını dile getirmiş gerçek tevekkül anlayışını şu şekilde izah etmiştir:

*"Hele tevekkül... Hiç bizim anladığımız mahiyette mi? Kur'an'ın gösterdiği tevekkül, bütün esbâba sarıldıktan sonra olan tevekküldür."*¹⁹²

Âkif'e göre tevekkül, Kur'an'ın ifade ettiği bütün sebeplere sarılıp insanın elinden geleni yapıp, işi Allah'a havale etmesidir. İnsan önce mücadele etmeli, hak etmeli, daha sonra Allah'ın lütfunu ve inayetini beklemelidir. Hedefe ulaşmanın

---

¹⁸⁹ *Ey İman Edenler, Size hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah'ın ve Resul'ünün çağrısına uyun ve bilin ki Allah, kişi ile kalbi arasına girer. Yine bilin ki, O'nun huzurunda toplanacaksınız. Sadece içinizden zulmedenlere erişmekle kalmayacak olan bir azaptan sakının ve bilin ki Allah azabı çetin olandır.*

¹⁹⁰ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebîlü'r-Reşâd, 20 Haziran, 1328, c.8-1, ad. 184, s. 389.

¹⁹¹ Ali İmran Suresi, 3/172-173.

¹⁹² Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebîlü'r-Reşâd, 20 Haziran, 1328, c.8-1, ad. 184, s. 376.

gerçek yolunun bu olduğunu ifade etmektedir. Bu gerçekte Allah'ın insana verdiği nimetlerin bir şükrün ifadesi olarak görmektedir.

Aynı zamanda Âkif'e göre ehemmiyetli olan başka bir konu da insanın istişare etmesi, müşaverede bulunmasıdır. Bunu da Âl-i İmran suresinin 159. ayetini¹⁹³ ictimâî olarak tefsir ederken şu ifadelerinden anlamaktayız:

“Bütün serâiri kalbin ihata etse, yine,
Danış sahabene dünyaya ait işler için;
...
Verip kararı da azm eyledin mi... durmayarak,
Cenâb-ı Hakk'a tevekkül edip yol almaya bak.”¹⁹⁴

Bu âyetleri Âkif şöyle açıklamaktadır:

“Tedbir biter, tevekkül başlar. Kul esbâba teşebbüs ederek tevfiği Allah'tan bekler. Allah'ın da bu tevfiği kendisinden diriğ etmeyeceğine mutmain olarak azminden dönmez, mesaisinde, mücahedâtında kemâl-i metanetle devam eder, gider.”¹⁹⁵

Âl-i İmran suresinde yer alan *Bir kere de azmettin mi, artık Allah'a mütevekkil ol*¹⁹⁶ kısmının tefsirinde Âkif, Müslümanların tevekkül anlayışlarını, atâlet olarak nitelendirmektedir. İslam'ın emri olmayan bu anlayışı şöyle açıklamaktadır:

“Görülüyor ki tevekkül ile atalet iki müntehadır. Zaten Cenâb-ı Hakk'ın emrettiği tevekkül de budur. Şeyh Muhammed Abduh'un dediği gibi kaza ve kader akidesi cebrîlik şenaatinden tecerrüd ederse azim, cür'et, istihkar-ı hayat, şecaat gibi secâyâyı fâzılanın kâffesi bu akidenin etrafında pervane gibi dönmeye başlar.”¹⁹⁷

¹⁹³ (...) İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et. (ona dayanıp güven).Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.

¹⁹⁴ Ersoy, *Safahat*, İstanbul, 2006, 102.

¹⁹⁵ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebîlü'r-Reşâd, 3 Şubat, 1337, c.3, ad. 467, s. 293-296.

¹⁹⁶ Ali İmran Suresi,3/159.

¹⁹⁷ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebîlü'r-Reşâd, 28 Ağustos, 1329, c.10, ad. 258, s. 381.

Âkif Rum Süresi 50. ayetin¹⁹⁸ tefsirinde şunları zikrediyor:

“Çık da bir seyret bahârın cûş-i rengâ-rengini;
Nefh-i Sûr'un dinle mevcâ-mevc olan âhengini!
Bir yeşil kan, bir yeşil can yağdırıp, kudret, yere:
Yemyeşil olmuş, fezâ, gömgök kesilmiş dağ, dere.
En kısır toprak doğurmuş, emzirir birçok nebat;
Fıskırır bir damlacık ottan, tutup sıksan, hayat!”¹⁹⁹

Şiirin temelini oluşturan ana kavram, ayette geçen diriliş, rahmet kelimesi Allah'ın rahmetinden ümit kesilmemesi gerektiğini Rum suresinin 50. ayetinin tefsirinin yapıldığı bu şiirde tabiatın bahar ile yeniden dirilişi, Allah'ın rahmetinden ümit kesilmemesi olarak değerlendirmektedir. Allah ölü toprağı bahar ile nasıl dirilttiğini, insanı da yeniden ümitlerinin olması gerektiğini ifade ediyor. Şiirde anlatılmak istenen şairin, yeşilin, yaprakların, tabiatın ruhu olduğunu izah edip, insanların da duygularının olması gerektiğini ifade etmektedir. Hissiz ve ruhsuz insanlardan oluşan bir milletin sonunun hüsrân olduğunu bildirmektedir. Şiir ölü tabiata can veren Allah'tan (c.c.), İslam milletine de can vereceği azmini kaybetmemeleri gerektiğidir.

Âl-i İmran Sûresi 159. ayetin²⁰⁰ tefsirinde de şunları ifade etmektedir:

“Allah'a dayanmak mı? Asırlarca dayandık!
Düştükse bu hüsrâna, onun nârına yandık!
Yetmez mi çocukluktaki efsâneye hürmet?
Dersen ki: Ufuklarda bir aydınlık uyansın;
Mâzîyi ateş vermeli, baştanbaşa yansın!
...
“Allah'a dayandım!” diye sen çıkma yataktan...
Ma'nâ yı tevekkül bu mudur? Hey gidi nâdan!
Ecdâdını, zannetme, asırlarca uyurdu;
Nerden bulacaktın o zaman eldeki yurdu?
Üç kıt'ada, yer yer, kanayan izleri şâhid:
Dinlenmedi bir gün o büyük nesl-i mücâhid.
Âlemde "tevekkül" demek olsaydı "atâlet";

¹⁹⁸ “Allah'ın âsâr-ı rahmetine bir baksana! Toprağı öldükten sonra tekrar nasıl diriltiyor? İşte O Allah, bütün ölüleri tekrar diriltecek. Hem O, her şeye kâdirdir.”

¹⁹⁹ Ersoy, *Safahat*, s. 231.

²⁰⁰ “Bir kere de azmettin mi, artık Allah'a dayan...”

Mîrâs-ı diyânetle yaşar mıydı bu millet?

...

Ey yolcu, uyan! Yoksa çıkarsın ki sabaha:

Bir kupkuru çöl var; ne ışık var, ne de vâha!"²⁰¹

Millî şair Mehmet Âkif de şiirinde daha çok tevekkül kavramı üzerinde durmuş ve bu kavramın toplumda yanlış anlaşılması eleştirisini yapmıştır. İslâm dünyasının içinde bulunduğu acıklı durumun bu yanlış anlaşılmadan olduğunu geçmişteki başarılarının da bu kavramlara bağlı olduğu belirtmiştir. Bunlardan yola çıkarak tevekkül kavramının gerçek mahiyeti ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Mehmet Âkif, tevekkül ve azim kavramlarının birbirinden ayrı olamayacağını düşünmüş, bu iki kelimenin birlikte anlam kazandığına dikkat çekmiştir. Millî şair, Âl-i İmran Sûresinin 159. ayetini tefsir ettiği bir makalesinde tevekkül ile azmi İslam'ın iki büyük rüknü olarak görmüştür.²⁰²

Şiirde vurgu yapılan konulardan biri de tevekkül ve adalet arasında olan bağıdır. Müslümanların yanlış anlayarak her şeyi Allah'a (c.c) havale etmeleri ve bunun için gerekli çaba göstermemeleri onların tembelleşmesi olarak değerlendirilmiştir.

*Onları affet, onlar için mağfiret dile; iş hakkında onlara danış; bir kere de karar verdin mi Allah'a (tevekkül et) dayan...*²⁰³

“Tevekkül olmaya görsün yürekte azme refik;
Durur mu şevkine pervâne olmadan tevfik?
Cenâb-ı Hak ne diyor bak, Resûl-i Ekrem'ine:
“Bütün serâiri kalbin ihâta etse, yine,
Danış sahâbene dünyâya âid işler için;
Rahîm ol onlara... Sen, çünkü, rûh-i rahmetsin.
Hatâ ederseler aldırma, afv et, ihsân et;
Sonunda hepsi için iltimâs-ı gufrân et.
Verip kararı da azm eyledin mi... Durmayarak,
Cenâb-ı Hakk'a tevekkül edip yol almaya bak.”
Demek ki: Azme sarılmak gerek mebâdîde;
Yanında bir de tevekkül o azmi teyîde.
Hülâsa, azm ile me'mûr olursa Peygamber;

²⁰¹ Ersoy, *Safahat*, s. 238.

²⁰² Ersoy, *Tefsir-i Şerîf*, Sebîlü'r-Reşâd, 8 Ağustos, 1329, c.10, ad. 258, s. 381

²⁰³ Ali İmran Suresi, 3/159.

...
Ayırmaz onları, bir addedip tevessül eder...
Açıķça söyleyelim: Azm eder, tevekkül eder.
Ne din kalır, ne de dünya bu anlaşılmazsa...
Hem anlayın bunu artık, hem anlatın nâsa.”²⁰⁴

Âkif, bu ayeti şöyle tefsir etmektedir: Şiir “tevekkül” kavramının öneminden ve Müslümanların bu kelimeyi sosyal açıdan yanlış anladıklarından bahsetmektedir. Şiirin ana temasında “azim” ve “tevekkül” kelimeleri arasındaki yakınlığı ortaya konulmakta ve âyet-i kerime ictimâi olarak devreye sokulmaktadır. Âkif, azim ve tevekkülü, Müslümanların fert ve toplum olarak sarılmaları gerektiğini belirterek, bir peygamberin dahi tevekkül ile mükellef olduğunu ifade etmektedir. Tevekkül ve azim, toplumun içtima olarak İslam’ın en temel iki rüknü olarak ifade edilmektedir. Azim ile tevekkül gereğince iyi anlaşılıp, Müslümanlığın bir şartı olarak görülmezse, dinin de dünyanın da elden gideceğı izah edilmektedir.

Yine Âkif Taha suresini²⁰⁵ *Sebilü’r-Reşad*’ta tefsir ederken; söz konusu ayetin peygamberimize ve topluma ümit aşladığını, *Efrad-ı millet arasında haksız bir ye’sin, manasız bir bedbinliğin günden güne şiddetini arttırmak şartıyla hüküm sürdüğünü görüyoruz. Mübeccel bir maksad uğrunda bütün mesâsini, bütün mücâhedatını heder olmuş gören bir adam bile ye’se düşmemelidir.*²⁰⁶ sözleriyle ifade etmektedir. Millettin ümidini kesmemesi gerektiğini izah ederken ayeti ictimâi olarak değerlendirmiştir. Topluma azim aşlamaya çalışmıştır.

2.2.6. M. Âkif’in İyiliğı Emretmek ve Kötülükten Uzaklaştırmak Konusunda Kur’anî Referansları

*Siz iyiliğı emreyler, kötülükten nehyeder, Allah’a inanır olduğunuzdan, insanların hayrı için meydana çıkarılmış hayırlı bir milletsiniz.*²⁰⁷

“Bir zamanlar biz de millet, hem nasıl milletmişiz:
Gelmişiz, dünyaya milliyet nedir öğretmişiz!

²⁰⁴ Ersoy, *Safahat*, İstanbul, 2006, 127.

²⁰⁵ *Firavuna gidiniz, o, çünkü çok azdı. Kendisine yumuşak söz söyleyin belki aklını başına alır yahut içine korku düşer.*

²⁰⁶ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebilü’r-Reşad, 19 Nisan, 1328, c.8-1, ad. 250, s. 153.

²⁰⁷ Ali İmran Suresi, 3/10.

Kapkaranlıkken bütün afakı insaniyyetin,
Nur olup fişkirmışız ta sinesinden zulmetin;
Yarmışız edvar-ı fetretten kalan yeldaları;
Fikr-i ferda doğmadan yağdırmışız ferdaları!
Öyle ferdalar ki: Kaldırmış serapa âlemi;
Dideler bir cavidani fecrin olmuş mahremi.
Yirmi beş yıl, yirmi beş bin yıl kadar feyyaz imiş!
Bak ne ani bir tekâmül! Bak ki: Hala mündehiş
Yad-ı fevka'l-ı i'tiyadından onun tarihler;
Görmemiş benzer o müthiş seyre, hem görmez beşer,
Bir taraftan dinimiz, ahlakımız, irfanımız;
Bir taraftan seyfe makrun adlimiz, ihsanımız;
Yükselip akvamı almış fevc fevc ağuşuna;
Hepsi dalmış vahdetin aheng-i cuşâcuşuna,
Emr-i bi'l ma'ruf imiş ihvan-ı İslam'ın işi;
Nehy edermiş, bir fenalık görse, kardeş kardeşi.
Kimse haksızlıktan etmezmiş tegafül ihtiyar;
Ferde raci' sadmeden efrad olurmuş lerzedar.”²⁰⁸

Âkif; ümmetin hayırlı oluşunu, diğer ümmetlerden üstün oluşunu “iyiliği emretmeye, kötülüğü yasaklamaya, nehy etmeye ve Allah’a iman etmeye bağlamaktadır”. İctimâî bağlamda, onlar iyiliği emrederken, kötülükten men ederken zayıf olanlar güçlü olanlardan korkmazlar. Allah’a öyle bir iman ile bağlıdırlar ki imanları duygularına, akıllarına ve kalplerine hâkim kimselerdir diyerek tefsir eder. Ayrıca Âkif, emri bil ma'ruf nehyi anil münker'i yapanların en hayırlısını hicret eden Müslümanlar olduğunu ve gerçek ümmet olarak değerlendirmektedir.²⁰⁹

Âkif, şiirin devamında ictimâî bağlam olarak ele almış olduğu ayette; Hz. Muhammed'in ümmetini, iyiliği emreden, kötülüklerden nehyeden insanlardır, diye tarif etmiştir.

---

²⁰⁸ Ersoy, *Safahat*, s. 126.

Ayette geçen *ümme*t kelimesini *millet* olarak ifade etmektedir. Millet kelimesini, kavmiyetçilik ve ırkçılık olarak kullanmadığı malumdur. Âkif *millet* kelimesini farklı kavimlerin, İslam ve Kur'ân bağı ile bağılı insan topluluğu olarak ele almıştır. Bizim de yapmış olduğumuz tespite göre şairin millet tarifinin temel unsuru İslam Dini'dir.

Şiirin ilk kıtalarında Müslümanlara ait özellikler ele alınmış olup ilk dönemlerinden itibaren, insanları zulmetten aydınlığa kavuşturan, bütün insanlığın kurtuluşu için çaba sarf eden insanların, gerçek Müslüman olduklarını belirtmektedir. İnananların gerçek manada İslam'a sarılmaları neticesinde bütün insanlığa medeniyet getirmiş olup, Müslüman toplumların ilerlemesini iyiliği emredip, kötülükten sakındırmalarına bağlamıştır.

Şair bunları tefsir ettikten sonra, Müslümanların gerilemesini İslam'dan uzaklaşmalarına bağlamıştır:

*Onlara: Yeryüzünde fesat çıkarmayın denildiği zaman, Biz ıslahtan başka bir şey yapmıyoruz derler. Gözünü aç, iyi bil ki: Onlar yok mu, işte asıl müfsid onlardır, lâkin farkında değiller.*²¹⁰

“Ey hayâ nâmında bir hissin vücûdundan bile,
Pek haberdâr olmayan yüzsüz, hayâsız! Bak hele!
Arkasından taklak attın en denî bir şöhretin;
Düştü takken, çıktı cascavlak o kel mâhiyyetin!
Bir külâh kapmaksa şayet bunca hırsın gâyesi;
Kendi nâmûsun olur er geç onun sermâyesi.
Yoksa, nâmûsuyle, vicdaniyle halkın oynama...
Sonra kat kat nâsiyenden sarkacak birçok yama!
Bir kızarmaz çehre bulmuşsun ya, ey cânî, bürün;
Hem bütün dünyâyı ifsâd eyle, hem muslih görün!
Kendi ırzından cömert olmaksu mu`tâdın eğer;
Kendi mâlidir senin, hakkın tasarruf, kim ne der?
Milletin, lâkin henüz ma'sûm olan evlâdına,
Verme bir mel'un temâyül mübtezel mu'tâdına!
Biz ki her mevcûdu yıktık gâyesiz bir fikr ile;

²¹⁰ Bakara Suresi, 2/11-12.

Yıkmadık bir şey bıraktık... Sâde bir şey: Âile.
Hangi bir bünyânı mahvettik de ıslâh eyledik?
İşte vîran memleket! Her yer delik her yer deşik! ²¹¹

2.2.7. M. Âkif'in Toplumdaki Fesat'ın Islahı Hususunda Kur'anî

Referansları

Şair "iyiliği emr, kötülüğü nehyetmek" ile ilgili ayetin tefsirinde kullandığı dizelerini burada da ifade eder fakat bu defa konu "fesat ve "ıslah" dır. Aile mefhumunun önemini şiirinin devamında vurgular ve toplumun mihenk taşı olan ailenin bir inkılap içine sokulduğunda, toplumun yıkılacağını ifade eder.

Aynı zamanda ikiyüzlü münafıkların dünya menfaati için, dini ikinci plana attıklarını izah edip bunun ne denli kötü bir iş olduğunu da beyan etmeye çalışmıştır.

Âkif, ictimâî hastalıklardan en açık olanının, Müslümanların dost ve düşmanını iyi tanımamaları ve ferasetten habersiz olmaları olarak belirtir. O, kendi menfaatini ilah edinen²¹², riyakâr ve gösteriş düşkünün inanların sürekli uyanıklık halinde olmalarını gönülden arzularak şöyle ifade eder:

"Sanma, hey kukla kıyafetli adam, hey sersem!
Herifin ağzı "samed", midesi yüzlerce sanem."²¹³

Samed ismi, Cenab-ı Hakk'ın en güzel isimlerinden birisidir; sanem ise put anlamına gelmektedir. Âkif, şiirin devamında ikiyüzlü, sadece menfaatini düşünen, kişilik ve şahsiyeti bozuk münafıkları anlatmaktadır. Şiirde de anlatıldığı gibi münafıklar, Allah, Kur'an, peygamber ve kutsal değerleri dilleriyle söylerler; fakat onları kalbinde yüzlerce put ve nifak hastalığı vardır²¹⁴. Münafıklar, bu değerleri,

²¹¹ Ersoy, *Safahat*, s. 98.

²¹² Furkan Suresi, 25/43; Casiye Suresi 45/23.

²¹³ Ersoy, *Safahat*, s. 124.

²¹⁴ Bkz. Bakara Suresi 2/8-14; Nisa Suresi 4/60-81; Maide Suresi 5/61; Tevbe Suresi 9/56-62; Munafikun Suresi 63/1-8.

aptalları aldatmak için söylenen hezeyanlar olarak telakki ederler²¹⁵. Âkif, münafıkların bu tutumunu şöyle dile getirir:

“Hezeyan, sorsanız, Allah; kezeyan Peygamber;
Din vatan, aile, millet gibi yüksek hisler,
Ahmak aldatmak için söylenilir şeylermiş...
Bu hurafatı hakikat diye kim dinlermiş?”²¹⁶

Münafıkları anlatan *Onlara: Yeryüzünde fesat çıkarmayın denildiği zaman, Biz ancak ıslâh edicileriz derler. Kesin olarak biliniz ki, onlar ancak kötülük yayan bozgunculardır, lâkin, anlamazlar.*²¹⁷ Ayetlerini başlık olarak verdikten sonra onlarla ilgili olarak mısralarını sıralar:

“Bir kızarmaz çehre bulmuşsun ya ey canı, bürün;
Hem bütün dünyayı ifsad eyle, hem muslih görün.
Şarka bakmaz, Garb'ı bilmez, görgüden yok vayesi
Bir kızarmaz yüz, yaşarmaz göz bütün sermayesi! ...”²¹⁸

Âkif, yaşamı boyunca ikiyüzlü, şahsiyetsiz riyakâr ve dalkavuk insanlardan nefret etmiş ve onlarla irtibatını kesmiştir. Fakat hayatının sonlarına doğru *ikiyüzlüleri artık sever oldum; çünkü yaşadıkça yirmi yüzlü insanlar görmeye başladım* demek zorunda kalmıştır.²¹⁹

Âkif, Müslümanların şuurlu ve bilinçli olmaları gerektiğini, kendini yetiştirmiş münafıkların söylediklerine aldırnamaları gerektiğine vurgu yapmaktadır. O dönemde, hak ehli gibi görünen münafıkların halkın dini namusu ve inancı üzerinde oyunlar oynamaya çalıştıklarına, Müslümanların uyanık olmaları gerektiğine vurgu yapmaktadır.

“Ey vatansız derbederler, ey deni kundakçılar!
Milletin, az çok, durun bir dini, bir namûsu var.

²¹⁵ Sadık Kılıç, *Kur'an'a Göre Nifak Kavramı*, İstanbul 1982, s. 95.

²¹⁶ Ersoy, *Safahat*, s. 121.

²¹⁷ Bakara Suresi, 2/11-12.

²¹⁸ Ersoy, *Safahat*, s. 223.

²¹⁹ Ertuğrul Düzdağ, *Mehmet Âkif Tefsir Yazıları*, Ankara 2006, s. 46.

Şimdi nevbet onların... Yansın da onlar öyle mi?
Tarımâr olsun bütün bir Müslümanlık âlemi...²²⁰

Âkif ayet yorumuna ictimâî tefsir bağlamında baktığımızda verdiği mesaj cümlesinin *kişinin inandığı, kendi inancı için ne dediği önemli değil, Cenab-ı Hakk'ın kişinin inancına ne dediğinin önemli olduğuna vurgu yaparken bunu toplumda yaşayan insanların samimi olması gerektiğine ve toplumun da bu minvalde düzgün olacağını ifade etmektedir* olduğu görülebilir.

2.2.8. M. Âkif'in Dini ve Tabi İlimlerin Eğitiminde Kur'ânî Referansları

Âkif'e göre din eğitimini yapacak kişinin, toplumun gerçek durumunu yakından bilen, durum tesbiti yapabilen, milletinin özelliklerini bilen ve doğru kavrayabilen, söz usulüne sahip olan, bunu yaparken de gerçekleri yumuşak üslubla ifade edebilen, yanlış yerlere çekebilecek sözleri sarf etmeyen, *Bazen en temiz bir hakikati, en murdar küfürle kabul ettirmek isteriz.*²²¹ diyerek kırıci ve sert ifadeleri benimsemez. Bu iş sabır ve hoşgörü ister. Eğitimde yumuşak söz fitrat kanunudur. Nitekim Hz. Peygamber, mucizeler gösterme imkanına rağmen, Allah'ın yoluna davette sert ve kırıci olmamış, güler yüzlü olmuştur.²²²

Din öğreticisi kendisi hak üzerine olmalıdır. Bu hal ile birlikte hakkı tavsiye etmeli, söz ve davranış tutarlılığına sahip olmalıdır.²²³

Âkif'e göre din eğitimcisi Peygamberin yaptığı gibi yapmalı, insan tabiatına uygun davranışlarda bulunmalı, öğrencisini işlemelidir.

Talebenin özelliği ise öğrenmek, erdem ve yaptığı işi en iyi şekilde yapmak olmalıdır. Âkif bu durumdaki Asım'a planlı ve bilinçli olmasını, imkan bulduğunda ilim için Avrupa'ya bile gitmesi gerektiğini tavsiye eder.

Üzerinde hassasiyetle durduğu Asım tavsiyesi:

²²⁰ Ersoy, *Safahat*, İstanbul, 2006, s. 198.

²²¹ Ömer Rıza Doğrul, *Kur'an'dan Ayetler ve Nesirler*, İstanbul, 1982, s. 62.

²²² Doğrul, *Kur'an'dan Ayetler ve Nesirler*, s. 63.

²²³ Doğrul, *Kur'an'dan Ayetler ve Nesirler*, s. 63.

“Ama ‘katil’ deseler oğluma, yahut maktul
O zaman işte benim akıbetim çok meçhul”²²⁴

Kur’ân-ı Kerim’de *Varın ona yumuşak söz söyleyin, olur ki nasihat dinler, yahut korkar*²²⁵ ayet-i kerimesi Musa peygamber ile kardeşi Harun Peygamber’in, Firavun’a tevhide davete gönderildikleri zaman nasıl yapmaları gerektiği tutum ve davranış hakkında bir metod göstermektedir. Yine Kur’ân’da *Rabbinin yoluna hikmetle, güzel nasihatle, çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et.*²²⁶ Ayet-i Kerimesi din adamı ve talebe olmadaki ictimâî yönünün nasıl olması gerektiğini, eğitimci yönünden kapsayıcı bir yol çizmektedir.

Bunun için din adamı ve talebe, kabiliyetiyle birlikte, yaş, akıl ve seviye yönünden durumlarını göz önünde bulundurularak, derslerini vermeleri gerektiğini ifade etmiştir. Âkif, bu inceliği hesap ederek din adamlarının ve talebelerinin cahilce tutumlarını şu şekilde tenkid etmektedir:

“Erbabı-ı fikir ve nazarımız, hayalen göklerde uçarlar da nasib-i nurunu, maddeten bağlı bulunduğu topraktan bekleyen şu milyonlarca halkı bir kere olsun hatırına getirmezler. Hepimiz velinimeti bulunan, köylü dediğimiz sınıfı hiç düşünmemek, zavallıya hâlâ Aşık Garib’ler, Aşık Kerem’ler okutmak en büyük bir vefasızlık olmuyor mu?”²²⁷

Âkif, takip edilecek din adamı ve talebe olmadaki yol haritasını şu şekilde tarif etmektedir: *Bizim için, halka söyleyecek eserler lâzım. Altyüz küsür seneden beri sadece havassı düşüne düşüne avam olmuş gitmişiz.*²²⁸

Buna göre halk ile aydın arasındaki kopukluğun olmamasını, talebe ve din adamı arasındaki kopukluğun olmaması ile izah etmektedir. Toplumun ileri gelenleri ile talebelerin hedefi anlaşılmalı olmalıdır. Eğer ki toplumun değerleri göz önüne alınarak eğitimin hedefi, bunu sunacak kişilerin bunu dikkate almaları gerektiğidir. Buradaki eğitimin, din adamının ve talebenin hedefi milletin müsbet değerleriyle

²²⁴ Ersoy, *Safahat*, s. 202.

²²⁵ Taha Suresi 20/40.

²²⁶ Nahl Suresi, 16/125.

²²⁷ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebülü’r-Reşâd, 19 Nisan, 1328, c.8-1, ad. 250, s. 332.

²²⁸ Ersoy, *Tefsir-i Şerif*, Sebülü’r-Reşâd, 19 Nisan, 1328, c.8-1, ad. 250, s. 154.

barışık olmalıdır. Müsbet hedeflerin ölçüsünü hak olarak ele almak gerekmektedir. Kişiyeye göre hak kavramı olmuş olsa birlik ve beraberlik sağlanamaz. Çeşitli hak kavramlarının, zorlamaları ve dayatmaları getirdiği görülür. Din adamları ve eğitimcilerin bu dayatmaları, ictimâî hayatta baskıya yol açtığına şahit olunmaktadır. Bu halde toplumun her kesimiyle özellikle din adamlarının bunlara çok dikkat etmesi lazımdır. Âkif, din adamlarının ictimâî hayattaki önemini şu şekilde izah etmektedir:

“Bir cerideyle,hemen başlayıverdim va’za
Zaten en başlıca yol,halkı,budur ikaza
Medeniyetteki insanlar için matbuat
Şimdi kürsülerin en yükseği.”²²⁹

Dizelerde din adamlarının hitabına ve basının eğitim konusundaki önemini vurgulamaktadır.

Âkif, ictimâî hayatta talebeye aşıl原因an korku ve güvensizliğe dayalı bir eğitim anlayışının müsbet bir netice vermeyeceğini ifade etmektedir.

Bu müsbet olmayan davranışların itâatkar nesiller meydana getirebileceğini ifade etmektedir. Aslında yeni buluşlar yapan, teşebbüs eden kendine güvenen vatanına milletine faydalı nesiller yetiştirmemiz gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Âkif’in istediği talebe ve eğitim anlayışı korkutma ve kendine güvensizlik yerine talebenin kendisini hür bir şekilde anlatabileceği, korku ve güvensizlik yerine kendi kabiliyetlerini ortaya çıkartmasına fırsat veren ümitli, saygılı kendine güvenen bir talebe yetiştirilmesidir. Âkif bu olayı şöyle ifade etmektedir:

“Bana dünyaya çıkarken ‘batacağsın’ dediler..
Çıkmadan batmayı öğren,ne kadar saçma hüner!”

Âkif’in şikayet ettiği konu aslında bu durumdur. Ona göre ilk önce talebe ve din adamının plan ve projesinde ümit aşıl原因amak ve sevgi ağırlıklı eğitim olması gerektiğidir. Bu kesimin bunu sağlama zorunluluğu vardır. Bunun için de çalışmayı

---

²²⁹ Ersoy, *Safahat*, s. 165.

genel kural haline getirerek ve bunu da sabırla metanetle yapması gerektiği ve yukarıda geçen ayetin ışığında gerçekleştirilmesi gerektiğidir. Bu şekilde özverili olanların geleceğe ait olumlu bir şekilde motive oldukları görülür. Bunu da Âkif bir şiirinde şöyle izah etmektedir:

“Bir ışık gösteren olsaydı, eğer tek bir ışık,
Biz o zulmetleri bin parça edip çıkmıştık,
İki üçyü senedir serpmiyor bizde sebâb;
Çünkü biçarenin ötesine imân harab”²³⁰

Âkif’e göre ümitsizliği ortadan kaldırıp, azmi öne almalı, imâna, şevkle çalışmaya ve ilme sarılmalıdır.²³¹ Bu da tam donanımlı bir talebe neslinin akıl ve kalp bütünlüğüne sahip olunmasıyla ulaşılabilir. Bu talebe neslinin görevi de toplumda güçlü nesillerin ortaya çıkmasını sağlamaktır. Bunu meydana getirecek de gelecek neslin inanç ve hareket birlikteliğidir. Fakat tüm mesele talebeyi yetiştirecek din adamının da izleyeceği yol sevgi ve onlara gelecekle ilgili tam donanımlı bilgi vemektir. Daha sonra da gençliğin ictimâî hayatta gerçeklerle karşı karşıya kalınca tüm gerçekleri kavramayabilme ve bunu yorumlama bilinçinin verilmesidir.

Âkif’e göre eğitim imkanında herkese eşit olarak sağlanmalı, talebedeki imkansızlıklar yüzünden bu boşa çıkartılmamalı, topluma yön verme din adamlarının bu olayları iyi tesbit ve değerlendirmelidir.

Âkif bu olayı *Küfe* isimli şiirinde onüç yaşında olan, okuma imkanı verilmeyen bir talebeye halka seslenişini ve isyanını şöyle anlatır:

Hasanın zeki bir talabe olmasına rağmen, babasından kalan bir küfe ile ailesine ve kardeşlerine bakmak zorunda kalması ve toplumun ona yardımcı olmamasını, Hasan’ın hayatını, yükünü omuzlaması anlatan bu şiir dıramatik olarak kısaca şöyledir:

---

²³⁰ Ersoy, *Safahat*, s. 409.

²³¹ Ersoy, *Safahat*, s. 409.

“Okulda, sıcakta sınıfta arkadaşları ve öğretmenleri arasında değil, sokakta, yağmur altında, soğukta ve hayatın acımasız çarkları arasında, sırtında kitapları ve çantası yok.Eski küfe ve küfenin içinde başkalarının yükleri...”²³²

Diğer bir taraftan da imkan verildiği halde değerlendiremeyen bedbahtları şöyle dile getirir:

“Al okut, Avrupalı tahsili, desinler gönder,
Servetinden bölerek, namütenahi para ver
Sonra bir bak ki...meğer karga imiş beslediğin”.²³³

Âkif’e göre toplumun bir kesimi din adamı ve eğitimcisinin yokluğundan okuma imkanı bulamazken, geçim sıkıntısı yüzünen imkan bulamayan talebenin de olmayışı, eğitimin Avrupa’da arayan gençliği de içine sindirememiştir. Toplumun içtima hayatında farklılaşması, bu gibi yaklaşımlarla insanların milli ve dini değerlerden uzaklaşması din adamları, talebe ve muallimin bir motivasyon ortaya çıkaramamasındandır.

bir toplumun, okul açarak, bu okula durumu olanlar gitsin, okusun, gidemeyen talebe okumasın, düşüncesiyle hareket etmesi yanlıştır. Tahsil imkanı bulamayan talebe milletin faydasına daha çok başarı sağlayabilir. Fakat bu imkanı bulamayan talebe ictimâî hayatta yok olur gider. Eğitim ve öğretim imkanı her talebeye eşit olmalıdır. Talebe olmak isteyen her genç bunun içerisinde yer almalıdır. Eğer maddi imkanları yetersizliği sebebiyle bu imkanlardan yoksun kalan talebeler varsa, toplum ve devletin yardım etmesidir.

Bir de Âkif talebenin eğitiminde herkesin her işten anlamasının yanlışı olduğunu, en iyisini yapmasını beklemenin ne kadar yanlışı olduğuna vurgu yapmaktadır. Özellikle günümüzde ilmin ve bilginin çoğaldığını, uzmanlık bölümlerinin çeşitliliğini ve ictimâî hayatta iş bölümünün daha önemini arttığını, talebeye verilecek eğitimin planlı ve programlı olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Âkif şiirinde;

---

²³² Ersoy, *Safahat*, s. 25.

²³³ Ersoy, *Safahat*, s. 167.

“Sokarsa burnunu, herkes düşünmeden işe;
Kalır selamet-i milliyemiz, öbür gelişe!
Neden vezâifi taksime hiç yanaşmıyor?”

diyerek eğitimde uzmanlığa ve konuyu iyi bilenlerin hakimiyetine dikkat çeker.

Talebeye ders verecek kişilerin sadece kendi işin yapmaları gerektiğini, başka işlerle meşgul olmaması gerektiğini, böyle olmazsa verimlilik olamayacağını ifade etmektedir. Din adamının ve öğreticinin ek iş yapmaması gerektiğini *İşin adamlarını bulmak lazımdır. Sabahleyin fakih, sular kararınca edib, yarın, siyasetin kurdu, ertesi gün içtihada pey vuran olmamak gerekir.*²³⁴ sözleriyle ifade eder. Böyle bir durumun sağlıklı olmayacağını izah etmektedir. Âkif toplumun muallimlerini çekirge ordusu ile eş değer tuttuğunu şu şiirinde ifade eder:

“Muallim ordusu derken, çekirge orduları
Çıkarsa ortaya artık hesap edin zararı”²³⁵

Âkif’e göre, talebeye verilen bilgilerin amacı ve hedefi olmalıdır. Talebeye çizilen hedefin de maddi ve manevi birikimlerden oluşması gereklidir. Talebeye verilen ilim, öğrenmek için öğrenmek olmamalı, bu iş plan ve gaye dahilinde gerçekleşmelidir. Din adamının, talabeye vereceği ilim onun dünyasına ve ahiretine yönelik olmalı, hayatta karşılaşacakları zorlukların üstesinden gelmelidir. Talebeye öğetilecek ilim pratikten uzak olmamalı, teorik verilen bilgilerin uygulamaları da verilmeli, insanın amacına uygun olmalı, nazariyetlere boğulmamalıdır. Bu sebeple Âkif şiirinin bir bölümünde. *Nazariyatta boğulmakla geçen ömre yazık.*²³⁶ diyerek, talebeye anlatılan ilmin ameli olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte *Tüm bunları sağlayacak olan maariftir. İbn Rüşd, İbn Sina, Gazali, Seyyid Şerif Cürçani, Razi gibi alimler çıkaramayan eğitimin anlayışını tenkid eder. Bunun için kafaların içini nizama sokmak gerekir. İlim hayata fayda vermelidir.*²³⁷

Âkif’e göre, din eğitiminde pozitif ilimlerin tespit ettiği ilimler sonucunda elde edilen bilgiler, dini açıklamalardan bütünü ile ayrı tutulduğunda taassub meydana

²³⁴ Ersoy, *Safahat*, s. 278.

²³⁵ Ersoy, *Safahat*, s. 281.

²³⁶ Ersoy, *Safahat*, s.183.

²³⁷ Ersoy, *Safahat*, s. 281.

gelebilir. Din eğitiminde gerçek sonuç alınabilmesi için, bilim, fen, teknik ve beceriyi marifet olarak değerlendirirken, ahlâki değerleri fazilet olarak nitelendirmektedir. Bu iki kavram mutlaka birleştirilmelidir.

Kalem suresi 4. ayette geçen *Şüphesiz ki sen büyük bir ahlak üzeresin*²³⁸ ayetinde buyrulduğu gibi, Peygamberimizin ahlâkı olmalı ve bu anlatılmalı, tek başına verilen ilim, talebeye yükseklik vermeyeceği için, fazilet duygusunun temeli ahlak olmalıdır.

Âkif'e göre verilen din eğitim ilmi anlayışta olmalıdır. *Üçyüz yıldan beri marifetten uzak kalarak, gelişen ilmi anlayışların takip edilmemesi sonucunda medreseler ve Bab-ı Fetva denilen dairenin, ümmi koğuşu olmasını eleştirir.*²³⁹

Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi, talebeye verilen din eğitimin bilimsel anlayış içerisinde olması nasıl gerekiyorsa hayatla ahlâkla ilgili ve yanlıştavır alma ile ilgili davranışlar oluşturmaya yönelik olmalıdır. İctimai olarak toplumu motive etmede, güzel davranışlara yönlendirmede din adamının, yetiştireceği talebenin eğitiminde din eğitiminin ne kadar etkin olacağıdır. İctimai toplumun maddesini ve manasını kurtarmalıdır.

Müslümanlık tek başına ismi içermemeli bütün olarak bir duruş olmalıdır. Bunun içindir ki yanlış tutum ve davranışlardan kurtularak, temel kaynaklara yönelik bir çalışma sonucunda din, gerçekleri anlatmalı, bu sayede dini taklid, dünyasi taklid, adetleri taklid, kıyafeti taklid, selamı taklid, kelamı taklid olmasın. Şayet her şeyi ile taklit bir toplum olursa, birlik meydana getiremezler.²⁴⁰

Esas kaynağa dayandırılmayan bir dini anlayışın toplumun cahillikten kurtulması beklenemez. Asıl ölçü dinin temel kaynağı olan Kur'ân olmalıdır. Bunun için genelde kaleme aldığı yazıları Kur'ân'a dayandırmaktadır, bunu da ictimâî olarak ele almıştır. Âkif Kur'ân-ı Kerim'den deliller getirdiğinde ikna olmayan kimselere şöyle cevap verirdi: *Durun, ben size 'Avrupa âyetleri okuyayım...ilim adamlarının*

---

²³⁸ Kalem Suresi, 68/4.

²³⁹ Ersoy, *Safahat*, s. 411.

²⁴⁰ Bakara Suresi 2/171.

neler dediklerini, hangi memleketlerde o meselenin ne şekilde uygulandığını sayar dökerti.²⁴¹ Bu cevapla, karşısındakini ikna ederken, diğer yandan da muhatabının mantığını eleştirmektedir.

Bu tutumları ile Âkif, *ictimâî problemleri ayetlerle çok açık bir şekilde tahlilini yapar ve bu tahlilde asıl maksadı, düşmanı rezil etmek değil, toplumun ictimâî hastalıklarını çözmeye bakımından çareler aramaktır.*²⁴²

Âkif, din adamında ve eğitimcisinde olması gereken nitelikleri şöyle değerlendirmektedir:

Din adamı hayatı iyi kavramalı, gerçekçi olmalı, milletinin özelliklerini iyi bilmeli, söz söyleme üslubunu iyi bilmeli, gerçekleri izahda yumuşak ve tatlı bir üslubda olmalı, itici olmamalıdır. Nitekim Peygamberimiz, Allah'ın yoluna davette kırıcı olmamış, güler yüzlü olmuştur.²⁴³

Din eğitimcisi dini kendi yaşama örneği olmalı, hakkı tavsiye etmeli, söyledikleri ile davranışları aynı olmalıdır.²⁴⁴ Bir din adamı ve dini anlatan din eğitimcisi Kur'ânın anlattığı gibi peygamberi örnek almalıdır.²⁴⁵ Birlik ve beraberliği aşılmalıdır.

Birbirinize girmeyin, maneviyatiniz sarsılır, kuvvetiniz yok olur ayetini bir şiirinde:

“Kaç yurda veda etmedik artık bu uğurda?
Elverirdi gidenler, acıyın eldeki yurda!”²⁴⁶

²⁴¹ Vehbi Vakkasoğlu, *İslam Şairi Mehmet Âkif*, İstanbul: 2016, s. 238.

²⁴² Kabaklı, *Mehmet Âkif*, s. 38.

²⁴³ Doğrul, *Kur'ân'dan Ayetler*, Nahl Suresi 125. Ayetin Tefsiri.

²⁴⁴ Doğrul, *Kur'ân'dan Ayetler ve Nesirler*.

²⁴⁵ “Yanılmadı, sapmadı, aldanmadı.” (Necm Suresi,55/2)

“Putlara tapmadı.” (Kafirun Suresi,109/4)

“Asla yalan söylemedi.” (En'am Suresi,6/3)

“En yüksek ahlâklı idi.” (Kalem Suresi,68/4)

“Muamelelerinde çok nazikti, tatlılıkla muamele ederdi.” (Âli-İmran Suresi,3-159)

“İnsanlara karşı şefkatli, esirgeyici ve bağışlayıcı idi.” (Tevbe Suresi9/128)

²⁴⁶ Ersoy, *Safahat*, s. 264.

diyerek birlik ve beraberliği ictimâî olarak değerlendirir ve bunun olmadığı zaman da nelere meydan vereceğini ifade eder.

2.2.9. M. Âkif'e Göre İctimai Hayat ve Din Anlayışı Bakımından Kur'anî Referansları

Âkif'e göre, ictimâî ve sosyal hayat denince ilk önce akla "din" gelir.

Müslüman'ın hayatında "Din" hayatın merkezinde olmalıdır. Dinsiz hayatın onun nazarında bir anlamı yoktur.²⁴⁷ O, hem kendini hem de milletin idealini dinde bulmuştur.²⁴⁸ Ona göre dinin insana telkin ettiği her duygu ve düşünce kutsaldır. Onlara saygı duyulmalı ve gereği yapılmalıdır.²⁴⁹

Mithat Cemal Kuntay, kendisine:

"Hayatı dinle ayar etmek doğru mu? Her hadiseye dini bir kulp takarak vakaları onunla kımıldatmaya çalışmak doğru mu? Hadiseler bin amilin ucundan darmadağınık çıkarlar, bizim çizdiğimiz cetvelden akıyor diye bu tufana öfkelenmek doğru mu? Bir feyezanı (coşma, taşma) din denen tek mihverin üstünde döndürmek doğru mu?" diye sorar. Âkif, bu sorulara şöyle cevap verir: "O halde, hayatın hadiseleri dediğimiz tufanı dinsizlik denen tek mihverin üstünde dndrmeğe kalkışmak mı doğru?"

Kuntay:

"Dinin bir ceza kanunu olması sevimsizdir; korkunç din güzel değildir. Dini, münhasıran bir emirler ve nehiyeler kitabı haline koyarsak o zaman din bir gökyüzü vakası olmaktan çıkmaz mı?" diye sorar. Âkif'in cevabı şu şekilde olur: "Saadet, faziletin mkafaatı değildir; faziletin bizzat kendisidir". Dolayısıyla "felaket, cürmün cezası değildir, cürmün bizzat kendisidir". O, bu sözleriyle cezanın sevimsizliğini değil, bizzat suçun sevimsizliğini vurgulamak ister. Kuntay, "Ahlaksızlığın dinle, Allah' la bir alakası olmamalıdır, alilik bir vicdan işidir" der. Âkif, ona şu cevabı verir:

²⁴⁷ şengüler, *Mehmet Âkif Kllyatı*, s. 170.

²⁴⁸ Topçu, *Mehmet Âkif*, s. 83.

²⁴⁹ şengüler, *Mehmet Âkif Kllyatı*, s. 172.

“Ne irfandır veren ahlaka yükseklik ne vicdandır.
Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır.”²⁵⁰

Bu mısradan sonra cevabına şunları da ekler:

“Demek ki Allah’sız ahlak yok! Demek ki ahlaklı olmak için Allah’tan korkmak lazım mutlaka. İnsanın kendisinden Allah kadar korkması için Allah kadar büyük olması lazım. Bu kadar büyük insan var mı?”²⁵¹

Âkif, dinin dünya ve ictimâî hayat için son derece gerekli olduğuna inanır. Din ile ictimâî hayatın birbirinden ayrı olamayacağını, farklı ve ayrı olarak düşünülmesine şiddetle karşı çıkarak, bu konunun kabul edilemez bir düşünce olduğunu şiirinde şöyle anlatır:

"Zavallı milleti vahdet cuda eden "ikilik"
Sırtıtmıyor mu o pis dişleriyle karşında
Nasıl tükürmesin insan şu hale baksın da?
Yıkılmamış, ne kadar yıkmak istesek, iman;
Ayırmak istemişiz sonra din'i dünyadan.”

O, din ile sosyal hayatı, birbirinden ayrılması mümkün olmayan et ve tırnak gibi yani beden ve akıl gibi düşünerek şu şekilde ifade eder.

“Olaydı koskoca millette bir beyin/i kafa;
"Vücudu bir yana atmak, dimağı bir tarafa,
Akıllı karı değil" der de böyle yapmazdı.
Ne oldu sor bakalım? Milletin öz evladı”²⁵²

İslam’da yeri olmayan *Biz böyle gördük dedemizden* anlayışını Kur’ân’ dan hareketle şöyle değerlendirir. *Onlara Allah’ın indirdiğine uyun denilince, ‘Hayır atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız’ derler, ya ataları bir şey akıl edemeyen ve doğru yolda olmayan kimseler idiyseler*²⁵³ Onlara: *Gelin Allah’ın*

²⁵⁰ Ersoy, *Safahat*, s. 182.

²⁵¹ Şengüler, *Mehmet Âkif Külliyyatı*, s. 170.

²⁵² Ersoy, *Safahat*, s. 264.

²⁵³ Bakara Suresi, 1/170.

indirdiği kitaba peygambere uyun dendiğinde, Atalarımızı üzerinde bulduğumuz yol bize yeter, derler. Ya ataları bir şey bilmeyen ve doğru yolda olmayan kimseler idiyseler²⁵⁴ Onlara: Bir fenalık yaptıkları zaman, Babalarımızı bu yolda bulduk, Allah'ta bize bunu emretti derler. De ki: Allah bunu emretmez. Bilmediğiniz şeyi Allah'a karşı mı söylüyorsunuz?²⁵⁵ mealindeki ayetlerde bu durumun İslam'ın ruhuna aykırı olduğunu Âkif şöyle izah etmektedir:

“Böyle gördük dedemizden sözü dinen merdûd,
Acaba saha-i tatbiki neden nâ-mahdut?
Çünkü biz bilmiyoruz dini. Evet, bilseydik,
Çare yok göstermezdik bu kadar sersemlik
Böyle gördük dedemizden diye izmihlâli,
Boylayan bir sürü milletlerin olsun hâli
İbret olmaz bize, her gün okuruz ezbere de,
Yoksa bir maksat aranmaz mı bu ayetlerde.”²⁵⁶

Şair, cahilliğin ve geri kalmışlığın en önemli sebeplerinden biri olarak ictimâî hayattaki din anlayışının olduğunu izah eder.

2.2.10. M. Âkif'in Genel Ahlak Anlayışının Kur'ânî Referansları

Âkif, Ali İmran suresinin,²⁵⁷ fazilet hissini kaynağının Allah korkusu olduğunu ifade eden 102. ayetini *Safahat*'inde²⁵⁸ şu şekilde tefsir etmektedir:

Ne irfandır veren ahlaka,yükseklik,ne vicdandır,
Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır.
...
O doymak bilmeyen, ma'buda kurbandır haya hissi,
Hamiiyet, ademiyyet hissi, ulvi hislerin hepsi!
...
Bu hissizlikle cem'iyet yaşar derlerse pek yanlış:
Bir ümmet göster, ölmüş ma'neviyatıyla sağ kalmış?²⁵⁹

²⁵⁴ Maide Suresi, 5/104.

²⁵⁵ Araf Suresi, 7/28.

²⁵⁶ Ersoy, *Safahat*, s. 170.

²⁵⁷ *Ey İman etmiş olan insanlar, Allah'dan nasıl korkmanız lazım ise öylece korkunuz...*

²⁵⁸ Ersoy, *Safahat*, s. 235.

Şaire göre toplumun temel yapısı olan ahlaki davranışlar çok ehemmiyet taşımaktadır. *Ona göre bir millet kendi ahlakıyla ya ölür ya da yaşar.*²⁶⁰ Tolumun yaşayabilmesi için ahlakından, kendine has yargılardan uzaklaşmaması gerekmektedir. Aksi taktirde toplumun çekirdeğinde çözümler yaşanır, çatışmalar kopmalar baş gösterir. Bunun neticesinde güç ve kuvvet ölçü alınır, bu da toplumda adaletsizlik haksızlık adaleletin ve hukukun yerini alacaktır. Bu da toplumun yapısının bozulması demektir. Âkif şirinin şu mısralarında bunu şöyle izah etmektedir:

“Enseden arslan kesilmek,cepheden yaltak kedi...

Müslümanlık bizden evvel böyle zillet görmedi.”²⁶¹ diyerek insanların güç nerede ise ona göre hareket ettiklerini izah etmiştir.

Âkif’e göre utanma duygusunun toplumu ayakta tutan duygu olduğunu, bu duygunun zayıflaması sonucunda insanlar ahlaksız ve dalkavuk olmaktadır. Kişi tamamen kendi nefsinin esiri olmuş olur. Bu kötü duygulardan kurtulmasını esaslı sorumluluk duygusunun kazanılmasına bağlamaktadır.²⁶² Bunu toplumlar en güzel ahlakla tamamlayacağını bunu da topla tüfekte yıkılamayacağını manevi değerlerin yaşatılması ile mümkün olacağını izah etmektedir. Bunun sağlanmasını da kişilerin ve toplumun fedakarlık göstermesi ile olabileceğini ifade etmiştir.

Cenab-ı Allah, Kur’ân’da *De ki; muhakkak benim Rabbim, kullarından dilediğine rızkı bol verir, dilediğine kısar*²⁶³ ayetinde geçen açıklamada; toplumda her kişinin rızkı yaptığı işle, çalışması ile ilgili olduğunu, toplum ve şahısların kendisine vrilen görevleri hakkıyla yapması gerektiğini gevşek davrandığı takdirde millete zarar vereceğini izah etmektedir.

İşte bu sorumluluk ahlakının ne demek olduğunu ictimâî yönden ne kadar değerli olduğunu bilen Şair şiirinde şöyle ifade etmektedir:

“Fakat bu maskaralıklar devâm edip gitmez;

---

²⁵⁹ Ersoy, *Safahat*, s.283.

²⁶⁰ Ersoy, *Safahat*, s. 319.

²⁶¹ Ersoy, *Safahat*, s. 220.

²⁶² Ersoy, *Safahat*, s. 70.

²⁶³ Sebe Suresi, 34/39.

Adam, benim neme lâzım!” demekle iş bitmez.
Tecellüd eylemesinden yılıp da zındıkın,
Ağırca alması, bir fitnedir ki, sıddıkın:
Cenâb-ı Hakk’a sığınmış o heybetiyle, Ömer.
Emîn olun, bizi me“yûs eden felâketler .
Vazîfe hissine bîgânelik belâsı bütün;
Küçük, büyük “Ne vazîfem!” desin de iş yürütün!
O hâle geldi ki millet vazîfesizlikten:
Vazîfe hissi de kâfi değil, bugün cidden.
Evet, onun daha fevkinde ihtiyâc artık...
O ihtiyâc ise: Milletçe bir fedâkârlık”²⁶⁴

Neme lazımcı düşüncenin, görevin sorumluluğunu umursamamanın, milletin derdinden uzak tavrın milletin geleceği için çok tehlikeli olduğunu, Hz. Ömer’in bile düzgün insanların, karektersiz insanlardan yılıp kötü gidişata çare aramaktan uzaklaştığını ve Allah’a sınıdıklarını şu şekilde ifade etmektedir:

“Odun” dedin de, tuhaftır, ne geldi aklıma, bak:
Zavallı memleketin yoktu başka mahsûlü;
Odundu, nerde bulunsan, metâ“-ı mebzûlü.
– Adam yetiştiremezmiş, demek ki, toprağımız!..
– Lâtîfe ber- taraf amma, adam değil yalnız,
Odun da isteriz artık yakında Avrupa“dan!
– Bizim filizleri göndermesin sakın o zaman!
– Ağırca davranıyorsun... Biraz çabuk yürüsek...
– Vakit kazanmak için isterim yavaş gitmek.
– O halde kuş gibi sekmek değil midir lâzım?
Ayıp değil ya, bu sözden ne çıktı, anlamadım.
– Bu i“tirâzı niçin salladın muhâkemesiz?
Vakit geçirmeyi bizler kazanma addederiz!”²⁶⁵

Âkif bu mısralarında ;Vaktini boş geçirmenin ve işlerini ağır almanın kişiler de alışkanlık haline geldiğinden yakınmakta, bu durumun milletin nezdinde çok ağır

²⁶⁴ Ersoy, *Safahat*, s. 240.

²⁶⁵ Ersoy, *Safahat*, s. 204.

olacağını ve en basit işlerin bile dışarıdan ithal edilmesine kadar gittiğinden bahsetmektedir.

Şairin de anlatmak istediği şudur: Ahlak, vazife ve sorumluluk bilinci olmayan toplumlarda bu durum öncelikle her işi yavaştan almaya, sonra da bir miskinliğe ve tembelliğe doğru getirmektedir. Bu durumda gün geçtikçe milletlerin ekonomik özgürlüklerini, başka milletlere bağımlı olmalarına sebep olmaktadır.

Âkif, *İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden, bizi helâk eder misin, Allah'ım...*²⁶⁶ ayetini şöyle izah eder:

Yâ Râb, bu uğursuz gecenin yok mu sabâhı?
Mahşerde mi biçârelerin, yoksa felâhı!
Nûr istiyoruz... Sen bize yangın veriyorsun!
“Yandık!” diyoruz... Boğmaya kan gönderiyorsun!
Esmese eğer bir ezeli nefha, yakında,
Yâ Rab, o cehennemle bu tûfan arasında,
Toprak kesilip, kum kesilip Âlem-i İslâm;
Hep fıskırarak yerlerin altındaki esnâm !²⁶⁷

Âkif, Abese suresini²⁶⁸ tefsir ederken Peygamberimizin İbnü Ümm-i Mektuma, yüzünü ekşitmesini ümmete edep, ahlak ve insanlık öğrettiğini ve müslümanlar olarak bizimde; Eğer o ahlaka edebe sarılmış olsaydık bu gün milletlerin en büyüğü olurduk.²⁶⁹

Yine Âkif; Mutaffifin Suresinde;²⁷⁰ahlaklı davranışların nasıl olması gerektiğini “Tefsir-i Şerif”de şöyle izah etmektedir:²⁷¹

²⁶⁶ Araf Suresi,7/155.

²⁶⁷ Ersoy, *Safahat*, s. 188.

²⁶⁸ Abese suresi 1/10.

²⁶⁹ Abdülkerim Nuran Abdulkadiroğlu, *M.Âkif'in Kur'an-ı Kerim Tefsiri Mev'ıza ve Hutbeler*, Ankara: 2006, s. 20.

²⁷⁰ *Vay o eksik ölçenlerin, yanlış tartanların haline ki; başkalarından alırken dolu dolu alırlar da vermek için ölçer yahut tartarken aldatırlar! Acaba bunlar büyük bir gün için, evet, insanların huzur-ı Rabbü'l alemin'de duracağı bir gün için tekrar dirileceklerini hiç akıllarına getirmezler mi?*

²⁷¹ Sebil'ür-Reşâd, 5 Nisan 1328-1 Cemaziyül-üla 133, c.8-1, s. 113.

“(…)Günün birinde insanların huzur-ı Rabbü’l alemin’e çıkacağını yâkinen bilmek şöyle dursun,bu hakikati bir zan, bir tahmin, bir ihtimal olarak hatıra getirmek bile bu gibi rezâli irtikaba mânidir. Öyle iken başkalarını aldatıyoruz da kazanıyoruz, zu’miyle hakikatte alabildiğine aldananlar, alabildiğine ziyan edenler nasıl oluyor da bu hüsrana düşüyorlar? Yoksa ahiret hissinden büsbütün mü mahrum.?”

Burada Âkif; yapılan ahlaksızlığı, dolandırıcılığı, insanları bozulması ve dolayısıyla da toplumun ictimâî yapısının bozulacağını tefsir etmektedir. Yine bu ayetin ışığında Safahat’ta yer alan şiirinde konuyu şöyle ele almaktadır:

“Çiğnenirsek biz bugün,çiğnenmek istihkaakımız:
Çünkü izzet nerde, bir bak, neredir.ahlâkımız.
Müslümanlık pâk siretten ibaretken yazık!
Öyle saplandık ki levsiyatta: hâlâ çıkamadık.²⁷²

Burada ki ictimâî tefsirinde Âkif, sosyal ahlâk toplumu meydana getiren fertlerin bir oluşumu olduğuna göre, ahlâki zayıflıkla fazlalaşan bireylerin toplumda fazlalaşması genel toplum yapısındaki ahlâkın bozulacağını ifade etmektedir.

Âkif, ahlâki kuralların normlarını da şu şiirinde ele almıştır:

“Zulme tapmak, adli tepmek,hakka hiç aldırmmamak;
Kendi âsûdeyse, dünya batsa baş kaldırmamak;
Ahdi nakz etmek, yalan sözden,tehâşi etmemek
Kuvvetin meddahâhı olmak, aczi hiç söyletmemek;
Mütez el bir çok merasim,İnhinâlar, yatmalar;
Şakalabanlıklar,riyâlar, muttasıl aldatmala;”²⁷³

Görüldüğü gibi Şair’in ortaya koyduğu ahlâksızlık evrensel bir durumdur. Kişilerdeki bencil ve ahlâksızlık duyguların yaygınlaşması toplumun ictimâî yapısını da bozmaktadır. İslam Dini’nin ortaya koyduğu ahlâk anlayışı, toplumun ictimâî bütünlüğünü koruması yönündedir. Aslında İslam ahlâk anlayışı topluma bir bütüncül olarak bakar. Bu da konunun ictimâî yönünden değerlendirmesini Âkif’in temel

²⁷² Ersoy, *Safahat*, s. 278.

²⁷³ Ersoy, *Safahat*, s. 188.

düşüncelerinden biri olmuştur. Mutlu bir azınlığın faydasını düşünmek yerine toplumun ahlâk yapısına uygun olmadığıdır.

Âkif'in ortaya koyduğu ahlâk anlayışının dışında kalan insan tipi o kadar çirkinleşmiştir ki savaş sonrası insanlar sefalet içinde iken eğlencesine devam eden şahsiyetlerle karşılaşır ve bunu şöyle ifade etmektedir:

“Muhtekir kafilesiymiş, ne edep var,ne hâyâ
Aç, sefil inleyerek can veredursun dünya,
Yine siz dinlemeyin, anlamayın mâtemini,
Sürün artık serilen yurdunuzun son demini.”²⁷⁴

Âkif, böyle bir ahlâksızlıkla, ictimâî birlikteliğin olamayacağını ortaya koymaktadır. Bunun nedeni ise kişilerdeki ahlâki çöküntüdür. Milletin en sıkıntılı gününde kişilerin birlikte ortak mücadele etmesi gerekirken, tam zıddı olan kişi kendisini toplumdaki soyutlayıp madden güçlenip ve halk sıkıntı ve sefalet içindeyken eğlenceye yönelmek toplumda ahlâkın hangi seviyede olduğunu göstermektedir. Bu durumda İslam Dini'nin sınıflaşmayı ve çatışmayı önlemek için ahlâklı bireylerin olması toplumun yapısını da ictimâî yönden güçleneceğini ifade etmektedir.

İçtimai alandaki gözlemlerini genişleten Âkif, meyhanede halktaki ahlâki çöküntüye daha da çarpıcı misaller sunar:

“Giren bir kere nâdimdir hayat-ı müsteârından
Çıkan âvâredir artık cihanın kâr-ü barından”²⁷⁵

Burada şair, meyhanede bulunan kişilerin ahlâkından ve onların ruh halinin bozuk olduğundan söz etmektedir. Ahlâki bozuk insanların gerçek yaşantıdan kopuk, ahlâksız ve ümitsiz içinde meyhanelere sığınması ve toplumu ahlâksızlığa sürüklemesini ifade etmektedir.

Netice olarak şu denilebilir ki Âkif'e göre ictimâî hayatta sosyal ahlâktaki zayıflama, zaafiyet toplumsal manada bir bitişini getirmektedir:

---

²⁷⁴ Ersoy, *Safahat*, s. 398.

²⁷⁵ Ersoy, *Safahat*, s. 399.

“Fakat ahlâkın izmihlâli en müthiş bir izmihlâl;
Ne millet kurtulur, zirâ, ne milliyet, ne istiklâl.”²⁷⁶

Allah’ın emirleri etrafında birleşmek, bu ortak mananın ortaya koyduğu kıymetle paralelik göstermektedir. Müslüman toplum olarak ictimâî yapı göz önüne alındığında ahlâka ve manevi değerlere bağlılık, toplumsal olarak varolma şartıyla bütünleşmiş olarak görülür. Ahlâkın kaybolduğu toplumlarda, merhmametın ortadan kalktığı, manevi değerlerin dumura uğradığı toplumda istenilen gelişmeler çıkmayacağı gibi, olumsuz ve ahlâksız bir durum kaçınılmaz olacaktır. Bu gerçeği Âkif:

“Bu hissizlikle cem’iyyet yaşar derlerse pek yanlış:
Bir ümmet göster,ölmüş ma’neviyatıyla sağ kalmış.”²⁷⁷

dizelerinde dile getirmiştir. Kişilerde gelişmesi gereken ahlâkın ancak Allah korkusu ile sağlam bir temelle sağlanacağını belirtir, insanların hayatlarındaki birikimlerin bunu sağlayacağını savunur.

“Ne irfandır veren ahlâka yükseklik, ne vicdandır;
Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır.”²⁷⁸

Gerçekte insan, fitrat yönünden ele alındığında sadece beşer olarak sınırlanmış bir düşünceyle ahlaklı davranışların meydana çıkması her zaman mümkün olmamaktadır. İslam ahlâkının şartlarını benimsemiş fertlerden meydana gelmiş bir toplum ise ahlâkı davranışları ön planda tutan, ahlâksızlık davranışların olmadığı toplum olarak karşımıza çıkacaktır. Aksi takdirde ise çok kötü bir toplum pozisyonlarına sokabilen, nefesine uyan bireyler her geçen gün çoğalacaktır. Bu şekildeki ahlaki çöküntü toplumdaki ayrışma ve tefrika sürecini hızlandıracaktır.

---

²⁷⁶ Ersoy, *Safahat*, s. 271.

²⁷⁷ Ersoy, *Safahat*, s. 272.

²⁷⁸ Ersoy, *Safahat*, s. 273.

2.2.11. M. Âkif'in Aile ve Kadın Konusunda Kur'ânî Referansları

Âkif, yaşadığı yaşadığı dönemin sorunları ile yakından ilgilenen, bu sorunları tespit eden ve akabinde de teşhis yapan, bu sorunları da ayetlerden çıkarım yaparak gerek nazım gerekse nesir olarak ortaya koyan bir şahsiyettir. Onun üzerinde durduğu önemli ictimâî konuların başında, aile ve kadın kavramı bu konuların toplumun nezdinde yanlış anlaşılması ve yanlış değerlendirilmesi konusu gelmektedir. Âkif, toplumun temelini saydığı aile kavramına çok ehemmiyet vermektedir. Hucurat Suresi 10. ayette geçen *Müminler birbirlerinin kardeşlerinden başka bir şey değildir.* ayetini açıklarken, *Bir müminin diğer müminlere karşı vaziyeti yekpare bir duvarı vücuda getiren perçinlenmiş kayaların birbirine karşı aldığı vaziyet gibidir. Anlamında ki hadisi şerifin ışığında aile üyelerinin birbirlerine karşı saygı, terbiye ve muhabbet çerçevesinde olması gerektiğini belirtir, toplumun temelinin de ailenin sağlam oluşuna bağlı olduğunu vurgular.*²⁷⁹

Milli Şair'e göre mutluluk: çocuğa ailede verileceği, ailede verilecek terbiye çocuğun bütün hayatına yansıtacağını, bunun da topluma sirayet edeceğini *Mahalle Kahvesi* şiirinde şu şekilde izah ve tasvir etmektedir:

“Sabahleyin, bir kazanç için evinden çıkar, çalışır, akşam eve döner, kemal-i izzetle oturursun. Eşin çocukların, anan, baban, kimin varsa senin etrafını sararlar. Evin bir cennet sarayı olur. Şair bu güzel olayı tasvir ettikten sonra şöyle sorar: “İçinde bir his taşıyan kalp için bu zevk azmi?”²⁸⁰

Eve eş, can yoldaşı, çocuklar can, ana-baba sığınabilecek şevkat kucağı iken “feza kadar vâsi” bu “Seray-ı cenneti” bırakıp da kahveye koşanlara şöyle der:

Hayat-ı aile dünyada en safalı hayat,
Fakat o alemleri bizler tanır mıyız, heyhat...²⁸¹

²⁷⁹ Ersoy, Sebilü'ür- Reşâd, 25 Teşrisani 1336, c.11, s. 251.

²⁸⁰ Ersoy, *Safahat*, s. 119.

²⁸¹ Ersoy, *Safahat*, s. 119.

Şair, mahalle kahvesini, *tembellik yeri*, millet için bir batakhane olarak tasvir etmektedir. Bu durumun toplumun bir yarası ve milletin acı bir durumu olduğunu ictimâî olarak değerlendirmektedir.

“Mahalle kahvesi Şark’ın harim-i katilidir.

Tamam o eski batakhaneler mukabilidir.

Zavallı ümmet-i merhume ölmeden gömülür...”²⁸²

Ömürlerini kahvenelerde çürütenlere, şöyle serzenişte bulunur:

“Tavanın pervazı altındaki toprak yuvadan

Bakıyor bunlara yan yan iki çift ince nazar...

Ya sizin bir yuvanın yok mu diyor anlaşılan,

Dişi,erkek çalışan,yavrulr kırlangıçlar...”²⁸³

Âkif’e göre Türk toplumunun aile yapısının bozulmasının nedenlerinden en mühimi İslam Dini’nin aileye ve kadına verdiği önemi bilmemek, idrak edememek ve yanlış yorumlamak olmuştur. İslam: “Kadınlara karşı daima nezaketle ve yumuşaklıkla muammele de bulunmayı emreder.”²⁸⁴ Ayrıca, *Hz.Muhammed Müminlerin imanca en kamil olanları,ahlakı güzel ve ailesine nezaketle muamele edendir.Sizin en hayırlınız eşine hayırlı olandır.*²⁸⁵ *Biz insana anne babasıyla ilgili öğütler verdik. Annesi güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır; çocuğun süttten kesilmesi iki yıl içinde olur. Bunun için hem bana hem annene minnet duymalısın; sonunda dönüş yalnız banadır.*²⁸⁶

Ayrıca Peygamberimiz Veda Hutbesinde “*İnsanlar: Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu husus’ta Allah’dan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları Allah emaneti olarak aldınız,onların namuslarını ve iffetlerini, Allah adına söz vererek helal ediniz.*” ifadeleriyle aile ve kadının ne kadar önemli olduğuna vurgu yapmaktadır.

²⁸² Ersoy, *Safahat*, s. 120.

²⁸³ Ersoy, *Safahat*, s. 126.

²⁸⁴ A. Hamdi Akseki, *İslam Dini*, İstanbul 1999, s. 263.

²⁸⁵ Akseki, *İslam Dini*, s. 263.

²⁸⁶ Lokman Suresi 31/14.

Kadının değeri, İslamdaki yeri bu kadar mühim iken, toplumumuzda erkeğin kadına karşı olan davranışlarının yanlış olduğunu Âkif izah etmektedir. Kadını bir eşya olarak görmek, kadını insan yerine koymadığı için bundan gurur duyan ve övünen insanların yanlışlarını şöyle izah etmektedir:

Senin karı dediğin adeta papuç gibidir,
Biraz vakit taşınır,sonradan değiştirilir.²⁸⁷

Yada;

Adam hesabına koymam bizim köroğlunu ben... gibi düşünceleri İslam Dini, aile ve kadın idraki ile ifade etmek mümkün değildir.

Âkif bu doğru olmayan tutumu Köse İmam adını verdiği manzum hikayede, hem beden olarak hem de madden zayıf olan birinin yeniden evlenme isteğinde ısrarcı olması, eşinin itiraz üzerine onu dövmesi, kadının Köse İmam'a gelip derdini anlatıp yardım istemesini şöyle izah eder:

“Ne kafam kaldı dayaktan ne gözüm,hep şişti...
Karşı koysaydım eğer,mutlak işim bitmişti.
Ağladım, ‘Merhamet et, yapma’ dedim.Kim dinler?
Boşamakmış beni dünden beri efkârı meğer...”²⁸⁸

Her işi yapan, evinin temizliğini yapan üç çocuğuna gözü gibi bakan, bir ev hanımının sokağa atılması normal görülemez. Âkif, bu olayı Köse İmam'ın anlatımıyla bunu çok ayıp görür. Bu olayı yapan şahsı konuşmak için yanına çağırarak Köse İmam, İslamdan bihaber olan bu şahıs, dinin arkasına sığınarak şöyle der:

(...) Ya şeriat ne için,
Bize evlenmeyi ta dörde kadar emretsin?
İki alsam ne çıkar sâye-i hürriyete
Boşamışsam canım ister boşarım elbette...
İşte meydanda Kitap, hem alır, hem boşarız...²⁸⁹

²⁸⁷ Ersoy, *Safahat*, s. 42.

²⁸⁸ Ersoy, *Safahat*, s. 128.

²⁸⁹ Ersoy, *Safahat*, s. 128.

Toplum İslam'dan, Kur'an'dan o kadar habersiz ki İslamın dışında işler yapıp, yaptığı işleri yine Kur'an'a havale edip dayandırmaktadır. İslam'ı yanlış anladığı gibi kendisine verilen özgürlüğü de yanlış anladığı meydandadır.

Şair, *hem alır hem boşarım* gibi sözlerin, dinde yerinin olmadığını Peygamberimiz'in Hadis-i Şerif'ini şiirinde alıntılararak izah eder.

“Müslümanlıkta Şeriat bunu emret imiş...
Hem alır hem boşarmış” Ne kadar sâde bir iş...
Karı taliki için bak ne diyor peygamber:
“Bir tâlak oldumu dünyada,semâlar titrer.
İki evlense ne varmış.Bu yenir herze midir?”²⁹⁰

İslam'da yeri olmayan bu yanlış düşünce ve filler, kötü düşünceler sonucunda, aile mefhumu değeri ortadan kalkmakta, aile kavramı ve perişan olan çocuklar ortada kalmaktadır.

Şair, *Meyhane* adlı manzum hikayesinde, şarhoş birini ve onun ailesinin perişanlığını anlatır. Bir aile babası olan şahsın bütün varlığını satıp, ömrünü içki içerek geçirdiğini, ailenin hanımı ise başkalarının işinde çalışıp, çamaşırcılık yaptığını çocuklarına bakmak için çırpındığını anlatmaktadır. Fakat kazandığı bütün parayı evin erkeğinin paarayı alıp içkiye harçamaktadır. Bütün aile perişan olmuş bunun faturasını da çocuklar çekmektedir. Evin kız çocukları büyümüş evlenmeye kimse talip olamamaktadır. *Sarhoş'un Kızı* olduğu için nasiplisi çıkmamaktadır. Bu vaziyet kız çocuğunu perişan etmektedir. Okuluna devam eden evin erkek çocuğu okulun ücreti ödenmediği için okuldan atılmıştır. Çocuklar babalarının günahını çekmektedir. Evin erkek çocuğu olan Necip çok çalışkan bir çocuktur:

Demiş ki kalfa “sekiz aydır almadım hele ben,
Ne haftalık ne de aylık... Senin baban olacak
Kumarcı, oğlu için az yesinde tutsun bir uşak”²⁹¹

²⁹⁰ Ersoy, *Safahat*, s. 128.

²⁹¹ Ersoy, *Safahat*, s. 42.

Âkif, hikayenin sonunda evin erkeğinin kadını boşadığını anlatır. Şair ele aldığı bu şiiri toplumunun bir yarası olan aile ve kadına verilen değer ne kadar az olduğunu, ictimâî bir yarayı izah etmekte adeta nakış nakış olayı işlemiş ve izah etmiştir. Şiirinde toplumsal bir yarayı ictimâî olarak tefsir etmiştir.

Âkif konuyu, Hakkın Seslerinde *Onlara: Yeryüzünde fesat çıkarmayın denildiği zaman, biz islâhdan başka bir şey yapmıyoruz. derler. Gözünü aç, iyi bil ki: Onlar yok mu, asıl müfsid onlardır, lakin farkında değillerdir.*²⁹² ayetini izah eden şiirinde aile konusunda inkılap isteyen fikirlere karşı çıkar. Şaire göre *Milletin, az çok, bir dini bir namusu var, bu densiz kundakçılar* onu da mahvetmek istiyorlar:

“Ey vatansız debederler, ey deni kundakçılar,
Milletin, az çok, duran, bir dini bir namusu var.
Şimdi nevbet onların...”²⁹³

Âkif, ictimâî tefsir olarak ayeti açıklarken, aile ve onun temeli olan kadın konusunda fesat ve ıslah kavramında ele almış toplumun mihenk taşı olarak ele aldığı ailenin bir inkılap içine sokulduğunda, toplumun yıkılacağını ifade etmiştir.

Aynı zamanda iki yüzlü münafıkların dünya menfaati için, dini ikinci plana attıklarını izah edip bunun ne denli kötü bir iş olduğunu da beyan etmiştir.

İslam Dinin kadınlara verdiği önemi ortaya koyan şair, birçok erkeğin kadınlara yaptığı çirkin muameleyi dine mal ile kıyaslayarak yapmalarını tenkid eder. O dönemde toplumun karşılaştığı en büyük problem, aile içi şiddet ve erkeklerin boşanmalardır. Boşama hakkının sadece erkeklerde olması erkekler tarafından suistimal edilmiştir. İslam Dininin aile hayatı ile ilgili ortaya koyduğu kurallar ise tamamen farklıdır.²⁹⁴

Şaire göre İslam’ın değerlerinden uzaklaşmak, aile hayatının bozulmasında mühim sebeplerden birisidir. İçki kumar ve zina gibi kötü alışkanlıklar hem millet hem de aile için büyük bir zararlıdır.

²⁹² Bakara Suresi, 2/11-12.

²⁹³ Ersoy, *Safahat*, s. 225.

²⁹⁴ Bkz. Ersoy, *Safahat*, s. 104.

Sıtma, fuhs, içki, kumar, türlü fecayi salgın...
Sonra söylenmeyecek şekilde var hastalığın.²⁹⁵

Âkif tüm bu problemlerin temelinde halkın cehaletini ve dini yanlış yorması olarak görür. Bu yanlış algılama sonucu; erkekler kadına önem vermemekte, mutluluğu aile dışında aramaktadırlar. Ona göre toplumdaki erkekler evlenmeyi boşanmayı ve taaddüd-i zevcâtı (çok eşliliği) işine geldiği gibi algılamaktadır. Bu durum ise toplumun ictimâî yapısını bozmaktadır.

Sıktı akşam “edemem, üstüme evlenme!” diye
Ne demek! Dörde kadar evlenir erkek, demeye
Kalmadan başladı şirretliğe... Kızamaz mı kafam?
-Kustuğun herzeyi yutsun diye, hey sersem adam!
Dövüyorsun, boşuyorsun elin öksüz kızını...
Haklı bir kerre ya insan boşamaz haksızını.
-Boşamaz? Amma da yaptın! Ya şeriat ne için
Bize evlenmeyi ta dörde kadar emretsin?
İki alsam ne çıkar saye-i hürriyete?
Boşamışsam canım ister boşarım elbette.²⁹⁶

Bütün bu olumsuz durumlara rağmen şaire göre aile hala ayakta. Ona göre eğer aile mefhumu yıkılırsa bu toplumun ve milletin çöküşü demektir. O, bu konuda Avrupa tarzında bir aile yapısı oluşturmaya çalışan ve bunun için ailede bir yenilik öneren batı taraftarı aydınların karşısında şiddetle karşı durmaktadır.

Lakin Allah etmesin, bir düşse şayet, ailat,
En kani kollarla kalkamaz imkânı yok,
Kim ki kalkar der, onun hayvan kadar iz'ani yok!
"Âli bir inkılap olsun!" diyen me'yus olur,
Başka hiç bir şey kazanmaz, sade bir deyyus olur.²⁹⁷

Âkif bütün bu problemlerin çözümünü cahillikten uzaklaşmaya bağlar. Kadınların İslam dininin kendilerine vermiş olduğu hakları öğrenmeleri toplumda

²⁹⁵ Ersoy, *Safahat*, s. 317.

²⁹⁶ Ersoy, *Safahat*, s. 104.

²⁹⁷ Ersoy, *Safahat*, s. 184.

statülerini bilmelerine bağlar. Ailenin ayakta durması için aile bireylerinin birbirlerine karşı sorumluluklarını yerine getirmeleri gerektiğini ifade eder. Ahlak olmadan neslin devam etmesi, milletin birlik ve beraberliğinin olması için ailenin olmasını şart olarak görür. Âkif aileye ve kadına milletin temellerinin atıldığı ilk basamak olduğu, ahlaki değerlerin kişiden başlayarak topluma ulaşacak bir zincir meydana getirdiği inancıyla büyük ehemmiyet vermektedir. Aile kavramına bu kadar düşkün olan şairin kendi kurduğu ailede huzur bulamadığını okuduklarımızdan anlıyoruz. Yedinci Safahat'taki şu mısra da aile huzursuzluğundan duyduğu ızdırabın zarif bir üzüntüsü olsa gerek.²⁹⁸

Seni bir nura çıkarsam, diye, koştum durdum,
Ey bütün dalgalı ömrümde, hayat arkadaşım!
Dağ mıdır, karşı gelen taş mı, hep aştım, lakin
Buruşuk alınma çarpan bu sefer mezar taşım!²⁹⁹

Âkif, kadın ve aile konusundaki fikirleri; İnsanın mutluluğunun evinde, eşinde ve çocuklarında araması gerektiğini, kadının erkeğin hayat arkadaşı olduğunu, ona kötü davranışta bulunmaması gerektiğini ve İslam'a yakışmadığını izah etmektedir. Aile kavramının bozulması bütün İslam dünyasının bozulması ile eş değer olduğunu ictimâî bir durum olarak ele almıştır.

2.2.12. M. Âkif'in İbadetlerin Müslümanların Hayatındaki Yerine Dair Kur'ânî Referansları

Âkif'e göre ibadetlerin dinin günlük uygulamalarındaki hatalar yanlış düşüncelere değinir. Önce namaz olmak üzere Allah'ın emirlerin gerektiği gibi yerine getirilmediğini izah eder. Müslümanların namaz hususundaki gevşekliğini, namaza yeterince önem verilmemesi sonucu camiler fonksiyonunu kaybetmiş; Müslümanlarda "cemaat" şuurunu yitirmiştir. Bu durumu da şöyle izah etmektedir:

Ne evamir, ne nevahi, seçemez hiçbirini
Namazın semtine bayramları uğrar sade;
Hiç şu görmez yüzünün düşmanıdır seccade.

²⁹⁸ Eşref Edip, *Sebilü'r-Reşâd*, s. 508.

²⁹⁹ Ersoy, *Safahat*, s. 432.

Hani, üç beş kişiden fazla musalli arama;
Mescid ambarlık eder, başka ne yapsın imama!³⁰⁰

Âkif, Kur'ân'da Ankebut Suresi 45. ayetinde geçen *Kitap'tan sana vahy olunanı oku; Namaz kıl; Muhakakki namaz hayasızlıktan fenalıktan alıkoyar; Allah'ı anmak en büyük şeydir! Allah yaptıklarınızı bilir.* ayetini müslümanların idrak edemediklerini, özellikle Cuma namazlarının gereksiz uzatılmasını tenkit etmektedir. *Yazıklar olsun ki elimizdeki nimetlerden vasıtalarından istifade etmenin hiç yolunu bilemiyoruz! Daha doğrusu bilerek bilmeyerek o yolları kâmilten kapıyoruz. İbadetlerimiz hemen hemen birer bid'at şekline girmiş! Selatin camilerinde Cuma namazı bir saate yakın sürüyor ki mahfilde tilavet olunan Kur'ân-ı Kerim ile asıl namazdan başkası için geçirilen zamanlar hederdir!*³⁰¹

Oruç ibadeti konusunu ictimâî olarak ele alan şair ibadetin kim ve ne için yapıldığının farkında olunarak ibadet yapılması gerektiğini ifade eder. Yapılan ibadet hususunda Allah'ı kandıramayacaklarını insanları kandırabileceklerini vurgular. Safahat'ın Asım kısmında iğneleyici bir dille "*Kır Ağası*"nın oruç tutumunu tenkit eder.³⁰²

Oruç sıcaklara gelmiş. Kır Ağası bakmış ki:
Sabahlar akşam olur şey değil, bu tiryâki;
Bütün gün esnemedi, hiddet etmeden bıkmış;
Al atla bağdaşarak ? yâ sefer!?! demiş çıkmış.

Dönemin Müslümanları Hac konusundaki cahilliğinden şikayet eden Âkif, haccın asıl amacının farkında olunmadığını hacca gidenlerin *Medine'de Peygamber yatıyor, Kâbe'de de Allah* diyecek kadar bilinçsiz ve şuursuz olduklarını ifade eder. Toplumdaki müslüman zenginlerin ise kendilerinin hacca gitmediğini, yerlerine mahallenin ihtiyarını gönderdiklerini şu kelimelerle izah eder:

"Zenginlerimizin bir kısmı hacca gitmez. Bir kısmı bedel gönderir, bir kısmı da on, on beş kişi ile beraber gider. Bu sonrakilerin dört beş yüz lira sarf edip

³⁰⁰ Ersoy, *Safahat*, s. 317.

³⁰¹ Şengüler, *Mehmet Âkif Külliyesi*, c. 5, s. 73.

³⁰² Ersoy, *Safahat*, s. 320.

götürdüğü adamlar kimlerdir bilir misiniz? Mahallenin ihtiyar bekçisi, muhtar mütekaidi, merhum babasının azadlı kalfası gibi hikmet-i haccı dünyada değil, ahirette bile anlayamayacak adamları!..

Be mübarek adam! Bunların yerine iki üç adam akıllı arkadaş götürsen de Müslümanlar arasında bir tearüf, bir ittihad husulüne çalışsan olmaz mı?”³⁰³

Âkif, dönemin müslümanlarından beklediği yapılan ibadetlerin şurunda ve bilincinde olması, bu ibadetlerinde kişilerin kendi davranışlarına yansımaları ve bu da sosyal ictimâî olarak topluma yansımalarıdır. O “Müslüman” kelimesinden kastedileni şöyle izah eder:

“Müslümanlık” kelimesinden neyi kastettiğini şöyle açıklar: “Biz “Müslümanlık” deyince dinin şekli-i sahihini, devr-i ashabdaki şeklini kasd ediyoruz. Şu cihan-ı medeniyet, bırakalım Peygamberi, acaba Ebubekir gibi, acaba Ömer gibi, acaba Osman, Ali gibi yahut diğer ashab-ı kiram gibi adam yetiştirdi mi? yetiştirebildi mi?.. Kable’l-İslam hepsi cehalet içinde idiler. Dünyanın ücra bir köşesinde oturuyorlardı. Onları Din-i İslam terbiye etti. Evet, Din-i İslam, Din-i İslam’ın şekli-i sahihi.”³⁰⁴

Âkif, ibadetin kime, niçin ve neden yapılmasını ve sorgulanmasını ister. Allah’ın emirlerinin ve yasaklarının kişiye ve topluma faydası olması gerektiğine vurgu yapar. Bir kişinin “ben Müslümanım” dediğinde nasıl olması gerektiğini şöyle izah eder:

“...Çünkü sizler Müslümanlığı bir iki farzı, o da yarım yamalak olmak suretiyle eda etmekten ibaret zannediyorsunuz. Zaten bütün dünya yüzündeki Müslümanlar felaketine en başlı bir sebep varsa, o da Şeriat-ı Garra’yı Muhammediye’nin bir kül olduğunu yani bir çok evâmîr ve ahkâmıdan müteşekkîl bulunduğunu, binaenaleyh Müslüman nâmı altında yaşayan adamın “Ben Müslümanım” diyebilmesi için İslam’ın ne kadar şartları, farzları varsa, hepsini birden edâ etmesi lazım geleceğini, hiç hatırına getirmemeleridir. Evet, bir yere giderseniz. Orada Müslümanlarda yalnız namaz görürsünüz. Mükellefiyet çağına varan efrad-ı ümmetin hepsini musallî bulursunuz. İçlerinde binamaz pek mahduttur. Lakin bakarsınız ki namaz kadar ehemmiyeti bulunan fariza-i zekât hiç kimse eda

³⁰³ Şengüler, *Mehmet Âkif Külliyyatı*, c. 5, s. 75.

³⁰⁴ Şengüler, *Mehmet Âkif Külliyyatı*, c. 9, s. 213.

etmiyor. Yine o memlekette camilerdeki cemaat kadar meyhanelerde şenlik görürsünüz. Diğer bir Müslüman yurduna uğrarsınız orada bilfarz yalnız namazla oruca ehemmiyet verildiğini, hâlbuki cemaat-i Müslim'in arasında hüküm sürmesi icab eden vahdetten teavünden şefkat, merhamet hislerinden eser olmadığını anlarsınız. Diyar-ı İslam'ın başka bir köşesine gidesiniz, ahalinin hemen kâffesini hacı bulursunuz. Aralarında tekrar Hicaz'a gitmemiş olanlara nadir tesadüf edersiniz. Bununla beraber o hacılar memleketinde Müslümanlıkla hiçbir vakit birleşemeyecek yığın yığın bid'atler, alay alay şenatler, sürü sürü rezil adetler görerek hayretler içinde, dehşetler içinde kalırsınız.”³⁰⁵

Âkif, toplumu ictimâî olarak ele aldığında, eğitim seviyesinin çok düşük olması, müslüman halkın bir taassub içinde olduklarını, artık müslümanların Allah'ın emirlerini yorumlamaya ve tefsir etmeye başladıklarını “*Meyhane*” isimli şiirinde bu taassubu izah eder. O dönemdeki hocalarında taassuba kapıldıklarını”Süleymaniye Kürsüsünde” isimli manzumesinde izah etmektedir. Bu taassubunda müslüman toplumların ictimâî olarak yapısını bozduğunu anlatır.

Ya ta'assubları? Hiç sorma, nasıl maskaraca?
O, uzun hırkasının yenleri yerlerde, hoca,
Hem bakarsın eşi yok dine teaddisinde,
Hem ne söylersen olur dini hemen rencide!³⁰⁶

Âkif sabır konusuna ictimâî yaklaşımında, nazımlarında ve nesirlerinde sabır konusuna da yer vermiştir. Konuyu toplum açısından mücadele etmek ve göğüs germek olarak ele almaktadır.

“Sonra yanlış anladığımız hakayıktan birisi de sabır. Biz zannediyoruz ki sabır mezellete tahammüldür. Hâlbuki sabır katlanmak değil şedaid-i hayata göğüs germektir.³⁰⁷Aman yarabbi! Kur'ân ne söylüyor, biz ne anlıyoruz! Sabır katlanmak değil göğüs germek demektir. Neye göğüs germek? Evet, sonunda, katlanılmayacak acılara katlanmak ızdırarına mahkûm olmamak için, önceden her türlü şedaide, her türlü mezahime merdcesine, insancasına göğüs germek. Allah yolunda, hak yolunda,

³⁰⁵ Şengüler, *Mehmet Âkif Külliyyatı*, c. 9, s. 325.

³⁰⁶ Ersoy, *Safahat*, s. 143.

³⁰⁷ Şengüler, *Mehmet Âkif Külliyyatı*, c. 9, s. 220.

din uğrunda, millet uğrunda rahatını, uykusunu, malını canını feda edivermek yok mu? İşte sabır budur.”³⁰⁸

Yine Âkif, Hacc suresinde³⁰⁹ tarihin tekerür olduğuna kanunu fitratın değişmeyeceğine aynı yapılan hareketlerin aynı sonuçla neticeleneceğini iyi görmek ve idrak etmek gerekir, der.

Ey cemaat-ı müslimin, artık Allah için olsun uyanınız; Kalp gözü, can kulağını böyle sımsıkı kapamayınız! Bir millet ne hale geliyor da topraklara seriliyor; Bir vatan nasıl oluyor da ayaklar altına alınıyor; Bunu görünüz, anlayınız! Hâlâ mı duygusuzluk? Hâ la mı görgüsüzlük? Etmeyiniz! Sonra şu başımızdaki felâlek yok mu, işte ondan beterine, hem Allah göstermesin, bin kat beterine mâruz kalacağız...³¹⁰

ifadelerinde dönemin müslümanlarının durumunu analiz etmektedir. İslamı hayatlarına uygulayamadıkları için ne hâle gelebileceklerini Hacc suresinin 45 ve 46. ayetini ictimâî olarak tefsir etmiş ve ayeti günümüzün müslümanlarının ibadetlerden uzaklaştığında ne hâle gelebileceklerini açıkca ortaya koymaktadır.

Ömer Rıza Doğrul, Âkif'in Kur'ân ile ilişkisini şöyle açıklar:

Mehmet Âkif Ersoy bütün ömrünü, bütün varlığını Kur'ân'a bağlayan bir adamdır. Kur'ân, onun hem semavi kitabı idi hem ahlakı ve ruhani ülküsü idi. Onun için bütün yaşayışını bu kitaba uydurmuştu... Hayatında yazdığı ve neşrettiği ilk şiir 'Kur'ân'a Hitâb' dı ve bu hitap onun genç ruhundan semâya yükselen, sonra bütün ömrünce onun ruhuna sağanak sağanak feyiz yağdıran bir rahmetti. Gençliğinde ve olgunluğunda ona daima Kur'ân rehber oldu.³¹¹

Âkif'in duygu, fikir ve düşüncelerinin en başta ilhamı her an Kur'ân olmuştur. Kur'ân'ın anlaşılma için gönderildiğini, ictimâî hayatta yaşanma için gönderildiğini fakat Müslümanların sevap kazanma için anlamadan düşünmeden okuduğundan

³⁰⁸ Şengüler, *Mehmet Âkif Külliyyatı*, c. 9, s. 157.

³⁰⁹ *Zulme daldıkları için helak ettiğimiz ne yurtlar var ki: üstü altına gelmiş yatıyor; ne kuyular var ki: başında, ne yüksek kal'alar var ki: İçinde kimseler yok! Acaba bunlar yeryüzünde hiç dolaşmıyorlar mı ki: düşünecek kalpleri yahut görececek gözleri olsun? Şu hakikat iyi bilinmelidir ki: gözler kör olamaz; lakin göğüslerdeki kalpler kör olur.*

³¹⁰ Ersoy, *Sebilü'r-Reşat*, 10 Kânunevvel 1328-16 Muharrem 1331, 277.

³¹¹ Doğrul, *Kur'ân'dan Ayetler ve Nesirler*.

müteessirdi. O, bunun için Kur'ân'ın ictimâî olarak tefsir edilmesini hayata yansıtılması için elinden geleni gerek nazımsal anlamda gerekse nesir anlamında yapmıştır. Âkif bu fikrini şöyle ifade etmektedir: *Aman Ya Rabbi! Kur'ân ne söylüyor, biz ne anlıyoruz!* ³¹² *Bugün Kur'ân'ı, manasını hiç düşünmeden sadece okuyup geçmekteyiz... Evet, bizler şimdiye kadar Allah'ın Kitabını tedebbür ederek yani her sayfasındaki, her ayetindeki hükümleri, ibretleri her birimiz kendi ilmi, kendi idraki derecesinde anlamak isteye isteye okusaydık İslam âlemi hiçbir zaman böyle perişan olmazdı.* ³¹³ diye içlenerek, toplumun anlamadığını, ya da yanlış anladığını, Kur'ân'ın söyledikleri ile toplumun ortaya koyduğu hayatın çok farklı olduğunu izah ederken, Müslümanların içinde bulunduğu ictimâî durumu da şu şekil de tenkit etmektedir:

“Sustu herkes duyunca feryadı,
Kimsecikler yerinden oynamadı.
...
Sesi hatta kısıldı Kur'ân'ın
Sustu güya sadâsı Mevla'nın!”³¹⁴

Kur'ân tek olarak ahiretle ilgili bilgiler veren bir kitap olmadığını, hem bu dünya hayatını, toplumun ictimâî durumunu ele alan bir kitaptır hem de ahireti anlatan bir özelliğe sahiptir. Kur'ân sadece mezarlıkta okunmak ve de fal bakmak için indirilmemiştir.³¹⁵ O gerçek anlamda insanı ve insanın içinde bulunduğu toplumu ictimâî olarak ilgilendiren ilkeler içeren ilahi bir kanundur.

---

³¹² Abdülkerim-Nuran Abdulkadiroğlu, *M.Âkif Ersoy'un Makaleleri*, s. 98.

³¹³ Abdülkerim-Nuran Abdulkadiroğlu, *M.Âkif Ersoy'un Makaleleri*, s. 98.

³¹⁴ Ersoy, *Safahat*, s. 282.

³¹⁵ Ersoy, *Safahat*, s. 286.

SONUÇ

Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936)'un hayatı boyunca Türk Edebiyatına bıraktığı eserler yanında, hayatının büyük bir kısmını Allah'ın kelamı Kur'an'ı Kerim'e ayırmış, bu minvalde birçok eserler bırakmıştır. Bütün eserlerini incelediğimizde Kuran'ı Kerim'i tüm hayatı boyunca merkeze almış bir yazar, şair ve hatip olarak görülür. Gerçekte de onun hayatı boyunca edebiyat alanında meydana getirdiği eserleri değerlendirirken Kur'an merkezli değerlendirmek yerinde olacaktır. Kaleme aldığı şiirlerinde, makalelerinde, tercümelerinde Allah'ın kelamı ile iç içe olduğu müşahede edilmektedir.

Mehmet Âkif Ersoy, edebiyatçılar, şairler ve Türk milleti tarafından sevilmiş ve "Milli Şair" olarak vasıflandırılmıştır. Mehmet Âkif Ersoy, ömrünün her safhasında Kur'an-ı Kerimle yakından ilgilenmiş, Kur'an'ı anlayıp okuyucu kitlesine onu anlatmaya çalışmış örnek bir şahsiyettir. Kur'an-ı Kerim'den edindiği bilgilerle, Müslümanların toplumsal problemlerine, örneğin ahlaki çöküntüye yönelik çareler aramaya gayret göstermiştir. Çözümünde yine Kur'an ve Asr-ı Saadet'e yani İslâm'ın özüne dönmekle mümkün olacağını belirtmiştir. Âkif, müfessir olmamasına rağmen, Kur'an'a ve Arap diline hâkimiyeti, onu Kur'an'ı açıklamaya, yorumlamaya yönlendirmiştir. Âkif'in Kur'an alanındaki üretkenliği ele alındığında, tefsir yazıları büyük bir hacme ulaşmıştır. *Safahat*'ındaki Kur'an'dan aldığı ilhamla yazdığı şiirler, ayet ve surelerdeki ictimâî tefsirleri bu hacmi oluşturan unsurlardan bazılarıdır. İşte bu sebeple nazım ve nesirlerindeki Kur'an ayetlerine yönelik ictimâî tefsir yaklaşımları araştırmaya değer olduğu düşünüldü. İçinde bulunduğu toplum hayatını ön plana çıkartıp, Kur'an'dan çareler aradığı görüldü. Âkif'in yaptığı ictimâî tefsirde sade yalın bir dil kullandığı, fazla ayrıntıya girmediği tespit edildi. Yazdığı ictimâî tefsir yazılarında uzun tahlillere girmediği, fakat icaz ve belagat yönlerine de değindiği düşünüldü. Kur'an ayetlerini kendi dönemine taşıyıp, ictimâî ve edebi olarak şiir diliyle, çareyi Kur'an'da aradığı, uygulamalı olarak yazılarına yansıttığı tespit edildi.

Âkif, Müslümanları uyandırmak ve kendine getirmenin doğrudan Kur'an'la olabileceğini dile getirmiştir. Müslümanların problemlerinin başında Kur'an'dan uzaklaşmaları olduğunu ifade etmiş, Müslüman milletlerin kalkınması için de bulunduğu buhranlı durumdan çıkması için tekrar Kur'an'a dönmekle mümkün

olabileceğini tespit etmiştir. Bu minvalde toplumun ve hatta bütün insanlığın kurtuluşunu Kur'ân'a sarılmakta görmüştür. Müslüman toplumların içinde Kur'ân'a hizmet eden insanlar olduğu gibi, Mehmet Âkif de yaşadığı dönemde Kur'ân'a hizmet konusunda Kur'ân'la ilgili çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların başında Kur'ân sure ve ayetlerini Kur'ân'dan aldığı ışıkla gerek nazım gerekse nesirlerinde tefsir etmeye çalışmıştır.

İstiklal Marşı şairi, tefsir yazılarında, Kur'ân'ın ışığında meydana getirdiği şiirlerinde, topluma ışık tutmaya ve toplumdaki eksiklikleri belirtmede eserler yazmıştır. Milletin içinde yaşadığı aksaklıkları, bir sosyolog gibi tahlil yaparak, bu problemlere Kur'ân'dan çareler aramıştır. Gerek nazım gerekse nesirlerinde tevekkül, birlik beraberlik, adalet, ilim, kardeşlik, fesat, sabır, azim, çalışma, atalet vb. kavramları ele alarak, milleti aydınlatmaya çaba sarf etmiştir.

Nesir ve Nazımlarında ki yazılış gayesini pratik sonuçlar üzerinde değerlendirmiştir. Toplumun giderek Kur'ân'dan uzaklaşması Kur'ân'ın faydasız ve önemsiz görülmesi, içinde bulunduğu eğitim sisteminin Kur'ân'ın açıklamasına yeterince ehemmiyet vermemesi, Âkif'in Allah'ın kelamı olan Kur'ân'la ve onun tefsiriyle ilgilenmesine neden olmuştur.

Âkif nesir ve nazımlarını, Kur'ân'ı temel alarak yazdığı eserlerini, diğer tefsircilerden farklı olarak, kısa, öz ve serbest bir şekilde ele almıştır. Bu şekilde kaleme aldığı eserlerin merkezine toplumu koymuştur. Toplumun Kur'ân'dan uzaklaşması, Kur'ân'ın anlamını ve tefsirini hayatlarından çıkarmaları, ahlaki çöküntünün olması, Kur'ân'a yeterince önem verilmemesi vb. nedenlerden dolayı Âkif, nazım ve nesirlerinde Kur'ân ağırlıklı yorumlar öne çıkmıştır.

Biz Âkif'in bu nesir ve nazımlarındaki tefsir yazılarını "İçtimai Tefsir Metodu" çerçevesinde ele aldık. Çünkü: İçtima tefsir yönteminde görüldüğü gibi, nesir ve nazımlarındaki ana konular, ictimâî/sosyal konulardır.

Bıraktığı eserlerin en belirgin özelliği, kısa, yalın ve sade olmasıdır. Bu yazılarında, her kesimin anlayabileceği sadelikte olması detaya girilmemesi ön plandadır. Âkif'in maksadı, fazla lafzi tahlillere girmemesidir. Çünkü bu tahliller,

diğer yazılan tefsir eserlerinde mevcuttur. Bu teferruata girmemesinin nedeni, Kur'ân'ın anlatılmak istenen mesajın, sade ve kısa yoldan insanlara ulaştırmak istemesidir. Bu gayeye uygun olarak, ayetlerin tefsiri anlaşılır ve kısa bir şekilde ele alınmıştır.

Diğer yazılan tefsir yazılarında olduğu gibi fıkıh, akaid ve kelim gibi konulara çok az yer ayırmıştır. Bu eserlerini kaleme alırken ayet ve hadislere dayandırarak yazmıştır. Nazım ve nesirlerindeki tefsir anlayışında en temel unsur, Kur'ân'ı Kerim'i, yine kendisi ile tefsir etme yöntemidir. Ayrıca ayetlerin nüzul sebeplerine de yer vermiştir. Ele aldığı ayetleri Mekki ve Medeni olduklarını belirtmiştir. M. Âkif bir takım ayetlerin tefsirinin kendi görüşleri ile açıklamaya yer vermiştir. İhtiyaç duyduğu yerlerde Muhammet Abduh gibi tefsircilerden istifade etmiştir.

Ayetleri açıklarken, Peygamberimizin yaşadığı dönemde meydana gelmiş bazı hadiseleri de ele almıştır. Kur'ân'da geçen kıssalara fazla yer vermemiştir. Bazı ayetlerde bulunan kavramları tahlil ederken lügat olarak ayetleri açıklama yönüne gitmiştir. Fakat bu kavramları tahlil ederken derinlemesine yapmayıp, ayetin ifade ettiği anlamı açıklamaya yöneliktir. Belagat ve nahiv ilmiyle ilgili unsurlara eserlerinde rastlamak mümkündür.

Bir Kur'ân şairi ve mütefekkeri olan Âkif, Kur'ân'a olan hizmetinin bir diğeri de Kur'ân Mealinin yapmasıdır. Diyanet işlerinin kendisine vermiş olduğu bu görevi Mısır'da bulunduğu dönemlerde yerine getirmiştir. Fakat bazı siyasi olaylar yüzünden yazdığı Kur'ân Meali'ni teslim etmemiş, çevresindeki dostlarına mealin yakılarak imha edilmesini vasiyet etmiş, öldükten sonra bu vasiyeti üzerine yakılmıştır.

Âkif'in ictimâî sorunları ele alış şekli üç aşamalıdır. İlk aşamada problemin ne olduğunu, ikinci aşamada problemin ana kaynağını ele alır. Son aşamada ise sorunun çözümü için çareler üretmeye çalışır. Bu aşamaları Âkif'in ele aldığı tüm nesir ve nazımlarında görmek mümkündür.

Mehmet Âkif Ersoy'un geçek sanat anlayışı; toplum için yapılan bir sanat anlayışıdır. Yani Âkif'te yapılan sanat toplum için yapılandır. Âkif'e göre sanat aynı zamanda realisttir. Onun eserlerinde hayal yoktur. Onun ele aldığı nesir ve nazımlar,

fikir ürettiği konular toplumun gerçekleri ve Kur'ân'dan aradığı çarelerdir. O, her alanda pratiğe büyük önem verip onun üzerinde durmuştur. Âkif'in dini görüşleri buna örnektir. O, dini meseleleri de toplumsal ve ictimâî olarak ele almıştır. Kişinin pratik dini yaşamından ziyade, toplumun pratik dini yaşamı üzerinde durmuştur.

Nazım ve nesirlerini ictimâî tefsir bağlamında ele aldığımız Mehmet Âkif Ersoy'un tezimizin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Onun Kur'ân'a dair çalışmaları, ayet ve hadisleri nazım ve nesir türü eserlerinde yansıttığı tefsir yorumlarıdır. Bu yorumlarını *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebilü'r-Reşâd* dergilerinde yayımlamıştır. Bu tefsirlerinde metot ve fikir olarak M.Abduh'dan çok etkilenmiştir. Bu etkilenmenin bir sonucu olması muhtemel M. Abduh'un eseri olan *Tefsirü'l-Menar*'da geçen Asr suresi ve Kur'ân'ın son cüzündeki çeşitli surelerini tercüme etmiştir. Abdul Çaviş'in tek cilt olan *Esrarü'l-Kur'ân* isimli tefsirinin bir bölümünü de Türkçe'ye çevirmiştir.

Âkif'in yaşadığı dönem ele alındığında ele konular ve şiirsel üslubu veya nesirlerinde Kur'anı merkeze alan yorumları onun iyi bir gözlemci olduğunu ortaya koyar. Bir sosyal bilimci gibi titiz bir şekilde olayları gözlemleyip betimlediğini ve bir irşad ve tebliğ görevlisi gibi de İslam Dininin kaynaklarından çözümler sunduğunu da görülmektedir. Bu çağın problemlerinin toplumsal ve bireysel planda Kurân ve Sünnetten referanslarla tekrar gözden geçirilebileceğinin de ifadesidir. Yani ictimai tefsirin pratik faydaları da denilebilir.

Sonuç olarak M.Âkif, Kur'ân'a ve milletine hizmeti sayılamayacak büyüklükte önemli şahsiyettir. Şahsi görüşümüze göre Âkif şair ve yazar olmasının yanında bir müfessir sosyolog yönü de ciddi olarak ele alınması gereken önemli bir kişiliktir.

KAYNAKÇA

Abdulkadiroğlu, Abdulkerim N. *M.Âkif'in Kur'an-ı Kerim Tefsiri Mev'ıza ve Hutbeler*. Ankara: 2006.

Akseki, A. Hamdi. *İslam Dini*. İstanbul: 1999.

Bakiler, Yavuz Bülent. *M.Âkif Ersoy'da Çağdaş Türkiye İdeali*. Ankara: 2006.

Bedruddin Muhammed b. Abdillah ez-Zerkeşi, *Burhân fi Ulûm'il Kur'an*. Mısır: 1957.

Birişik, Abdulhamit. *Tefsir md. DİA, XXXI*

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. İstanbul: 2013.

Cündioğlu, Dücane. *Âkif'e Dâir*, İstanbul: 2005.

Cündioğlu, Dücane. *Bir Kur'an Şairi-M. Âkif Ersoy ve Kur'an Meali*. İstanbul: 2004.

Çantay, Hasan Basri. *Âkifnâme*. İstanbul: 1966.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Usulü*. İstanbul: 2015.

Doğrul, Ömer Rıza. *Kur'an'dan Ayetler ve Nesirler*. İstanbul: Yüksel Yayınevi, 1944.

Düzdağ, M. Ertuğrul. *D.İ.B. Mehmet Âkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazları*. Ankara: 2013.

Düzdağ, M. Ertuğrul. *M.Âkif-Mısır Hayatı ve Kur'an Meali*. İstanbul: 2005.

Düzdağ, M. Ertuğrul. *Mehmet Âkif Ersoy*. İstanbul: 2003.

Düzdağ M. Ertuğrul- Okay, M. Orhan. "Mehmet Akif Ersoy" md., T.D.V. İslam Ansiklopedisi (DİA), Ankara: 2003, XXIII, s. 432-435.

Düzdağ, M. Ertuğrul. *Mehmet Âkif Tefsir Yazıları*. Ankara 2006.

Erol, Kemal. "Mehmet Akif'in Şiirlerinde İki Anahtar Kelime: Cehalet ve Kavmiyet" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International* 7/32 (2014):95-110

Ersoy, M. Âkif. *Safahat*. İstanbul: 2006.

Ersoy, M. Âkif. *Sebilü'r-Reşâd. İstanbul, 1908-1914*

ez-Zehebi, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*. Mısır: 1976.

ez-Zerkeşi, Bedruddin Muhammed b. Abdilllah. *el-Burhân fi Ulûm 'il-Kur'ân*. Mısır: 1957.

Günaydın, Yusuf Turan. *Kavâid-i Edebiye*. İstanbul:2016.

Hekimoğlu, İsmail. *Âkif'e Göre Dün Bugün Yarın*. İstanbul: 2005.

İmamoğlu, Abdülvahit. *Mehmet Âkif ve İnanan İnsan*. İstanbul: 1996.

İslamoğlu Erdem, Hatice. *Kur'ân ve Âkif*. İstanbul: 2012.

Kabaklı, Ahmet. *Mehmet Âkif*. İstanbul: 2003.

Karakoç, Sezai. *Mehmet Âkif*. İstanbul: 2005.

Kılıç, Sadık. *Kur'ân'a Göre Nifak Kavramı*. İstanbul: 1982.

Kılıçoğlu, Osman. *Mehmet Akif Ersoy'un Dini-Sosyal İstilahcılığı* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Felsefe ve Din Bilimler. A.B.D. İstanbul, 2011.

Kurt, Mustafa. *Mehmet Âkif Süleyman Nazif*. Ankara: 2015.

Maden, Şükrü. *Üsküdarlı Alim Abdulhay Celveti ve Sure Tefsirleri* Ankara: 2018.

Mengüşoğlu, Metin Önal. *Müstesna Şair Mehmet Âkif*. İstanbul:2016.

Öz, Satılmış. *Mehmet Akif Ersoy'da Geri Kalmışlık ve Kalkınma Problemi* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 18, Sayı 30, Temmuz–Aralık 2013, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 30 (2013).

Pekolcay, Necla. *İslami Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: 1996.

Şen, Ercan. *İctimâi Tefsir Yaklaşımı Açısından Mehmet Âkif Ersoy'un Kur'ân Yorumu* Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi, Yakın Doğu Üniversitesi 1/2 (2015).

Şengüler, İsmail Hakkı. *Mehmet Âkif Külliyatı*. İstanbul 2008.

Şentürk, Recep. *Direnen Meal Âkif. Meali* İstanbul:2016.

Topçu, Nurettin. *Mehmet Âkif*. İstanbul: 2006.

Vakkasoğlu, Vehbi. *İslam Şairi Mehmet Âkif*. İstanbul: 2016.

Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili İstanbul*. 2011.

Yetiş, Kazım. *Bir Mustarip Mehmet Âkif Ersoy*. Ankara: 2006.

ÖZGEÇMİŞ

1969 Karabük'te doğdu. İlk ve Orta Okulunu Karabük'te tamamladı. 1988'de Karabük İmam Hatip Lisesi'nden mezun oldu. 1989'da Karabük Müftülüğü'nde İmam Hatip olarak görev aldı. Anadolu Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümünden 1997'de mezun oldu. 1999'da Kırım Özerk Bölgesinde din görevlisi olarak bulundu. 2011'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2008-2013 yılları arasında Almanya Münih Din Hizmetleri Ataşeliğinde görev yaptı. İyi derecede Almanca, ayrıca İngilizce ve Arapça bilmektedir. Kaleme aldığı "Geçmişten Geleceğe Dua Kitabı, Müslüman'ın El Kitabı, Neden Namaz" isimli üç eseri bulunmaktadır. Halen Karabük Müftülüğü'nde İl Murakıbbı olarak görev yapmaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır.

Mehmet GÖZEN

ADRES BİLGİLERİ

Adres : Yeşil Mah. Şehit Mehmet Esen sok. A blok Kat:4 No:18 KARABÜK

Tel : (546) 400 50 78

E-posta : mehmet78000@gmail.com